

UDK 80/82

ISSN 0449-363X (tiskano izdanje)
ISSN 1848-8919 (mrežno izdanje)
DOI <http://doi.org/10.21857/ypn4oc6j89>

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

FILOLOGIJA

KNJIGA 75

RAZRED ZA FILOLOŠKE ZNANOSTI

ZAGREB 2020.

Filologija	Knj. 75	Str. 1–218	Zagreb 2020.
------------	---------	------------	--------------

FILOLOGIJA
Časopis Razreda za filološke znanosti
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Trg Nikole Šubića Zrinskog 11, HR-10000 Zagreb

Glavni i odgovorni urednik
AUGUST KOVAČEC

Izvršni urednik
MARIO GRČEVIĆ

Uredništvo
JOSIP BRATULIĆ, DUNJA BROZOVIĆ RONČEVIĆ, MARIO GRČEVIĆ,
MISLAV JEŽIĆ, AUGUST KOVAČEC, DARKO NOVAKOVIĆ,
MARKO TADIĆ, MILENA ŽIC FUCHS

Tajnice uredništva
MARINA MARINKOVIĆ
BOJANA SCHUBERT

Adresa uredništva
Zavod za lingvistička istraživanja
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Ulica književnika Ante Kovačića 5
HR-10000 Zagreb
tel. +385(0)1 4698242
filologija@hazu.hr

Časopis izlazi dva puta na godinu.
Naklada 220 primjeraka.

UDK 80/82

ISSN 0449-363X (tiskano izdanje)
ISSN 1848-8919 (mrežno izdanje)

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

FILOLOGIJA

KNJIGA 75

RAZRED ZA FILOLOŠKE ZNANOSTI

ZAGREB 2020.

Filologija	Knj. 75	Str. 1–218	Zagreb 2020.
------------	---------	------------	--------------

Vijeće časopisa
Članovi Razreda za filološke znanosti
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Odluka o tiskanju rukopisa za broj 75 časopisa *Filologija* donesena je
na redovitoj sjednici Razreda za filološke znanosti
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
održanoj 8. veljače 2021. godine.

Ovaj je broj *Filologije* objavljen uz novčanu potporu
Ministarstva znanosti Republike Hrvatske i Zaklade Hrvatske akademije.

PROSLAVA 35. OBLJETNICE
ZAVODA ZA LINGVISTIČKA ISTRAŽIVANJA
HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI
ODRŽANA 15. LISTOPADA 2019.

Pozdravni govori

Govor akademika Velimira Neidhardta, predsjednika Hrvatske akademije	1–3
Govor akademika Darka Novakovića, tajnika Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije	5–6
Govor akademika Gorana Filipija, voditelja Zavoda za lingvistička istraživanja Hrvatske akademije	7
Govor akademika Augusta Kovačeca, člana Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije	9–11
Govor znanstvene savjetnice Anje Nikolić-Hoyt, upraviteljice Zavoda za lingvistička istraživanja Hrvatske akademije	13

Znanstveni simpozij 35 godina lingvističkih istraživanja

Goran Filipi <i>Atlas Linguarum Histriae et Liburniae (ALHeL)</i>	15–46
Anja Nikolić-Hoyt <i>Iz riznice Benešićeva rječnika i Somatskoga tezaurusa hrvatskoga jezika</i>	47–65
Martina Bašić <i>Pune ruke posla – frazemi sa somatskom sastavnicom ruka u rječnicima izvornih čakavskih govora</i>	67–97
Marina Marinković <i>Fonološke značajke mjesnoga govora Vrbanaca: prilog proučavanju draganičke kajkavštine</i>	99–118
Bojana Schubert <i>Ni med cvetjem ni pravice! Obrada nestandardnog leksika u hrvatskim čitankama i školskim rječnicima</i>	119–145
Ivana Filipović Petrović <i>Kako Iggyju reći pop, a Dylanu bob: iz korpusnih istraživanja frazema</i>	147–164
Mira Menac-Mihalić <i>Općeslavenski lingvistički atlas u Zavodu za lingvistička istraživanja</i>	165–186
Alemko Gluhak <i>O riječi zavod</i>	187–205

Iz sjećanja nekadašnjih članova Zavoda

Lelija Sočanac	207–209
Bernardina Petrović	209–211

Prikazi

Željka Brlobaš

Kapitalno djelo o povijesti hrvatske leksikografije.

Marko Samardžija. *Hrvatska leksikografija: Od početaka do kraja XX. stoljeća*. (Ljubica Josić. *Hrvatska enciklopedika u XX. stoljeću*).

Zagreb: Matica hrvatska, 2019., 341 str. 213–218

Govor akademika Velimira Neidhardta, predsjednika Hrvatske akademije

Dragi prijatelji Hrvatske akademije, hrvatskog jezika, lingvistike, hrvatske umjetnosti i umjetnosti uopće! Okupili smo se danas na proslavi 35. obljetnice osnutka Zavoda za lingvistička istraživanja Hrvatske akademije.

Ugodno je sve vas pozdraviti, osobito naše akademike, koji su u velikom broju prisutni. Krenimo od potpredsjednika akademika Paraća, tu je tajnik Razreda akademik Novaković, zatim akademkinja Žic Fuchs te akademici Filipi i Kovačec. Uz njih cijeli Zavod nazoči tom važnom događaju – ovdje, u našoj Knjižnici, koju smo otvorili 2008. godine te kasnije interijer njezine dvorane oplemenili ovom divnom slikom, Marattinovom kopijom Rafaelove Vatikanske freske koja je bila donacija Strossmayeru.

Od samog osnutka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti postojala su tri razreda. Jedan od najvažnijih razreda bio je Historičko-filološki, a zatim Filozofičko-juridički i Matematičko-prirodoslovni. To su tri osnovna razreda. Tek 1919. osnovan je Umjetnički razred. Ovom prigodom sve vas pozivam na proslavu 100. obljetnice osnutka Umjetničkog razreda Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti koja će se održati 7. studenoga u atriju naše palače. Bit će to velika proslava svih umjetničkih razreda. Tajnici će govoriti svaki o svojem razredu, a – uz umjetničke recitacije – bit će i glazbenih izvedbi te će biti postavljena izložba radova živućih likovnih umjetnika, akademika članova Razreda.

Spominjući povijest, treba se prisjetiti da su četiri filologa bila predsjednici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Prije razgovora o 35. obljetnici osnutka Zavoda za lingvistička istraživanja moramo istaknuti da su hrvatski identitet i jezik otpočetak u stalnom fokusu rada Akademije. Velika i neiscrpna snaga Akademije stoljeće i pol bila je tome posvećena, posebno hrvatskom jeziku, najvažnijem elementu hrvatskog identiteta.

Danas, ili već dulje vrijeme, pravilo je Hrvatske akademije da zastupa jedinstveno suvremeno hrvatsko društvo bez podjela po bilo kojoj osnovi, a osobito ne po jeziku. Budući da se osobno ne bavim filologijom nego sam u sferi arhitekture, mogu slobodnije govoriti o tome. U jeziku ne bi smjelo biti podjela. Mora doći do dogovora na razini ministarstava, na razini Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Razreda za filologiju te, naravno, svih instituta koji se time bave.

Trebamo doći do standardnog, književnog jezika koji je jedinstven. Iznosim asocijaciju na zbrku nastalu oko datuma naših državnih praznika i kako se to reflektira na snagu hrvatskog identiteta. Trebamo upečatljiv znak ili simbol. Čim postoje razlikovne mogućnosti partikularnih pojmovnih izbora, gotovo je. Oko jedinstvenosti se moramo svi dogovoriti.

Očekuje se prihvatljiv dogovor o jeziku koji će biti i zakonski proveden. Tako se osigurava oštrica identiteta, bez lutanja po najvažnijem, po hrvatskom jeziku. To je zadatak svih, a osobito Zavoda za lingvistička istraživanja. Moto koji treba slijediti jest da se konačno prerogativi u vezi s hrvatskim književnim jezikom koji su im oduzeti polako preuzmu ili vrate u Razred za filološke znanosti i Razred za književnost. Neka se to vrati u Akademiju, s time da HAZU ima Vijeće ili Odbor za normu hrvatskog standardnog jezika.

Zavod za lingvistička istraživanja HAZU osnovan je 1984. godine kao znanstvenoistraživačka jedinica pri Razredu za filološke znanosti Hrvatske akademije. Od njegova osnutka do danas temeljna djelatnost Zavoda bila je organiziranje i razvijanje znanstvenog rada na različitim znanstvenoistraživačkim projektima koji su svi bili okrenuti jednom i istom cilju – očuvanju hrvatske jezične baštine i afirmaciji hrvatskog jezičnog identiteta kao bitnih sastavnica hrvatskog nacionalnog identiteta.

Ne treba, dakako, posebno naglašavati da je u suvremenom dobu globalizacije briga za očuvanje i međunarodnu afirmaciju hrvatskog jezika jedan od temeljnih nacionalnih ciljeva. Naravno, to Akademijinu Zavodu daje istaknutu vrijednost u ovom vremenu, uz nesumnjivu veliku odgovornost. U današnjem globalnom svijetu prevladava filozofija u skladu s kojom partikularni interesi manjih, koji bi se željeli istaknuti u globalnom svijetu, bivaju potiskivani takozvanim višim ciljevima, koji su zapravo pogubni za manje narode i za očuvanje njihovih istaknutih i vrijednih baštinskih osobina.

Dakle, u proteklih 35 godina Zavod za lingvistička istraživanja profilirao se u znanstvenoistraživački centar triju jezikoslovnih područja: leksikologije, leksikografije i semantike; dijalektologije i povijesti hrvatskog jezika te etimoloških istraživanja. Prvi njegov voditelj i osnivač bio je akademik Rudolf Filipović, lingvist međunarodnog ugleda čiji je golem međunarodni znanstveni doprinos trajno obilježio domaću, ali i stranu lingvistiku jezika.

Njegov nasljednik, akademik Milan Moguš, naš bivši, nažalost preminuli, predsjednik, bio je vrstan dijalektolog i zaslužan je, između ostalog, i

za pokretanje rada na dovršavanju glasovita Benešićeva *Rječnika hrvatskoga jezika od preporoda do Ivana Gorana Kovačića*.

Zavod su u kraćem mandatu vodili akademik Josip Bratulić i akademik Marko Samardžija. Pod vodstvom novoizabranog voditelja akademika Gorana Filipija, istaknutog romanista i dijalektologa, danas se u Zavodu radi na brojnim projektima. Vidimo ljude koji su ovdje prisutni, kvalitetne istraživače s važnim zadaćama počevši od izrade jezičnih resursa i alata do monografskih opisa i rječnika još neopisanih i/ili nestajućih mjesnih govora te dijalektoloških atlasa. Na tome radi šest odabranih znanstvenika raznolikih kompetencija i habitusa te nekolicina vanjskih suradnika.

Spomenutom nevelikom timu jezičnih eksperata na čelu s tajnikom Razreda i njihovim voditeljem možemo samo poželjeti još puno godina uspješnoga i produktivnog rada.

Nakraju najavljujem članicu tog kolektiva koja je bila aktivna u pripremanju ovoga našeg slavlja i koja je pridonijela da se ovaj moj pozdravni govor učini filološki verziranijim. Kolegica Anja Nikolić-Hoyt neka preuzme riječ, a svima vama želim da i dalje kvalitetno promičete divote hrvatskog jezika.

Govor akademika Darka Novakovića,
tajnika Razreda za filološke znanosti
Hrvatske akademije

Gospođe i gospodo, dragi gosti,

da sam se u ovoj dužnosti našao 1984., vjerojatno bi očekivana formula bila da prenosim plamene pozdrave cijelog razrednog kolektiva. Kako su se u proteklih trideset pet godina mnoge stvari promijenile, i u društvu i u jeziku, ja ću samo pozdraviti u ime Razreda i čestitati, naravno, na ovoj obljetnici koja je u svakom pogledu značajna i za Razred, naravno, i za sam Zavod.

Različiti se poslovi obavljaju u Zavodu; predsjednik je već nešto o tome govorio, bit će i dodatno riječi o tome. Ja bih samo istaknuo činjenicu da u Zavodu djeluju uredništva triju stalnih publikacija – ovo je naročito važno u ovim vremenima u kojima se svi gombamo sa A1, A2 kategorizacijama – dakle *Hrvatskog dijalektološkog zbornika*, *Filologije* i *Folie onomastice Croatiae*. Ako me ne vara jedna poruka koja kruži internetom tamo negdje od kraja ljeta, mislim da je i *Hrvatski dijalektološki zbornik* sada klasificiran kao A1.

Neovisno o tome što ja mislim o tom sustavu i što mnogi misle o tom sustavu, to je, što se publikacije tiče, naravno, nešto sasvim drugo, jak poziv na suradnju i, naravno, mogućnost većeg i jačeg selekcioniranja.

Mi – govorim sada iz perspektive Razreda i razrednih sjednica – dobar dio vremena zapravo trošimo upravo na određivanje recenzenata, na evaluiranje pristiglih recenzija, i onda eventualno arbitriranje između recenzija koje nisu usklađene. To se, naravno, s obzirom na to da imamo puno povjerenje u uredništva, uglavnom rješava tako da, kad nema suglasnosti, ili odredimo trećega ili da to prepustimo samome uredništvu.

Ovdje je bio spomenut Benešićev *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do Ivana Gorana Kovačića*. To je zacijelo u ovome trenutku najuznapredovaliji projekt unutar ove sfere leksikologije, leksikografije i semantike. Očekujemo naravno i somatski tezaurus hrvatskoga jezika i digitalni hrvatski frazeološki rječnik. Kad je riječ o dijalektologiji i povijesti hrvatskoga jezika, tu je situacija nešto kompliciranija, odnosno područja koja su u igri brojnija su, pa neću sada zlostavljati detaljima. Koliko sam vidio, i o tome će biti posebno riječi. I naravno, tu je i etimološki rječnik.

Ono što je za svaku pohvalu jest to da su sve tri publikacije o kojima sam govorio danas mrežno dostupne. Ima, doduše, nekih lakuna za koje ne znam kako su nastale: prije nekoliko mjeseci pokušao sam, primjerice, naći *Filologiju* broj jedan, pa je nisam našao: možda se to u međuvremenu popravilo.

Kad govorimo o elektroničkoj dostupnosti, bilo bi, naravno, dragocjeno kad bismo i Benešićev rječnik – to je sad moj *pium desiderium*, ne kao tajnika Razreda, nego kao korisnika – kad bi se i on u nekom trenutku, u nekom obliku, pojavio na mreži.

Imamo puno govornika, pa ne bih htio da me stigne kletva kasnoantičkog gramatičara koji je zavapio: »Dabogda propali oni koji su prije mene rekli ono što sam ja kanio reći!«. Tako da ću završiti s ponovljenim čestitkama i s ponovljenim dobrim željama za budući rad.

Hvala vam lijepa!

Govor akademika Gorana Filipija,
voditelja Zavoda za lingvistička istraživanja
Hrvatske akademije

Gospodine predsjedniče, dragi gosti,

ja neću nikoga proklinjati, mogu samo zahvaliti što su puno toga rekli, pa ću sad to preskočiti. Naime, trideset pet godina nije ni puno ni malo. U ljudskom životu to je dosta godina, za zavod nije baš. Počinje se nekako s pedesetom, je li. Ali postignuća je bilo puno, čuli smo od predsjednika, čuli smo od tajnika. Ja bih samo tu dodao, a vidjet ćete, imate jednu vitrinu vani, publikacije zaposlenika Zavoda, knjige koje su izložene. Ja sam postao voditeljem prvoga travnja pa si ne mogu pripisati sve ove zasluge za ovo što je bilo do sada. Ali, vjerojatno se sjećate, kad je Barrack Obama postao predsjednik, dobio je Nobelovu nagradu za mir unaprijed. Pa eto, prihvatite i moje zasluge unaprijed. Nadam se da će ih biti.

Moj prvi kontakt s ovim zavodom bio je dok sam još bio student poslije-diplomskoga. Kad sam kod pokojnoga akademika Vojmira Vinje često dolazio na konzultacije, uvijek bih svratio u Zavod, družio sam se u to doba često s Dunjom Brozović i Alemkom Gluhakom, koji je i danas u Zavodu, pa bih išao k njima. Voditelj je Zavoda bio veliki Rudolf Filipović koji mi je dopuštao da prisustvujem njihovim sastancima. Toga se još živo sjećam. I da mi je onda netko rekao da ću danas biti voditelj ovoga zavoda, vjerojatno bih mislio da je lud. E pa kad je sad tomu tako, onda vas kao voditelj Zavoda za lingvistička istraživanja najsrdačnije pozdravljam.

Pozdrav na kraju simpozija

Evo hvala svima što ste došli, i lijepo vas pozdravljam. Hvala lijepa! Znači sljedeća je četrdeseta, pa pedeseta, a očekujem da će posebno svečano biti o stotoj godišnjici.

Govor akademika Augusta Kovačeca,
člana Razreda za filološke znanosti
Hrvatske akademije

Poštovane, poštovani,

prethodnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, pri osnutku Jugoslavenska akademija, bila je osnovana s glavnom zadaćom da skrbi o onim disciplinama koje su bitne za nacionalni identitet i nacionalnu opstojnost, kao što su jezik, književnost, povijest i sl., i s pomoću kojih se u ono doba moglo kako tako suprotstavljati naletima austro-njemačke "globalizacije". Toj su osnovici od samoga početka djelovanja Akademije pridružena i druga područja znanosti i umjetnosti, kao primjerice prirodoslovno, koja sama po sebi najčešće izravno ne utječu na očuvanje posebnosti i identiteta. Zato valja istaknuti da nijedno područje znanstvene djelatnosti tijekom cijele povijesti Akademije nije bilo toliko podložno pritiscima i manipulacijama kao filološko, ponajprije jezično, a ti su pritisci nerijetko išli tako daleko da su prijetili i dokidanjem ili barem znatnim smanjenjem filoloških aktivnosti, pogotovu onih koje su povezane s hrvatskim jezikom. Valja također reći da je rijetko koje područje znanstvene djelatnosti bilo toliko često kao filološko prepuštano nemaru i nebrizi.

Akademija je nedugo nakon početka svojega rada pristupila izradbi svojega velikoga monumentalnoga »Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika« (počeo izlaziti 1880.) na kojemu su tijekom idućega gotovo jednoga stoljeća (do 1976.) radile skupine najboljih stručnjaka, kroatista, lingvisti, leksikografa. Može se uočiti da su se u različitim razdobljima oko rada na tom projektu vrlo često suprotstavljale službene vlasti i Akademija, ili pak i pojedine skupine unutar same Akademije. Tako su od samoga početka, za korist austro-njemačkoga Drang nach Osten, iz građe i obradbe u tom rječniku bila izostavljena kao izvori djela na kajkavskom i uglavnom ona na čakavskom. Bilo je više takvih slučajeva u radu Akademije.

Upravo radi dovršetka toga temeljnoga Akademijina projekta, kakav je bio Rječnik, godine 1948. bio je unutar Akademije osnovan Institut za jezik (za bezimenu ili za sveimenu jezik?), a taj je institut napokon, nakon gotovo jednoga stoljeća od početka rada na tom rječniku, uspio veliki Akademijin rječnik privesti kraju. Uz taj glavni projekt Institut je s vremenom razvio i različite druge jezikoslovne djelatnosti, koje su nužne s nacionalnoga i kulturnoga stajališta, ali koje nisu u financijskom smislu lukrativne, kao što to uostalom nije nijedna filološka djelatnost, no koje su važne

za potvrđivanje i očuvanje identiteta. U zemlji kakva je bila bivša savezna država, u kojoj su bile omiljene reforme koje su same sebi svrhom, kakve su i danas u modi, a iza kojih se ujedno može mnogo toga kriomice promicati, Akademijin Institut za jezik spojen je 1977. s Institutom za narodnu umjetnost u sklopu Instituta za filologiju i folkloristiku (1977–1990). Iako je Institut bio istrgnut ispod ingerencija Akademije, on je i dalje svoje osnovne zadaće obavljao zahvaljujući nekolicini kvalitetnih kadrova iz Instituta vezanih uz Akademiju, pojedinaca koji su imali visoko mjesto u hrvatskoj lingvistici i na Akademiju se oslanjali, ili pak zahvaljujući dogovornoj suradnji s Akademijom.

No uskoro nakon izdvajanja Instituta iz Akademije (1977.) pokazalo se da Akademija bez svoje radne istraživačke institucije za polje lingvistike i filologije, koju će ona sama organizirati i usmjeravati, ne može odgovoriti svim izazovima suvremenoga proučavanja nacionalnoga jezika. Iz elementarne istraživačke nužnosti Akademija je prije 35 godina, godine 1984., osnovala svoj Zavod za lingvistička istraživanja. Iako je zadatak bilo mnogo, upravo napretek, Razred za filološke znanosti odlučio je da prva osnovna zadaća Zavoda bude priređivanje za tisak tzv. »Benešićeva rječnika« jer je, kao što je to dobro uočio Miroslav Krleža koji sigurno nije bio ni politički neuk ni zadržiti nacionalist, taj rječnik na najbolji način donosio onu građu hrvatskoga književnoga jezika koja je u velikom Akademijinu rječniku bila ili zanemarena ili zaobiđena. Moramo reći da je već ranije Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, tada blisko povezan s Akademijom, počeo s pripremama za izdavanje »Rječnika kajkavskoga književnoga jezika«, ali da je naš Zavod nešto kasnije predvidio pripremanje i izdavanje »Rječnika čakavskoga književnoga jezika« koje još uvijek teče sporo.

Početakom 1990-ih bilo je pokušaja da se Institut za jezik vratiti u okrilje Akademije, ali kod onih koji o tome odlučuju nije bilo ni sluha ni volje za to. Ipak je na kraju uspjelo da se Institut za jezik izdvoji iz Instituta za folkloristiku i da se osamostali pod imenom Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. No ni to nije išlo bez teškoća. Među onima koji su mislili da se mora odlučivati jedino po njihovu, bilo je mnogo onih koji su smatrali da je znanost samo ono čime se bave oni osobno ili njihov klan. Neki su također rezonirali: »Što će nam Institut za hrvatski jezik, pa svi mi znamo hrvatski«. Srećom, ministar koji je donio odluku – inače profesor FER-a, vrstan znalac elektrotehnike i informatike – bio je uvjeren da nijedna znanost ne može napredovati bez uređenoga nazivlja, terminologije, a terminologiju za svako područje sustavno mogu urediti ili samo jezikoslovci, ili pak stručnjaci matičnih struka – ali u suradnji s jezikoslov-

cima. No i u ovom drugom slučaju načela daju jezikoslovci. Ministar je također istaknuo da je jezikoslovlje znanost o čijoj autonomnosti niti mogu niti smiju odlučivati zastupnici drugih znanosti. Čini se da je takvih ministara sve manje.

Na čelu našega Zavoda bio je na početku akademik Rudolf Filipović, stručnjak s vrlo bogatim međunarodnim vezama u znanosti, koji je dobro poznao djelatnost i ustroj sličnih ustanova u drugim zemljama, a bio je i vrstan organizator koji je zdušno vodio brigu o svojim suradnicima. Priređivanje i objavljivanje »Benešićeva rječnika« ostalo je do danas jedna od glavnih, temeljnih djelatnosti Zavoda, ali se u Zavodu usporedno radi na organizaciji projekata iz dijalektologije i povijesti hrvatskoga jezika, iz onomastike, iz priređivanja i organizacije prikupljanja građe za hrvatski, slavenski i europski jezični atlas i drugih djelatnosti. Glavni nedostatak Zavoda, upravo njegova slaba strana, jesu malobrojnost kvalificiranih kadrova kojih je iz godine u godinu sve manje, neadekvatni radni uvjeti (prostorije, vlaga, grijanje i sl.), vrlo rijetka i mala mogućnost angažiranja sposobnih mladih ljudi koji bi se u Zavodu mogli solidno pripremiti za samostalan istraživački rad.

Posebno ću ovom prigodom spomenuti da pored ostalih djelatnosti Zavoda, uz veliki napor, vodi brigu također o priređivanju i izdavanju triju znanstvenih jezikoslovnih časopisa Akademijina Razreda za filološke znanosti – *Filologija*, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, *Folia onomastica Croatica* – a da u održavanju te temeljne znanstvene izdavačke djelatnosti ključnu izvršnu ulogu imaju naše novakinje postdoktorandice, koje su do sada odlično ispunile sve uvjete za stalan rad u Zavodu, a bez kojih bi i osnovne djelatnosti Zavoda i izdavanje znanstvenih časopisa došle u pitanje. Iskreno se nadamo da će nakon 35 godina uspješnoga rada Zavoda i ta pitanja biti zadovoljavajuće riješena.

Govor znanstvene savjetnice Anje Nikolić-Hoyt, upraviteljice Zavoda za lingvistička istraživanja Hrvatske akademije

Poštovani gospodine Predsjedniče, poštovana gospođo Tajnik,

Poštovane gospođe i gospoda akademici,

Poštovane kolegice i kolege,

Dragi gosti,

Iznimna mi je čast i zadovoljstvo što vam danas u svojstvu upraviteljice Zavoda za lingvistička istraživanja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti mogu izraziti dobrodošlicu na proslavu 35. obljetnice njegova postojanja. U trajanju ljudskoga života 35 godina vrijeme je očekivane zrelosti, za postojanje jedne institucije dokaz je to njezine opstojnosti, to jest postojanosti u trajanju, čvrstine, izdržljivosti u opstanku. Upravo to je ono što danas slavimo.

O samome Zavodu već je bilo dosta rečeno, o tome što Zavod danas jest i što se u njemu radi i iz(g)rađuje čut ćemo uskoro u znanstvenom simpoziju »35 godina lingvističkih istraživanja«. No, prije no što započnemo s izlaganjima dopustite mi još jedan kratak ekskurs, koji je u meni otkočila ova prelijepa fotografija japanske šljive. Naime, poznato je da su velika djela, naročito humanističke provenijencije, nastala u sjeni neke masline. Nekadašnji i današnji djelatnici Zavoda za lingvistička istraživanja Hrvatske akademije rade na finom tkanju svojih tekstova dijeleći prostor svoga gotovo samostanskog zdanja u sjeni jedne japanske crvenolisne šljive (*Prunus cerasifera* 'Nigra'). Najvećma u tišini, premda su bješnjele i bure, oni sastavljaju referentne rječnike i lingvističke atlase, opisuju još neopisane organske govore popunjavajući bjeline na hrvatskoj jezičnoj karti, proučavaju složene jezičnokulturnopovijesne dodire među tri ma hrvatskim narječjima, ali i između hrvatskoga i drugih europskih jezika te izrađuju jezične resurse kojih hrvatska jezikoslovna poglavito leksikografska produkcija još ne poznaje. U sveukupnosti svoga djelovanja svi oni nalaze svoje mjesto među njegovateljima i zaštitnicima jezične hrvatske baštine i hrvatskoga jezičnog identiteta.

Predajem sada riječ dr. Bojani Schubert, koja će voditi prvi dio simpozija.

Znanstveni simpozij
35 godina lingvističkih istraživanja

Goran Filipi

Razred za filološke znanosti

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Trg Nikole Šubića Zrinskoga 11, HR-10000 Zagreb

gfilipi24@gmail.com

ATLAS LINGUARUM HISTRIAE ET LIBURNIAE (ALHeL)

Slaveći 35 godina Zavoda za lingvistička istraživanja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti kojemu sam za mene posebno sretnim slučajem u 35. godini njegova djelovanja izabran da mu budem voditeljem, želim predstaviti svoj najveći, netom završeni, projekt na kojem sam radio, koje slučajnosti, upravo 35 godina, od 1984. do 2019. godine.

Lingvistički atlas Istre i Kvarnera sastoji se od 5 dijelova. Kronološki:

A. Filipi, Goran; Buršić Giudici, Barbara (1998.): Istriotski lingvistički atlas (ILA) / Atlante linguistico istrioto, Pula: Znanstvena udruga Mediteran (ALIs)

B. Filipi, Goran (2002.): Istrorumunjski lingvistički atlas, Pula: Znanstvena udruga Mediteran (IrLA) / Atlasul Lingvistic Istroroman (ALIr) / Atlante Linguistico Istrorumeno (ALIrum)

C. Filipi, Goran (2004.): Istrorumunjski lingvistički atlas: kazala (IrLAK) / Atlasul Lingvistic Istroroman: indice (ALIrI) / Atlante Linguistico Istrorumeno: indici (ALIrumK), Pula: Znanstvena udruga Mediteran; Istarsko čakavsko društvo dr. Ivan Rudan.

D. Filipi, Goran; Buršić Giudici, Barbara (2012.): Istromletački lingvistički atlas (ImLA) / Atlante linguistico istroveneto (ALIV) / Istrobeneški lingvistični atlas (IbLA), Zagreb: Dominović.

E. Filipi, Goran; Buršić Giudici, Barbara (2013.): Lingvistički atlas pomorske terminologije istarskih govora (LAPTIG) / Atlante Linguistico della Terminologia Marinaresca delle Parlate Istriane (ALTEMPis) / Lingvistični atlas pomorske terminologije istrskih govora (LAPTIG), Zagreb: Dominović.

F. Filipi, Goran; Buršić Giudici, Barbara (2016.): Istromletački lingvistički atlas: kazala (ImLAK) / Atlante Linguistico Istroveneto: indici (IbLAK) / Istrobeneški lingvistički atlas: kazala (ALIVK), Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.

G. Filipi, Goran; Buršić Giudici, Barbara (2017.): Istriotski lingvistički atlas: drugo, popravljeno i dopunjeno izdanje (ILA2) / Atlante Linguistico Istrioto: seconda edizione riveduta e ampliata (ALIs2) / Istriotski lingvistički atlas: druga, popravljena in dopolnjena izdaja (ILA), Pula: Znanstvena udruga Mediteran Pula.

H. Filipi, Goran; Buršić Giudici, Barbara (2019.): Lingvistički atlas istarskih čakavskih govora (LAIČaG) / Atlante Linguistico delle Parlate Ciacave Istriane (ALPaCIs) / Lingvistički atlas istrskih čakavskih govora (LAIČaG), Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.

O Atlasu (dijelovima atlasa)

Projekt *Atlas Linguarum Histriae et Liburniae* (*Lingvistički atlas Istre i Kvarnera*) bili smo započeli s kolegama s Visoke škole za prevoditelje i tumače Sveučilišta u Trstu, no suradnja je prekinuta ubrzo nakon objavljivanja *Istriotskog lingvističkog atlasa* (ILA) 1998. U tršćanskoj su ekipi bili prof. Franco Crevatin (voditelj), prof. dr. Rada Cossutta, prof. Luciano Rocchi i prof. Marcello Marinucci, dok su s naše strane rad na projektu započeli prof. dr. Goran Filipi (voditelj), prof. dr. Barbara Buršić Giudici, mr. Srđa Orbančić i izv. prof. dr. Robert Blagoni. Navedeni su zajednički utvrdili mrežu, izradili upitnik i definirali grafiju kojom će se vršiti zapisivanja (korišteno je manje-više znakovlje međunarodne fonetske transkripcije s nekoliko grafema za specifične glasove područja). Nakon prekida suradnje s poslom na Atlasu nastavili su samo potpisani (navedeni kolege iz Pule u međuvremenu su usmjerili svoj znanstveni interes na druga područja) kojima se nešto kasnije pridružio doc. dr. Valter Milovan koji sve do današnjega dana vrlo uspješno obavlja poslove izvršnoga tajnika.

Prikupljanje građe započeli smo 1994. godine (za istrorumunjski još 1984. u okviru drugih istraživanja) i završili početkom 2019. Građa je prikupljena u okviru završnih, diplomskih, magistarskih i doktorskih radova i kasnije temeljito redigirana i dopunjana terenskim i kabinetskim radom obaju autora. Kako je od 1994. do danas prošao znatan broj godina, što se zbog opsežnosti posla nije moglo skratiti, valja imati na umu da u slučaju našega atlasa nemamo istu sinkronijsku razinu svih anketiranih mjesta, pa je Atlas na taj način donekle i dijakronijski. Svi su studenti odgovarajuće obučeni prije odlaska na teren. Do podataka se dolazilo me-

todom ispitivanja na temelju upitnika i to tako da su se, kad god je to bilo moguće, pokazivale slike i(li) crteži odnosno pojedini predmeti ako su bili u vidokrugu ili opisom pojmova do kojih se željelo doći. Izbor ispitanika pokriva sve dobne i socijalne skupine. Razgovori su snimani i bilježeni u posebne bilježnice grafijom kojom će odgovori biti i prikazani.

Premda nije uobičajeno da lingvistički atlas izlazi u dijelovima, odlučili smo se za objavljivanje u fazama kako bismo što prije barem dijelove građe predstavili zainteresiranoj znanstvenoj i široj javnosti radi eventualnih dodatnih obradbi same građe a i zbog mogućih korekcija i dopuna s njihove strane. Prijevremeno, postupno, objavljivanje građe držali smo opravdanim i zbog jako loše situacije u kojoj su se u vrijeme objavljivanja prije svih nalazili istriotski i istrorumunjski govori (danas je, dakako, još i gore stanje) koji polako nestaju bez zaštite institucija a i zato što njihovi govornici nemaju nacionalni osjećaj koji bi se identificirao u jeziku i koji bi ih tjerao da ga pošto-poto sačuvaju – prema popisu pučanstva istriotofoni se izjašnjavaju uglavnom kao Talijani, a istrorumunjofoni jednako kao i okolno čakavsko stanovništvo, tj. ili kao Hrvati ili regionalno. Oba idioma nezaustavljivo ustupaju svoje mjesto istromletačkome odnosno čakavskome a na višim komunikacijskim razinama talijanskome odnosno hrvatskome standardnom jeziku. Uz spomenuti ILA, 2002. autori ovoga atlasa objavili su *Istrorumunjski lingvistički atlas* (IrLA) te 2004., u posebnom svesku, njegova kazala (za razliku od ostalih, oba rada potpisuje samo Goran Filipi), 2012. *Istromletački lingvistički atlas* (ImLA) – 2016. i poseban svezak s kazalima: *Istromletački lingvistički atlas: kazala* – 2013. *Lingvistički atlas pomorske terminologije istarskih govora* (LAPTIG) i 2017. *Istriotski lingvistički atlas: drugo popravljeno i dopunjeno izdanje* (ILA2) te završni i najopsežniji *Lingvistički atlas istarskih čakavskih govora* (LAIČaG) 2020. godine. Svi su atlasii objavljeni na tri jezika (osim prvoga izdanja ILA koji je objavljen samo na hrvatskom i talijanskom): IrLa na hrvatskom, talijanskom i rumunjskom, a preostali na hrvatskom, talijanskom i slovenskom jeziku.

Upitnik

Temelj su upitnika uglavnom u potpunosti ili djelomice objavljeni jezikoslovni atlasii za romanska i slavenska jezična područja. Upitnik ima 1898 pitanja raspoređenih u četrnaest semantičkih skupina, uz dvanaest podskupina, koje pokrivaju manje-više sve relevantne situacije u životu jedne jezične zajednice. Sastavljači upitnika imali su u vidu sve karakterističke područja:

1. Vremenske prilike
2. Geomorfologija
3. Običaji i institucije
4. Tijelo i osjetila
5. Opažaji i utisci
6. Vrijeme i kalendar
7. Život, brak i obitelj
8. Dom i posjed
9. Odjeća i pribor
10. Hrana i piće
11. Životinje
 - a) sisavci, gmazovi i vodozemci
 - b) ptice
 - c) kukci
12. Poljodjelstvo
 - a) radovi i oruđa
 - b) vinogradarstvo
 - c) uzgoj životinja
 - d) pčelarstvo
 - e) maslinarstvo
 - f) voćarstvo
 - g) uzgoj povrća
13. Samoniklo bilje
 - a) stabla i grmlje
 - b) raslinje
14. Gljive
15. Pomorstvo¹
 - a) more
 - b) geomorfologija
 - c) meteorologija
 - d) plovidba
 - e) plovila
 - f) ribolov
 - g) morska fauna i flora

¹ Pitanja koja se tiču pomorstva nalaze se samo u ILA1 u kojem se nalazi nekoliko mjesta uz more, a ta su pitanja izostala iz ILA2 jer su sva uvrštena u LAPTIG koji je izišao u međuvremenu.

Struktura pitanja i odgovora

Pitanja su sastavljena tako da se na njih dobije što precizniji odgovor, pa se često daje opis pojma ili predmeta za koji se želi dobiti termin. Ako je dio pitanja zapisan kosim slovima, znači da se od ispitanika tražio samo taj oblik koji se onda na isti način bilježi i u odgovoru dok se ostali dijelovi odgovora, ako ih je ispitanik dao, pišu normalno. Slično vrijedi i za dijelove pitanja u zagradama. U obične se zagrade u odgovorima (ako se ne odnosi na prethodno) stavljaju odrednice, kratice i sl., a u pitanjima pobježba objašnjenja. Odgovori u uglatim zagradama označuju iskaze ispitanika koji ne odgovaraju u potpunosti pitanju. Sinonimi se u odgovorima odvajaju dvotočkom, a nabranja zarezom (npr. dani u tjednu). Pri navođenju odgovora što se pisanja malih i velikih slova i interpunkcije tiče, poštivali smo pravopis standardnoga jezika kojemu pojedini idiom pripada. U bilješkama se navode riječi ili rečenice dobivene od ispitanika koje su u manje-više uskoj svezi s odgovorom, komentari autora kao i komentari dobiveni od samih ispitanika (komentari dobiveni od ispitanika ne prevode se) te, rjeđe, odgovarajući oblici iz drugih mjesta koja nisu obuhvaćena Atlasom, a koji su bili na raspolaganju autorima i za koje su smatrali da ih ima smisla uvrstiti bilo zbog značenjske bilo zbog oblikovne podudarnosti. Upitnikom u zagradama iza odgovora obilježeni su oblici koje autori drže sumnjivima i za koje nisu uspjeli dobiti potvrdu ni nakon opetovanih provjera na terenu. Neka se pitanja (doduše manji broj) pojavljuju na više mjesta u Atlasu, u različitim semantičkim cjelinama, radi potpunije kontrole građe. Odgovori na ta pitanja ostavljeni su onako kako ih je ispitanik dao na pojedinom mjestu, dakle obično u različito vrijeme, različiti ispitanik. Ponavljanje je pitanja u Atlasu opravdano i zbog činjenice da nisu svi informatori uvijek odgovarali na iste dijelove upitnika (pogotovo na pitanja koja se tiču specijaliziranih manje poznatih terminologija, npr. ornitonimije, maslinarstva), pa je na taj način bilo moguće dobiti odgovor ili samo od jednoga ispitanika ili pak od više ispitanika više različitih jednako vrijednih odgovora.

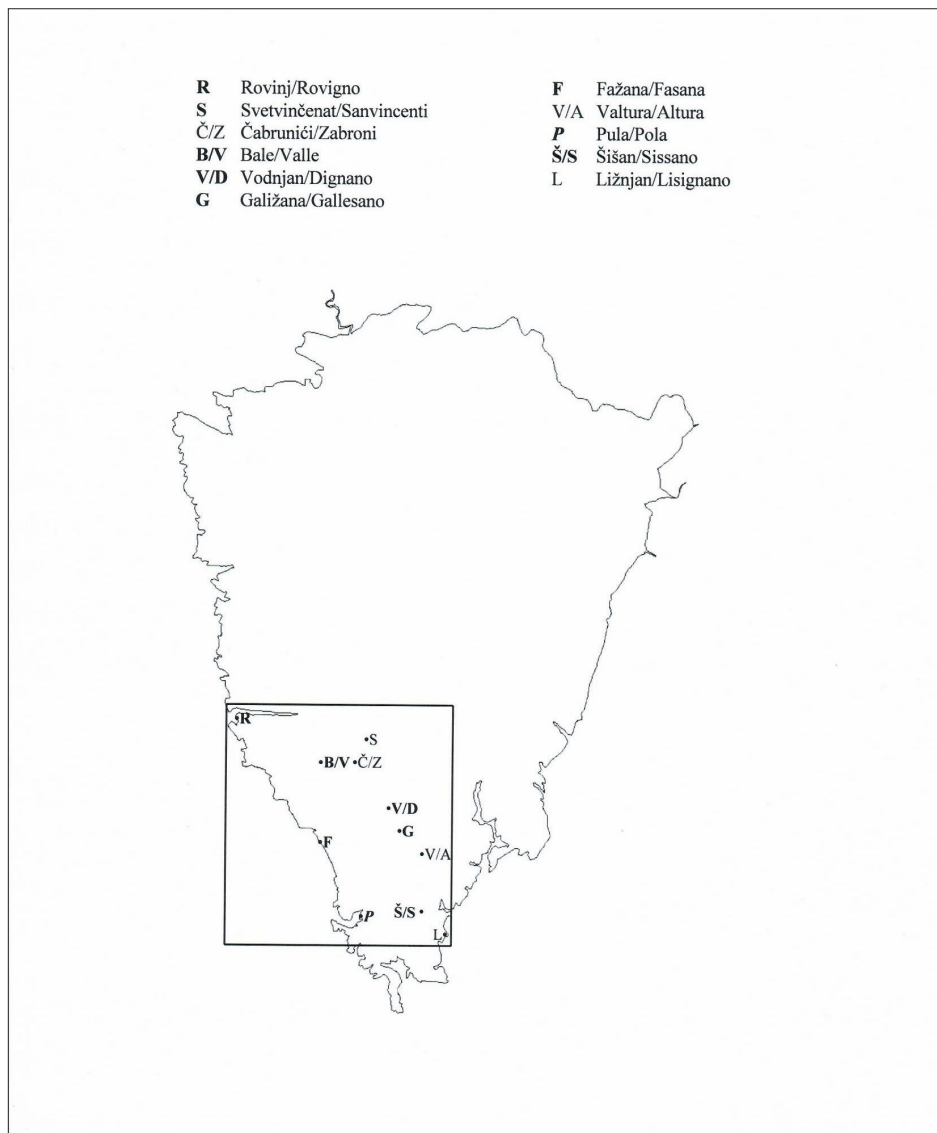
Za *Lingvistički atlas Istre i Kvarnera* (LAIK) / *Atlas Linguarum Histriae et Liburniae* (ALHeL) provedene su ankete u 91 mjestu (ne računajući LAP-TIG), od toga, što glavnih, što kontrolnih punktova, hrvatskih (čakavskih) 54, istromletačkih 18, istriotskih 6, istrorumunjskih 11, istroslovenskih 2 te po jedan crnogorski (Peroj) i rumunjski (Rudna Glava kod Majdanpeka u Srbiji). Za *Lingvistički atlas pomorske terminologije istarskih govora* (LAPTIG) provedene su ankete u 23 mjesta, od toga 9 čakavskih, 11 istromletačkih, 2 istriotska, 2 slovenska i 1 crnogorski.

Slika 1. Istriotski lingvistički atlas (ILA) / Atlante linguistico istrioto (ALIs),
Znanstvena udruga Mediteran, Pula, 1998.

Slika 2. Istriotski lingvistički atlas (ILA2) / Atlante linguistico istrioto / Istriotski lingvistični atlas (ALIs2) – (drugo, popravljeno i dopunjeno izdanje / seconda edizione riveduta e ampliata / druga, popravljena in dopolnjena izdaja), Znanstvena udruga Mediteran, Pula, 2017.

Slika 3. Karta terena

Prvo izdanje *Istriotskog lingvističkog atlasa* (ILA) bilo je, kako je već rečeno, prvi dio projekta *Atlas Linguarum Histriae et Liburniae* (*Lingvistički atlas Istre i Kvarnera*), a drugo je izdanje bilo planirano nedugo nakon izlaska prvog iz tiska. Prvo smo izdanje planirali kao neku vrst radne bilježnice, zato smo na kraju knjige i ostavili sedam praznih stranica za primjed-

be. Nakon izlaska Atlasa iz tiska, u Puli smo organizirali predstavljanje na kojem je bilo dosta, skoro dvije stotine, ljudi i svima smo podijelili primjerak s molbom da nam na naznačenu adresu dostavljaju svoje primjedbe. I doista, tih se primjedbi tijekom godina, naročito prvih desetak, nakupilo. Sve smo ih uzeli u obzir pri pripremi drugoga izdanja. Uz to, popravili smo i sve, bolje reći sve uočene, nedostatke. Osim toga, obavili smo i dodatna terenska istraživanja, ponovo provjerili svaku zabilježenu riječ, a i prikupili smo više novih oblika koje tih osamdesetih godina prošloga stoljeća nismo zabilježili. Ono što je na ovom mjestu bitno reći jest da je, premda rađen u dvije faze, *Istriotski lingvistički atlas* zadržao svu vjerodostojnost na sinkronijskoj razini, a nužnost je jezičnih atlasa upravo sinkronija, tj. atlas mora bilježiti stanje *hinc et nunc*. Već je rečeno da su sve riječi iz prvoga izdanja ponovo potvrđene, a za nove možemo biti potpuno sigurni da su se upotrebljavale i u vrijeme naših prvih anketa (mnoge se od tih riječi nalaze u literaturi, i iz vremena prije, recimo u Pelisovim anketama za ALI, i poslije prvih istraživanja, recimo u rječnicima za pojedine istriotske idiome). Ipak, zbog trajanja samih istraživanja ovaj je atlas daka-ko u nekoj mjeri i dijakronijski. Drugo izdanje donekle se razlikuje od prvog: primjeri se navode drukčijom grafijom, sastavljenom za IrLA, a koju autori koriste i u svim ostalim atlasima; uz hrvatski i talijanski dodan je i slovenski jezik, tako da je ovo izdanje trojezično; odgovori na petstotinjak pitanja koja se tiču pomorstva u ovo izdanje nisu uvršteni jer je ta građa, dopunjena i ispravljena, uz ostalu pomorsku, objavljena u posebnom sve-sku (LAPTIG).

»Poput susjednih poluotoka – Apeninskog i Balkanskog – Istra je oduvijek bila područje prema kojemu su se, na svojim seobama, slijevale ljudske skupine, neke se od njih ondje trajno nastanjivale a druge onuda samo prolazile u potrazi za novim prostorima. Tijekom posljednjih više od tisuću godina na istarskom su tlu u stalnome dodiru i simbiozi Romani (autohtoni Istrioti ili Istroromani te Talijani, Furlani) i Slaveni (Hrvati i Slovenci), a povremeno se u Istri osjećala i nazočnost Germana. No dok se važnost Romana i Slavena očitovala među ostalim u brojnosti i dugotrajnoj prisutnosti zajednica, značaj Germana proistjecao je ponajprije otuda što su povremeno znali steći velik gospodarski i politički utjecaj. No bilo je i drugih skupina koje su u prošlosti dopirale do Istre. To vrijedi ponajprije za etnički i lingvistički raznorodne skupine Vlaha, Albanaca, Crnogoraca i dr.; ostaci Vlaha rumunjskoga jezika današnji su Istrorumunji, Albanci doseljeni u 18. st. asimilirali su se, crnogorska se enklava do danas očuvala u Peroju. Ta se slojevitost i danas ogleda u jezičnoj slici istarskog poluotoka; uz slovenske govore na priobalju i u zaleđu Tršćanskoga zaljeva, na samome poluotoku i u njegovu ćićarijskom zaleđu nalazimo više skupina (i slojeva) hrvatskih

govora, dok se istromletački pretežito govori uz zapadne obale Istre. Tomu treba dodati još i enklave istriotskih govora na jugozapadu, istrorumunjskih govora južno i sjeverno od Učke te crnogorski govor Peroja. Dakako u mnogim naseljima usporedo žive jedan uz drugi tri takva idioma.

Svaki se od tih idioma (jezika, dijalekata, govora...) može promatrati i proučavati kako funkcionira u danoj zajednici sam za sebe, bez obzira na sve ostale istarske idiome. No kako među različitim jezičnim zajednicama koje žive jedna uz drugu uvijek postoji veća ili manja potreba za međusobnom komunikacijom, jer takve zajednice neprestano dolaze u ovu ili onu vrstu dodira, pojedinci ili čak cijele skupine često u manjoj ili većoj mjeri vladaju dvama idiomima ili s više njih. Kako pak kod dvojezičnih (višejezičnih) govornika redovito nema mogućnosti savršenog razlikovanja takvih idioma u svim situacijama, međujezične su interferencije uobičajena pojava: elementi i strukture jednoga jezika nesvjesno se prenose u drugi (druge), a takve "pogrješke", u odgovarajućim okolnostima, i ako su učestale, mogu s vremenom biti prihvaćene od većine govornika i postati uobičajenima.

Već krajem prošlog i početkom ovoga stoljeća lingvistička geografija upozorila je izrijeком na to da u razvoju jezika osim *genetske* dinamike postoji i *kontaktna* dinamika: iako je svaki idiom rezultatom ponajprije vlastita internog razvoja, nema ljudskog idioma koji, u odgovarajućim okolnostima, nije preuzimao jedinice i strukture iz onih idioma s kojima je bio u dodiru. Mnogobrojni jezični atlas, osobito romanskih jezika, koji su objavljeni tijekom našega stoljeća, kao i studije izrađene na temelju tih karata i atlasa, zorno su pokazali koliko kartografsko proučavanje idioma na nekom području može rasvijetliti i unutarnji njihov razvoj i njihove međusobne veze i utjecaje.

Jedan od najboljih poznavatelja jezične situacije u Istri i jezične povijesti Istre, prof. Pavao Tekavčić, još je tijekom sedamdesetih godina predložio izradbu jezičnog atlasa Istre kako bi se mogle razmrsiti mnogobrojne romansko-slavenske/slavensko-romanske (kao uostalom intraslavenske i intraromanske) veze na tome prostoru, a radi toga je predložio načela za organizaciju upitnika, za odabir terenskih punktova te odabir ispitanika (informanata) nastojeći istaknuti bogatstvo jezičnih obavijesti što bi ih takav atlas mogao pružiti. Na žalost, u vrijeme kad je prof. Tekavčić obrazlagao te zamisli, nije se našlo ni dovoljno interesa, ni ljudi, ni sredstava da se taj pothvat izvede. Uostalom, iz nekog središta izvan Istre takva se zamisao teško može ostvariti bez velikih napora i velikih sredstava.

Gotovo dvadeset godina nakon toga zamisao se ipak počela ostvarivati, ovaj put iz same Istre. Dr. Goran Filipi, profesor talijanskog jezika na pedagoškom fakultetu u Puli i trojezični hrvatsko-slovensko-talijanski govornik, uspio je nakon višegodišnjih priprema, i u suradnji s prof. Francom Crevatinom iz Trsta, pokrenuti izradbu *Lingvističkog atlasa Istre*: na temelju dosadanjeg poznavanja jezične situacije izrađen je upitnik, utvrđeni su

terenski punktovi koji će najbolje oslikati jezično stanje i jezične odnose, predviđeni su mogući profili ispitanika itd., a ubrzo su se počele raditi i prve ankete u pojedinim punktovima. Kako za prikupljanje ukupne građe iz svih predviđenih punktova treba (ponajprije zbog maloga broja kvalificiranih ispitivača) mnogo vremena, dr. Filipi došao je na sretnu zamisao da za one idiome koji su najizloženiji asimilaciji i nestanku, i za koje bi se s odlaganjem anketa mogla znatno umanjiti mogućnost terenskih istraživanja, građu prikupi i objavi što prije, ne čekajući da se istraže svi drugi predviđeni punktovi. Dva najvažnija takva idioma danas su u Istri *istriotski* (ili *istoromanski*; u lokalnoj su uporabi i nazivi *bumbarski*, *latinski*) te *istororumunjski* (kadšto i *vlaški*, ali je taj naziv višeznačan). Istriotski je danas temeljito venećijaniziran, svi su njegovi govornici dvojezični (uz istriotski govore i istromletački; nacionalno su Talijani), a znatan dio ih je trojezičan (služe se i hrvatskim). Bez vlastitih institucija, sveden na malobrojne enklave govornika, istriotski sve više uzmiče.

U posljednjih 30 do 40 godina broj govornika istororumunjskoga u istororumunjskim selima pao je s više od tisuću na manje od pet stotina; taj neznatan broj govornika raspršen je u više sela i zaselaka, svi su govornici od reda dvojezični (obvezatno govore i hrvatski), nema institucija koje bi taj idiom podržavale. Oni koji su se nastanili izvan prvobitne aree, u gradovima, obično se istororumunjskim rijetko služe.

U takvoj situaciji svaka anketa za pet ili deset godina pružit će mnogo manje građe pa je tehnika jezičnog atlasa prilika da “zaustavimo” trenutak u nestajanju tih idioma, a oni su istodobno i dragocjeni kamenčići u istarskoj jezičnom mozaiku i živa jezična povijest Istre.

U ovoj prvoj knjizi *Lingvističkog atlasa Istre* donosi se sinoptički pregled jezične građe istriotskih govora, i to govora svih naselja u kojima se taj idiom još očuvao. Tako su ukupno 2334 pitanja postavljena, i na njih zabilježeni odgovori, u Rovinju, Balama, Vodnjanu, Galižani, Fažani, Šišanu (dakako, samo pitanja koja su za odgovarajući punkt relevantna), no da bi se dobiveni odgovori mogli smjestiti u stvarni jezični i komunikacijski kontekst na terenu, ispitanici su i ovdje zastupljeni i neki susjedni neistriotski punktovi kao Pula (istromletački) te Svetvinčenat, Čabrunići, Valtura i Ližnjan (hrvatski). Iako je to razmjerno ograničeno područje, na njemu nalazimo veliku jezičnu raznolikost u kojoj se zrcali kulturna i jezična povijest Istre, ali je to jednako tako rijetka prigoda za lingviste da gotovo “u živo” mogu promatrati kako se odvijaju jezični dodiri u stvarnim komunikacijskim situacijama.²

»Questo libro rappresenta il primo volume del «sottoprogetto» *Atlas Linguarum Histriae* (*Lingvistički atlas Istre i Kvarnera*) (...) Sebbene sia una cosa piuttosto insolita che un atlante sia dato alle stampe parzialmente, la re-

² Predgovor akad. Augusta Kovačeca.

dazione ha deciso di presentare i due primi volumi (...) prima della realizzazione dell'opera intera. Ad agire in questo modo essa è stata costretta dall'agonia in cui si trovano oggi l'istrioto e l'istorumeno, i quali «sempre più velocemente stanno segnando il passo, cedendo il loro posto all'istoveneto ed al ciacavo, cioè, rispettivamente, all'italiano ed al croato nei livelli superiori di comunicazione» [17].

Questo volume si basa su un questionario con 2334 domande (che riguardano lessemi, sintagmi e qualche volta brevi proposizioni). La sua costituzione è stata agevolata dai numerosi lavori del prof. Pavao Tekavčić (...), ossia da uno dei massimi conoscitori della situazione e della storia linguistica in Istria {opomba 5: Cfr. P. Tekavčić, *Per un atlante linguistico istriano (con speciale riguardo ai dialetti istroromanzi)*, Studia Romanica et Anglica Zagabrensis, 41-42 (1976), 227-240, e molti altri lavori dello stesso autore (...)}.

(...) Si è tenuto conto soprattutto delle note sei località nelle quali l'istrioto si è conservato fino al giorno d'oggi: Dignano (Vodnjan), Gallesano (Galižana), Rovigno (Rovinj), Sissano (Šišan) e Valle (Bale), Fasana (Fažana).

(...) Per poter situare le risposte ottenute nella realtà linguistica e comunicativa del luogo sono stati trattati (...) altri centri abitati vicini non istrioti (...). Le domande poste erano pertinenti in base al luogo dove si facevano. Siccome solo quattro delle undici località si trovano sul mare (Rovigno, Fasana, Pola Lisignano), le domande del 15° gruppo «Marineria» (...) non sono state poste agli abitanti delle rimanenti sette località (in qualche caso non è stato possibile trovare in tutte le località costiere una risposta soddisfacente (...)). *Mutatis mutandis* cose analoghe sono avvenute nei gruppi 1°-14° in ambienti «dissadatti»: alludo a nomi di molte piante campestri(...), funghi (...) e uccelli {Opomba 8: G. Filippi ha esordito con una serie di studi sull'ornitonomia di studi sull'ornitonomia di tutte le lingue che si parlano in Istria e nella isola di Veglia (Krk). Cfr. la monografia *Istarska ornitonomija. Etimologijski rječnik pučkog nazivlja*, Rijeka, Izdavački centar Rijeka, 1994, 298 p., contenente una cartina con i nomi di 135 località (di cui nove si trovano sull'isola di Veglia).} per cui alcuni degli (...) informatori non hanno potuto offrire il dato richiesto.

(...) questo volume rappresenta una messe enorme di informazioni interessanti per i romanisti (e non solo per gli studiosi dell'istrioto ma anche per quelli dell'istoveneto) e per i croatisti.”³

»1. Poznata komplicirana jezična stratifikacija u Istri i, naročito, sociolingvistički inferiorni položaj dvaju minornih (i geografski dijametralnih) idioma, istriotskoga (mi radije govorimo o istroromanskom) u jugozapadnoj Istri i istorumunjskoga (sjeverno i južno od Učke), nalažu da se ti idiomi

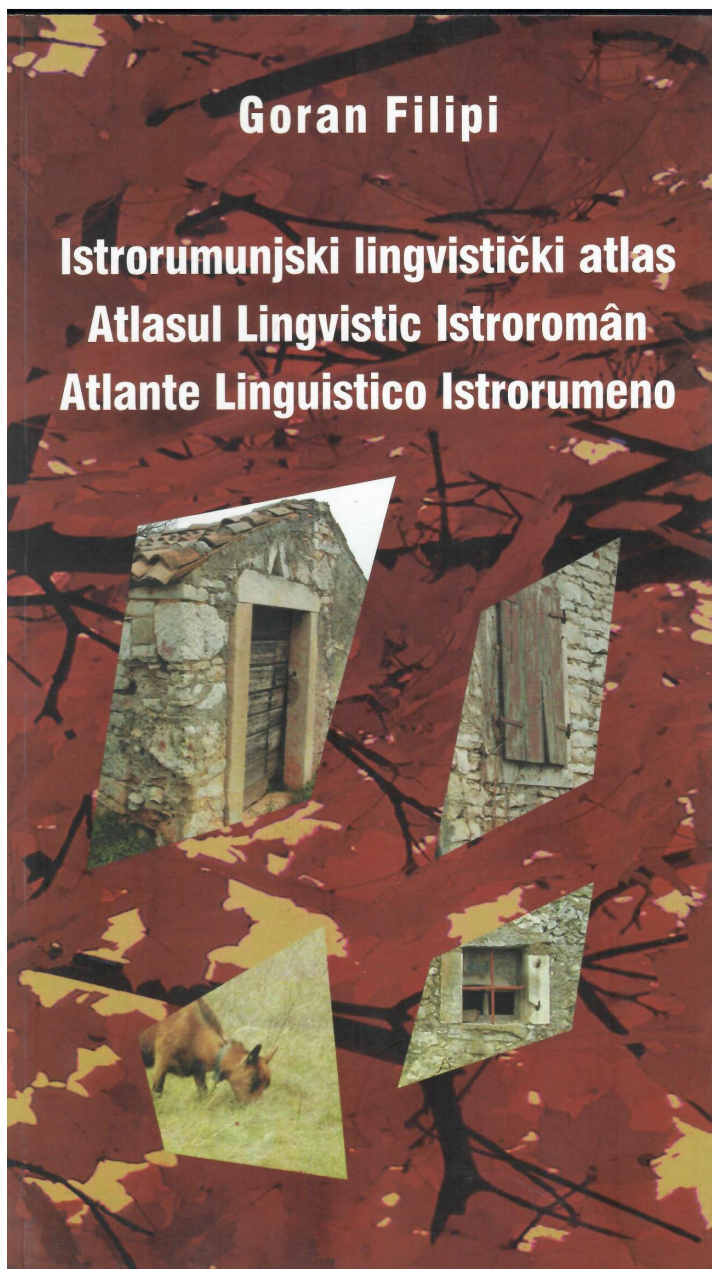
³ Iz prikaza Žarka Muljačića: Muljačić, Ž. (2005a): *Goran Filipi / Barbara Buršić Giudici* (edd.), *Istriotski lingvistički atlas / Atlante linguistico istrioto*, Pula. Znanstvena udruga Mediteran / Societas studiorum Mediterraneum, 1998, 724 p. U: Zeitschrift für romanische Philologie, Band 121, Heft 2, str. 375–377.

što prije ispitaju i zabilježe, jer svakim danom sve više uzmiču pred brojnijim i prestižnijim jezicima, hrvatskim i istroventskim odnosno danas standardnim talijanskim. Zato je dobrodošlo djelo dvoje profesora Pedagoškoga fakulteta u Puli (...).

3. Odgovori na ta 2334 pitanja vrlo su bogat i vrijedan materijal, koji će poslužiti kao osnova za niz lingvističkih studija. Tu se dakako radi prije svega o međusobnim sličnostima i razlikama, koje su toliko raznovrsne, da u to ovdje ne možemo potanje ulaziti, pa ćemo samo upozoriti na vrlo velik broj (više od 80) odgovora koji su potpuno ili gotovo podudarni na cijelom ispitnom području (npr. br. 58: «kamenolom»: *kava (di pietre)*; br. 998: «kramp, pijuk»: *pikon, pikun*; br. 1667: «špinat»: *spinasi* i var., itd.), što dokazuje homogenost aree a ujedno i opravdanost uključenja istrovenetskih i hrvatskih točaka. Nasuprot navedenim odgovorima stoje slučajevi u kojima se pojedini odgovori znatno razlikuju (samo jedan primjer, nasumce izabran: br. 1657 «neplodna biljka»: u 9 ispitanih točaka dobiveno je čak 8 različitih naziva). Između tih krajnosti nalazimo cio niz gradacija. S obzirom na to da su u zadnjem poglavlju ispitane samo 4 luke, jasno je da su tamo slučajevi potpune podudarnosti češći, pa ih ne treba posebno obrazlagati ni ilustrirati (...)

8. Ovdje prikazani *Istriotski lingvistički atlas* popunjava veliku prazninu, daje obilan materijal i tako predstavlja vrlo vrijedan znanstveni materijal, pa njegovi autori zaslužuju puno priznanje za uloženi trud i postignuti rezultat. Zato s pouzdanjem očekujemo njihove naredne publikacije.«⁴

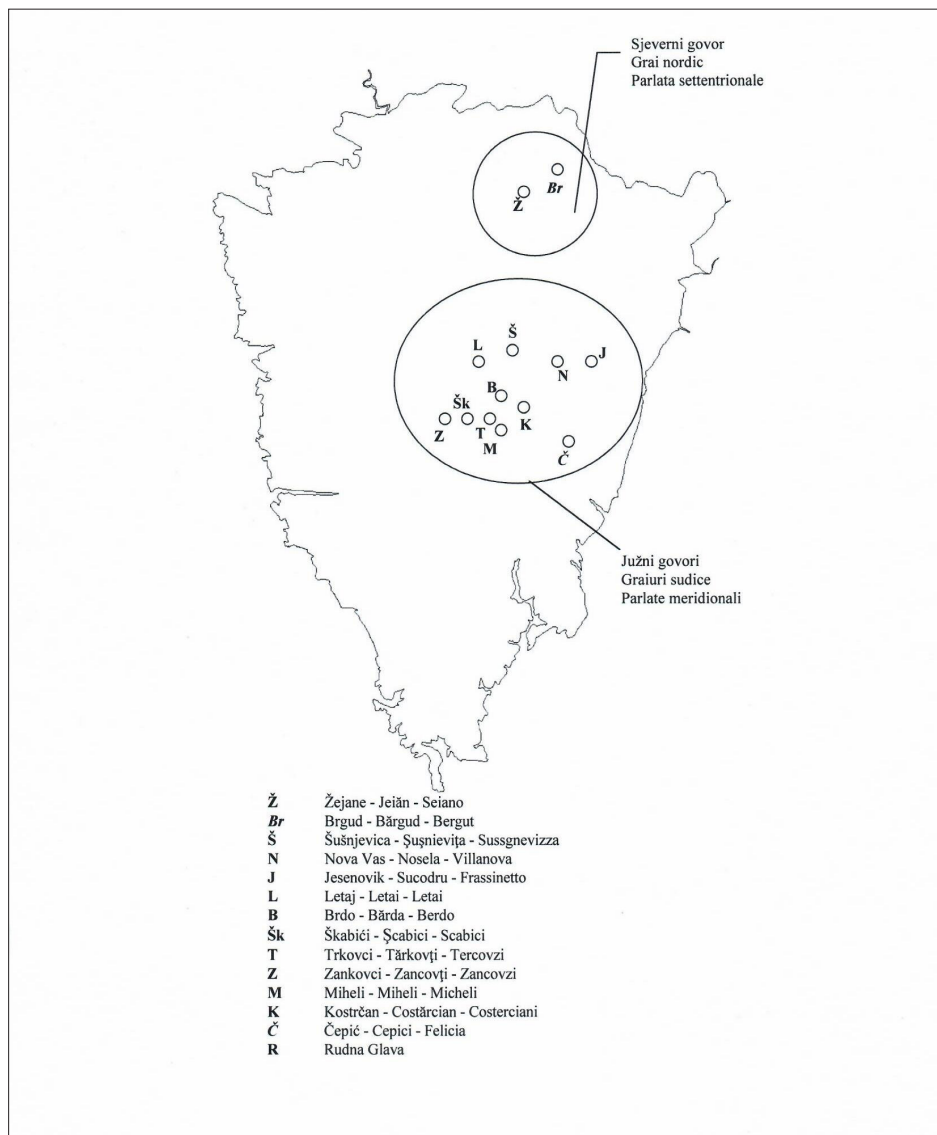
⁴ Iz prikaza Pavla Tekavčića: Tekavčić, P. (1998): *Goran Filipi – Barbara Buršić Giudici, Istriotski lingvistički atlas /Atlante Linguistico istrioto*. U: *Suvremena lingvistika*, 45-46, Zagreb, str. 97–111.

Slika 4. Istrorumunjski lingvistički atlas / Atlasul Linguistic Istroromân / Atlante Linguistico Istrorumeno, Znanstvena udruga Mediteran, Pula, 2002.

Slika 5. Istrorumunjski lingvistički atlas: kazala / Atlasul Linguistic Istroromân: indice / Atlante Linguistico Istrorumeno: indici, Znanstvena udruga Mediteran; Istarsko čakavsko društvo dr. Ivan Rudan, Pula, 2004.

Slika 6. Karta terena

Građu za ovaj Atlas prikupljao sam od početka 1995. do konca 2001. godine. Istrorumunjski se govori dijele na sjeverne i južne, a jedni i drugi imaju po prilici jednak broj govornika i doma i u dijaspori (po stotinu u Hrvatskoj i možda nešto više vani).

Danas je sjeverni govor zastupljen u samo jednom selu, u Žezanama, a južni se idiomi rabe (ili su se donedavna čuli) u još desetak mjesta Čepićkoga polja. U Atlas sam uvrstio jedanaest istrorumunjskih punktova: Žezane, Šušnjeвица, Nova Vas, Jesenovik, Letaj, Brdo, Škabići, Trkovci, Zankovci, Miheli i Kostrčan. U Žezanama ima danas stotinjak stanovnika, stalno živućih u selu doduše nešto manje, ali svi oni redovito posjećuju svoje obiteljske domove tijekom tjedna i vikendom i aktivno sudjeluju u životu mjesta. U južnim selima najviše je žitelja, dakle i govornika, u Novoj Vasi (četrdesetak) i Šušnjevici (tridesetak), u Kostrčanu živi petnaestak ljudi, u Jesenoviku desetak, a ostatak je raspoređen kako slijedi: u Brdu živi dvoje stanovnika, u Mihelima troje, u Zankovcima šestoro. U Trkovcima i Škabićima danas zapravo nitko ne živi (ispitanici čije sam odgovore uvrstio u Atlas žive u Letaju). U Letaju sam pronašao samo jednog izvornog govornika koji, kako sam tvrdi, nije s roditeljima nikada govorio vlaški, ali ga u potpunosti razumije i sjeća se kako su govorili njegovi roditelji. Njegova je supruga iz Trkovaca (izvorna govornica) i s pomoću njih dvoje pokušao sam rekonstruirati govor gospodinovih roditelja.

U prvi sam mah kanio južna sela podijeliti na tri dijela i tako prikazati i odgovore, Šušnjeвица (s Letajem), Nova Vas (s Jesenovikom) i Brdo (s preostalim mjestima), što ima i povijesnih i socioloških opravdanja a što se sve zrcali i u tipologiji samih govora, no kako sam u odgovorima ipak uočio neke razlike, odlučio sam svako selo i zaselak prikazati posebno uz napomenu da se razlike u izričajima možda mogu svesti na različite idiolekte. Opravdanost ovakvoga postupka nalazim prije svega u činjenici da istrorumunjski govornici drže do svoga govora, usudio bih se reći da svi oni jako dobro znaju sve oblike koji su u drugim mjestima različiti od onih koje sami rabe, redovito su mi navodili mnoge takve riječi, pa nije nužno da su ankete s jednim govornikom zapravo idiolekti. Bitno je napomenuti da su svi naši istrorumunjski ispitanici zapravo jako pouzdani jer njihov jezik jezikoslovci proučavaju već više od sto godina i oni su u njihovim selima česti gosti. Na taj su način istrorumunjofoni stekli osjećaj za jezik i naučili kako i što valja govoriti ispitivačima – uvijek znaju kad treba navesti genitiv, kad dativ, a kad množinu.

Uz navedena istrorumunjska mjesta u Atlas sam uvrstio i dva čakavska: Brgud (sjever) i Čepić (jug). Građu za Brgud i Čepić prikupili su moji studenti Damjan Bistričić i Fabio Stemberga za diplomski rad, na čemu im zahvaljujem. Kao četrnaesti punkt uvrstio sam Rudnu Glavu kod Majdanpeka u Srbiji gdje je rumunjska enklava, premda im vlasti ne priznaju status nacionalne manjine kao Rumunjima u Vojvodini, veoma kompaktna i relativno brojna. Građu je prikupio etnolog Paun S. Durlić, ravna-

telj muzeja u Majdanpeku, na čemu mu od srca zahvaljujem. Čakavski su punktovi u Atlasu bitni radi usporedbe leksika, tj. smjerova posuđivanja pojedinih riječi, a Rudna je Glava⁵ uvrštena u Atlas radi usporedbe istrorumunjskoga leksika s leksikom jedne druge rumunjske zajednice s ove strane Dunava. Za usporedbu istrorumunjskoga leksika s dačkorumunjskim bit će od koristi i pitanja iz Atlasa na rumunjskome jeziku.

»Specialist de marcă în slavistică și deopotrivă în romanistică, cunoscător al limbilor italiană și română, Goran Filipi este deschizător de drumuri în dialectologia sudslavă, el fiind primul cercetător de pe teritoriul fostei Iugoslavii care aplică metoda geografiei lingvistice în studiul graiurilor. Astfel el a întocmit, împreună cu Barbara Buršić Giudici, *Istriotski lingvistički atlas / Atlante linguistico istrioto*, Pula, 1998. După experiența reușită dobândită la acest atlas, Goran Filipi ne oferă în lucrarea de față *cel mai complet material comparabil* asupra dialectului istroromân, prezentându-ne răspunsurile înregistrate în 11 localități de istroromâni, răspunsuri obținute cu un chestionar de 1898 întrebări (la care se adaugă circa 200 de fraze complete, redate în note). Incluzând în atlas și două sate în care se vorbesc graiuri croate ceacaviene și unul românesc (din Serbia Orientală), se pot urmări relațiile lingvistice croato-istroromâne și se pot compara graiurile istroromâne cu graiul unei zone din care se presupune că au pornit în migrația lor spre vest strămoșii istroromânilor, sau a unei zone învecinate cu aceasta.«⁶

»Questo libro, prefazionato da August Kovačec (...) costituisce il secondo volume dell'ALIS. Gli altri testi introduttivi (...) sono trilingui (...). Gli undici villaggi in cui vivono gli ultimi istrorumenofoni (...) e i due villaggi croatofoni (ciacavi) loro vicini, analizzati qui in base allo stesso *Questionario* usato nell'*Atlante Linguistico Istrioto*, si trovano sulle pendici del Monte Maggiore (...), dunque abbastanza lontano dal mare. Per tale ragione ili Filipi ha deciso (...) di omettere la parte finale del *Questionario*, ossia le domande riguardanti la «Marineria» (...) Gli utenti consulteranno innanzi tutto le «Note introduttive» [25-29] e la «Mappa» [31], accompagnata dalle «Abbreviazioni» e i nomi degli «Informati» [32-33], in tutto 45, di cui 33 vivono *in situ* (il più vecchio è nato nel 1914) e 12 a Rudna Glava. (...)

⁵ Rudna Glava je najveće selo podunavske općine Majdanpek u sjeveroistočnoj Srbiji. Na 104 km² brdsko-planinskoga terena u gornjem dijelu sliva Porečke reke, živi više od 2500 žitelja koji su uglavnom vlaškog podrijetla. U odnosu na ostale govore toga područja u Rudnoj je Glavi stariji vlaški sloj nešto jasnije izražen. Govori Vlaha koji obitavaju Porečku reku nisu na žalost nikada privukli ozbiljniji interes jezikoslovaca (tim se govori, doduše više kao etnolog, danas intenzivnije bavi prof. Paun Es. Durlić – op. autora). Ukratko, riječ je o govori koji pripadaju dačkorumunjskom dijalektu (dijalektu koji je osnovica rumunjskoga standardnoga jezika), a sami žitelji svoj jezik nazivlju (pisano grafijom koja se koristi u Atlasu – op. autora) *limba rumânăska*, dakle rumunjski jezik (prema Paunu Es. Durliću – per litteras).

⁶ Iz uvodne napomene Petra Neiescua.

Questo volume sarà utile non solo ai romanisti ma anche ai croatisti (darà anche dei dati interessanti sulla fortuna fonetica e semantica di molti germanismi croati, diventati croatismi dell'istrorumenico). Cfr. per es. Nr. 230 [230-231] *frâjer* 'fidanzato', *frâjerica* 'fidanzata' (con molte variazioni fonetiche), ossia l'unico modo per esprimere tale concetto in 13 località studiate (...). Vedi anche Nr. 728 «I vari pasti durante il giorno»; per «la prima colazione» forme di tipo *fruštik* sono note quasi dappertutto e occupano quasi sempre il primo posto; il tipo *marenda*, se esiste, indica per lo più «pranzo». *Fruštik* manca soltanto nel villaggio croato Brgud (...).⁷

»Another Istro-Romanian atlas is *Atlasul lingvistic istroromân*, two volumes, Pola, 2002, 2004 (Index), elaborated by Goran Filipi. It offers a complete and comparable material of the present Istro-Romanian dialects.

The survey network includes 11 places: Žejane (in north), Šušnjevića, Nova Vas, Jesenovik, Letaj, Brdo, Škabići, Trkovci, Zankovci, Miheli, Kostrčan (in south), a Daco-Romanian place: Rudna Glava (Serbia) and two Croatian places in Istria: Brgud, Čepić (*čakavjan* Dialect). The last two places were questioned in order to compare the lexic and to observe the situation of isolated words. Rudna Glava has 25000 speakers of Daco-Romanian and it has been included in the survey network in order to compare the Istro-Romanian with the Daco-Romanian and the Croatian lexic.

The questionnaire includes 1898 questions from 14 semantic spheres (atmospheric phenomena, the land configuration, traditions and institution, the body and senses, the quality and the quantity of perception, time span, life, marriage and family, etc.). Goran Filipi used in his surveys the questionnaire edited for *Atlante lingvistic istriano* (...).

The research began in 1995 and finished in 2001. On the basis of the surveyed material, the researcher underlines that, although the Istro-Romanian dialects fall into meridional dialects and the dialect of Žejane, each place presents its own features. We notice that meridional dialects are more open to innovation (for example there was noticed the tendency of unification for the singular and the plural of male nouns, as well as the tendency of losing the final [i] at the female nouns: *mul'er*, while the dialect from Žejane is more conservative. The same conservatism is manifested at the lexical level. The same dialect from Žejane conserves an important number of old forms replaced with borrowings in the southern dialects: *cuvință* (lat. *conventare*) "to speak" (Žejane) comparative with *ganej* in south.⁸

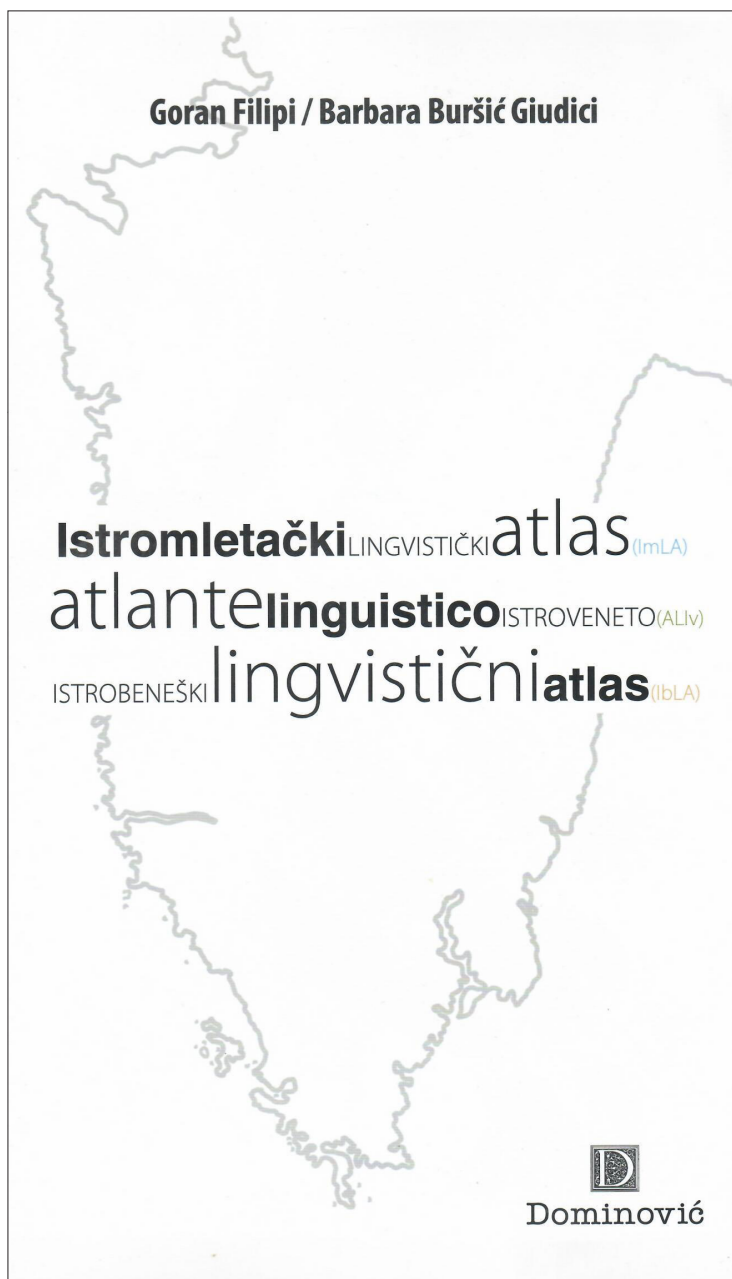
⁷ Iz prikaza Žarka Muljačića: Muljačić, Ž. (2005b): Goran Filipi (ed.), *Istrorumenjski lingvistički atlas / Atlasul Lingvistic Istroromân / Atlante Linguistic Istrorumenico*, Pula. Znanstvena udruga Mediteran / Societas studiorum Mediterraneum, 2002, 785 p. U: Zeitschrift für romanische Philologie, Band 121, Heft 2, str. 378–379.

⁸ Saramandu, N. (2008): U: *La romanité orientale* București – Tübingen, Editura Academiei Române – Gunter-Narr Verlag, str. 191–192.

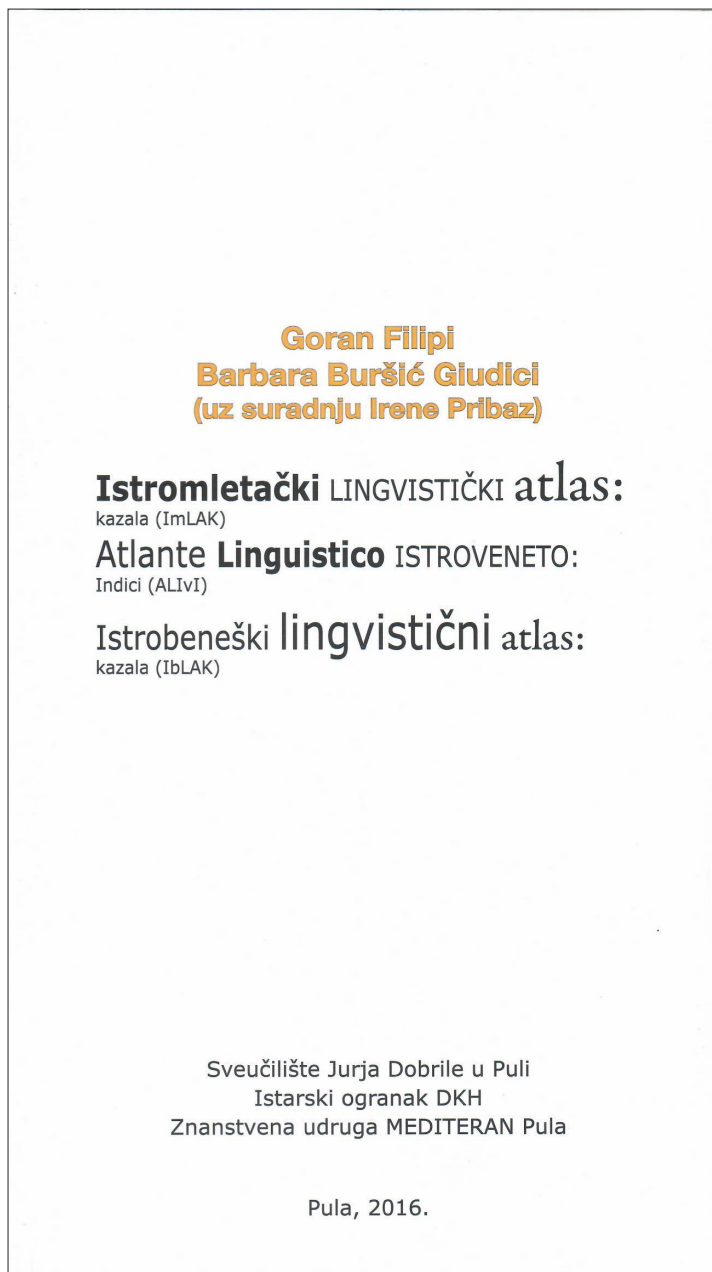
»Čemu znanstveni i kulturni interes za očuvanje takva sićušnog idioma? Taj idiom kondenzira u sebi barem pet stoljeća jezične i kulturne povijesti Istre i još nekoliko stoljeća jezične i etničke povijesti drugih hrvatskih krajeva, pa je podjednako dio identiteta Istre i cijele Hrvatske. U njemu se ogleda i povijest rumunjskoga jezika, koji se kontinuirano piše istom od početka XVI. st., pa je postojanje istrorumunjskoga jednako dragocjeno kao kada bi se pronašao kodeks na rumunjskom jeziku iz XIII. ili XIV. st. Kada je predmetom čisto lingvističkoga znanstvenog istraživanja, jednaku vrijednost u načelu imaju idiomi kojima se služe stotine milijuna ljudi i kojima govori nekoliko desetaka osoba. Što se istrorumunjskoga tiče, on pak je dragocjen za proučavanje jezika u kontaktu i jezičnih interferencija. Kao idiom bez vlastitih "obrambenih" institucija, primao je lako u svim razdjelima strane elemente (ponajprije hrvatske, ali i druge), ugradio ih u svoj sustav i tako korjenito izmijenio svoju tipologiju. Kada su početkom 1950-ih sustavno popisani i opisani glavni tipovi jezičnoga kontakta i jezične interferencije, za što je trebalo pabirčiti iz svih europskih jezika i mnogih jezika drugdje u svijetu, desetak godina poslije moglo se utvrditi da se gotovo svi bitni tipovi kontakta i interferencije mogu posvjedočiti u istrorumunjskom. Kontinuirana istraživanja toga idioma u posljednjih četrdeset godina pokazuje kako se on, upravo zato što ne posjeduje vlastite institucije, mijenjao daleko brže i korjenitije nego drugi idiomi koji posjeduju razvijene obrambene mehanizme. Atlas prof. Filipija ima dvostruku vrijednost: on sustavno donosi građu iz svih punktova gdje se istrorumunjski danas govori i najbogatiji je sinoptički repertoar rječnika na ukupnom prostoru; zbog takve potpunosti sustavno se može usporediti gotovo sve što je zabilježeno u ranijim razdobljima s današnjim stanjem, pa bi se mogla napisati interna povijest istrorumunjskoga u posljednjih četrdesetak godina.

Profesor Filipi je svojim *Istrorumunjskim jezičnim atlasom* podigao prekrasan spomenik tomu zapostavljenomu idiomu, učinimo nešto da to ne bude epitaf istrorumunjskomu.«⁹

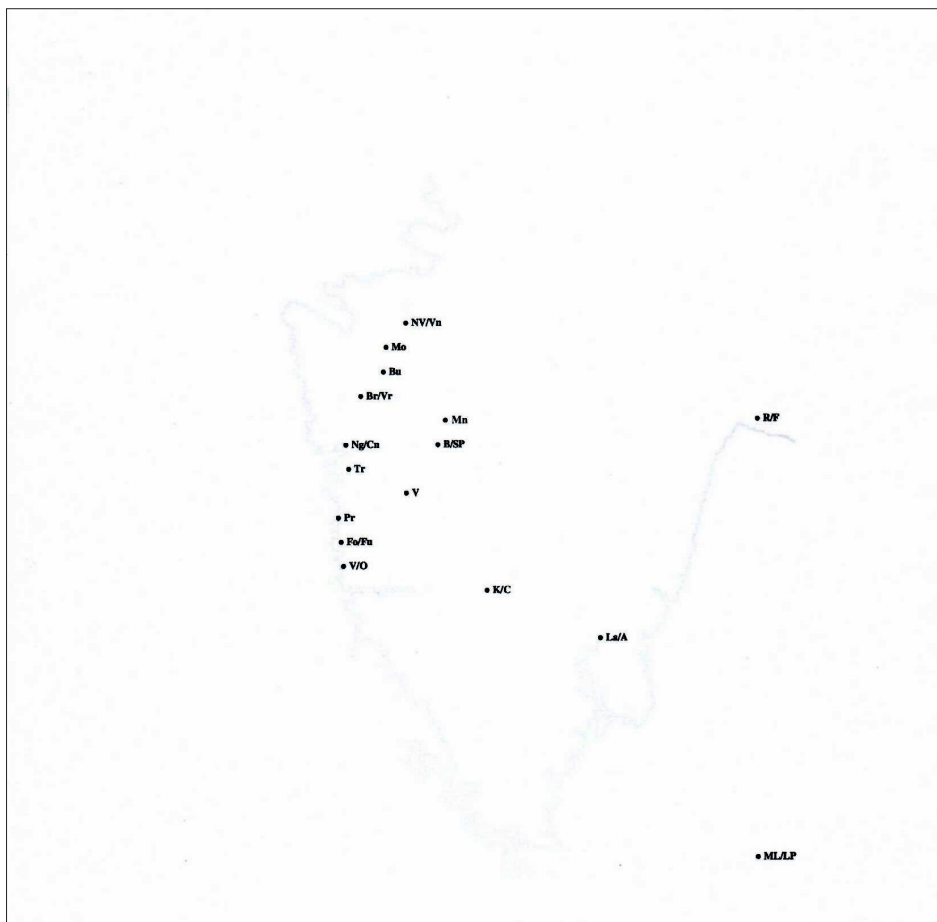
⁹ Iz predgovora akad. Augusta Kovačeca.

Slika 7. Istromletački lingvistički atlas / Atlante Linguistico Istroveneto / Istrobeneški lingvistični atlas, Dominović, Zagreb, 2012.

Slika 8. Istromletački lingvistički atlas: kazala / Atlante Linguistico Istroveneto: indici / Istrobeneški lingvistični atlas: kazala, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2016.

Slika 9. Karta terena

NV/Vn = Nova vas/Villanova

Mo = Momjan/Momjano

Bu = Buje/Buie

Br/Vr = Brtonigla/Verteneglio

R/F = Rijeka/Fiume

Ng/Cn = Novigrad/Cittanova

Mn = Motovun/Montona

B/SP = Brkač/San Pancrazio

Tr = Tar/Torre

V = Višnjan/Visignano

Pr = Poreč/Parenzo

Fu/Fo = Funtana/Fontane

V/O = Vrsar/Orsera

K/C = Kanfanar/Kanfanaro

La/A = Labin/Albona

ML/LP = Mali Lošinj/Lussinpiccolo

»Istra je od starine prostor na koji su se slijevale etničke i jezične skupine s Balkanskoga poluotoka i iz srednje Europe pa se zato na istarskom poluotoku i danas usporedno rabe različiti jezici (hrvatski, slovenski i crnogorski, istromletački, istriotski ili istroromanski te istrorumunjski ili vlaški; ne tako davno u Istri su živjele i kompaktne skupine govornika furlanskoga i albanskoga). Taj je prostor posebno pogodan za proučavanje procesa i rezultata jezičnih kontakata, posebno onih između romanskih i slavenskih idioma.

Pok. profesor Pavao Tekavčić, jedan od najboljih poznavatelja jezične situacije i jezičnih odnosa u Istri, predložio je izradbu jezičnoga atlasa Istre, ali ta zamisao nije bila ostvarena. Na tom tragu prof. dr. Goran Filipi (inače aktivni govornik različitih oblika hrvatskoga, slovenskoga i talijanskoga) početkom 1990-ih godina počeo je tu ideju ostvarivati, a na tome radi ddo danas. Nakon višegodišnjega sustavnoga prikupljanja građe u pojedinim mjestima, g.. 1998. objavio je *Istriotski lingvistički atlas* (u suradnji s Barbarom Buršić Giudici; 6 istriotskih punktova te tri kontrolna hrvatska i 2 istromletačka) a *Istrorumunjskilingvistički atlas* I. knj. 2002. i II. knj. 2004. (11 istrorumunjskih punktova te dva kontrolna hrvatska i 1 rumunjski iz Srbije).

Autori su pripremili i opsežna kazala *Istromletačkog lingvističkog atlasa*. Kazala su izrađena prema svim pravilima struke i neizostavni su dio koji omogućuje potpuno snalaženje i precizno pronalaženje svih zabilježenih dijalekatskih oblika, pojmova iz upitnika (hrvatskih, talijanskih i slovenskih) i sustavnih naziva. Kao i sam Atlas i Kazala su napisana na tri jezika (hrvatskom, talijanskom i slovenskom). Zbog rečenoga izdavaču najtoplije preporučam tiskanje predloženog djela.«¹⁰

»Odmah valja ustvrditi: pred nama je djelo kakvo se u nas rijetko pojavljuje i koje će doista istinski razveseliti svakoga komu su bliska jezična postignuća. A to posvjedočuje nekoliko neprijepornih podataka. Ponajprije je riječ o tome da se lingvističkom geografijom i izradom jezičnih atlasa po načelima što ih je uspostavila ta disciplina u nas bavi malo jezikoslovnih stručnjaka, pa je pojava novoga prinosa s toga područja u svakom slučaju nesvakidašnji događaj i jezično obogaćenje. U drugu ruku, nije neočekivano da je djelo o kojemu je ovdje riječ izniklo na istarskom jezičnom mozaiku, dakle, na relativno malom graničnom susretištu većeg broja slavenskih i romanskih idioma s raznovrsnim utjecajima i prožimanjima na svim jezičnim razinama još od davnine. Najzad, dvoje autora koji nam nude svoj najnoviji uradak znalcima su i otprije poznati kao marni i ustrajni poslenici u izradi lingvističkih atlasa.

Kad čitatelj rasklopi ovu knjigu, najprije će se susresti s iscrpnim uvodnim napomenama iz kojih može doznati sve osnovno o njezinu nastanku. Do-

¹⁰ Recenzija akad. Augusta Kovačeca.

znajemo tako da je *Istromletački lingvistički atlas* zapravo samo jedna dionica u izradi istovrsnih djela istarskih idioma, od kojih su već ranije objavljene *Istriotski lingvistički atlas* i *Istrorumunjski lingvistički atlas*, a isti autori pripremaju za tisak i *Lingvistički atlas istarskih čakavskih govora* za koji je sređivanje građe u završnoj fazi. Na taj bi način u konačnici bio zaokružen jedan nadasve koristan i prijeko potreban posao, jer su neki od idioma danas bez zaštite institucija i njihovih je izvornih govornika sve manje.

Razumije se da je i ovo djelo rađeno po svim pravilima struke. Najprije je izrađen opsežan upitnik od 1898 pitanja razvrstanih u 14 semantičkih skupina iz svih temeljnih životnih područja određene zajednice, a zatim su odabrani punktovi, ispitivači i obavjesnici. Građa je prikupljena u okviru diplomskih, magistarskih i doktorskih radova od 1994. do 2012. godine. Kad se ukazala potreba, podaci su naknadno provjeravani na terenu.

U istraživanju je obuhvaćeno 18 mjesnih govora, od čega je 15 istromletačkih i tri kontrolna, dva istrohrvatska (čakavska): Funtana, Labin, a jedan je istroslovenski: Nova Vas. Središnji dio ove opsežne knjige čine, dakako, prikupljeni jezični podaci iz svih tih punktova koji bi se skupa s podacima iz ranije objavljenih atlasa istih autora našli objedinjeni u planiranom kartografskom izdanju atlasa pod naslovom *Atlas Linguarum Histriae et Liburniae*.

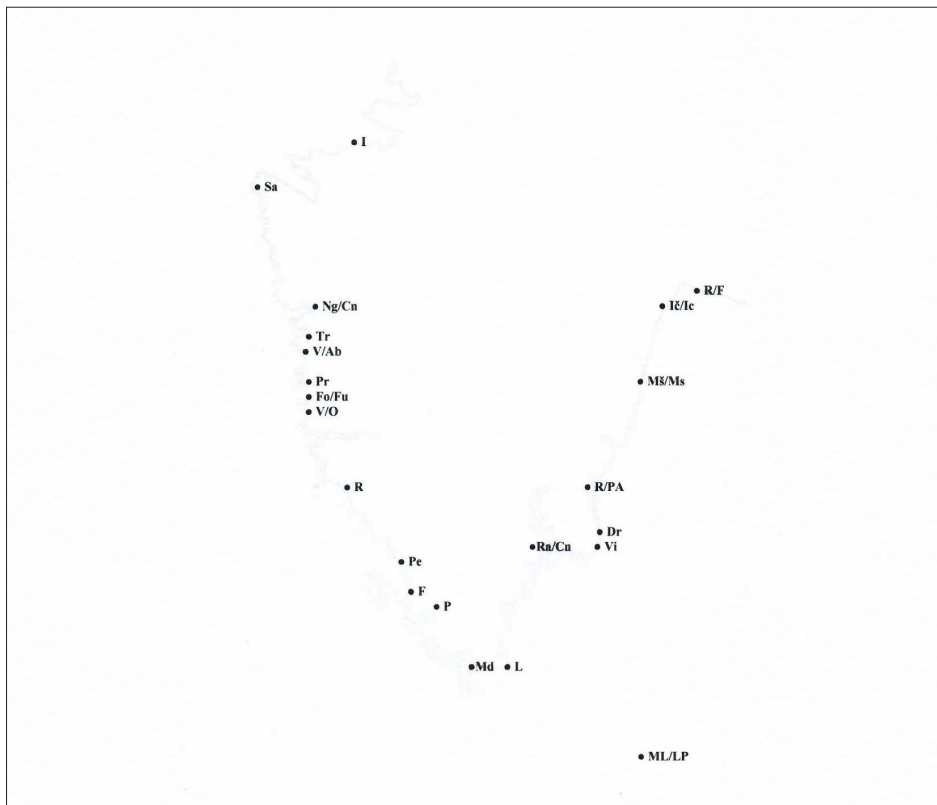
Nema sumnje, posao je to koji je dugotrajan i koji tražiiskusne, strpljive i marne istraživače, što je sve uključeno u ovom slučaju. Ostaje još samo poželjeti, prvo, da ovaj rad što prije dođe pred zainteresiranu stručnu i opću javnost i, drugo, da cjelokupan ovaj opsežni projekt, u čijem su ostvarenju sudjelovali brojni poslenici, autori uspješno i što prije privedu kraju, sebi na čast, a svima ostalim na korist.

Kazala su neizostavna za ovu vrst djela. Korisnik će samo s pomoću njih bez problema doći do svih podataka koji ga u tom trenutku zanimaju. Moći će pretraživati prema zabilježenim izrazima, prema pojmovima iz upitnika i prema sustavnim nazivima. I Kazala su, kao i Atlas, pisana na tri jezika (hrvatskom, talijanskom i slovenskom). Izrađena su po svim pravilima suvremene leksikografije. Predlažem Izdavaču da ovu knjigu svakako uvrsti u svoj plan izdavačke djelatnosti.«¹¹

¹¹ Recenzija prof. dr. Ivana Zoričića.

Slika 10. Lingvistički atlas pomorske terminologije istarskih govora / Atlante Linguistico della Terminologia Marinaresca delle Parlate Istriane / Lingvistični atlas pomorske terminologije istrskih govorov, Dominović, Zagreb, 2013.

Slika 11. Karta terena

I = Izola/Isola

Sa = Savudrija/Salvore

R/F = Rijeka/Fiume

Ič/Ic = Ičići/Icici

Ng/Cn = Novigrad/Cittanova

Tr = Tar/Torre

V/Ab = Vabriga/Abrega

Pr = Poreč/Parenzo

Mš/Ms = Mošćenice/Moschienizze

Fo = Fontane/Funtana

Fu = Funtana/Fontane

V/O = Vrsar/Osrsera

Dr = Drenje – Crni – Sveta Marina/
Dregne – Lupettini – Santa Marina

R/PA = Rabac/Porto Albona

R = Rovinj/Rovigno

Vi = Viškovići/Viscovizzi

Ra/Cn = Rakalj/Castelnuovo

Pe = Peroj/Peroi

F = Fažana/Fasana

P = Pula/Pola

L = Ližnjan/Lisignano

Md = Medulin/Medolino

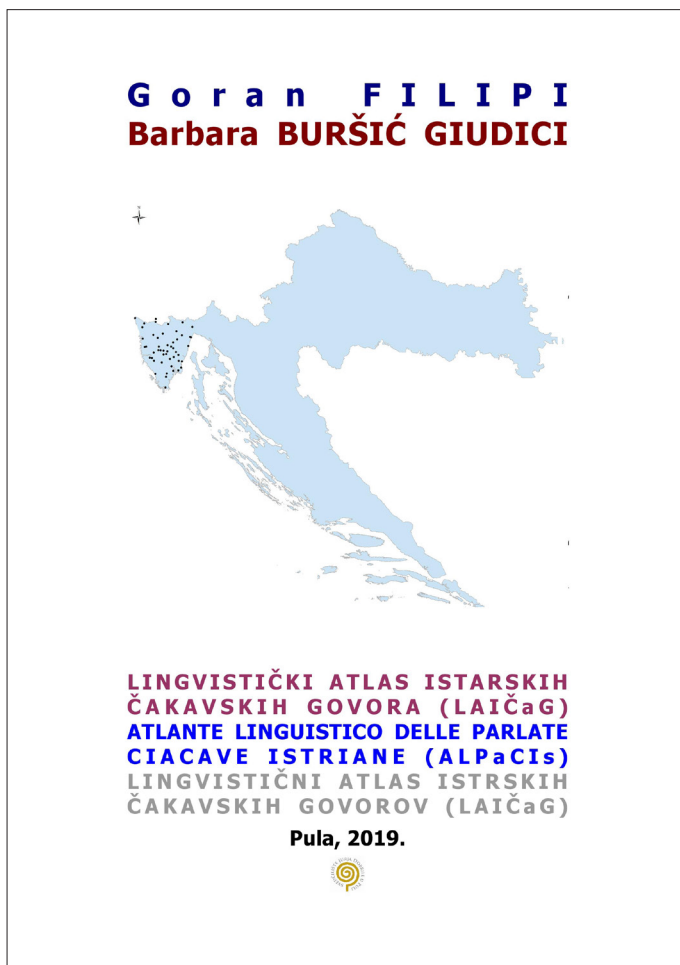
ML/LP = Mali Lošinj/Lussinpiccolo

»Pok. profesor Pavao Tekavčić, bio je jedan od najboljih poznavatelja jezične situacije i jezičnih odnosa u Istri i još 1970-ih predložio je izradbu jezičnoga atlasa Istre, no ta zamisao nije bila ostvarena. Na tom tragu prof. dr. Goran Filipi početkom 1990-ih godina počeo je tu ideju ostvarivati u okviru projekta *Atlas Linguarum Histriae et Liburniae*, a na tome se radi do danas. Nakon višegodišnjega sustavnoga prikupljanja građe u pojedinim mjestima, g. 1998. autori LPTIGa objavili su *Istriotski lingvistički atlas* (ILA), 2002. G. Filipi sam je objavio *Istrorumunjski lingvistički atlas* (2004. u drugom svesku objavio je kazala) i 2012., opet s dr. B. Buršić Giudici, *Istromletački lingvistički atlas* (ImLA), važno djelo koje pridonosi čuvanju jezične i kulturne baštine Istre, a istodobno i dragocjeno vrelo za proučavanje različitih aspekata jezičnih kontakata. Isti autori trenutno dovršavaju veliki svezak *Lingvistički atlas istarskih čakavskih govora* (LAIČaG). Takve zahtjevne projekte, koji su neizmerno važni za jezična proučavanja, u znanstvenom svijetu ostvaruju dobro opremljeni instituti s mnogobrojnim suradnicima (sastavljači upitnika, terenski anketatori, snimatelji itd.), a ovdje je taj složeni posao akad. Filipi obavljavao uglavnom sa svojom dugogodišnjom suradnicom dr. Barbarom Buršić Giudici i studentima. U ovom atlasu prikupljeni su i zapisani elementi tradicionalne materijalne civilizacije i duhovne kulture istarskoga živilja, kao i povijest odnosa među različitim skupinama. Lingvistička geografija već je odavna upozorila na to da u razvoju jezika, osim unutarnje genetičke dinamike, postoji i tzv. kontaktna dinamika: iako je svaki idiom rezultatom ponajprije vlastita internoga razvoja, nema ljudskoga idioma koji, u odgovarajućim okolnostima, nije preuzimao jedinice i strukture iz onih idioma s kojima je bio u dodiru. Sve se te pouke zorno očitavaju iz Atlasa koji je pred nama.«¹²

»*Lingvistički atlas pomorske terminologije istarskih govora* (LAPTIG) autorâ akademika prof. dr. sc. Gorana Filipija i prof. dr. sc. Barbare Buršić-Giudici, lingvista i sveučilišnih nastavnika na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, dio je projekta *Atlas Linguarum Histriae et Liburniae* (*Lingvistički atlas Istre i Kvarnera*). Dosad su u sklopu toga projekta objavljena tri lingvistička atlasa: *Istriotski lingvistički atlas* (1998) G. Filipija i B. Buršić Giudici, *Istrorumunjski lingvistički atlas* (2002) G. Filipija i *Istromletački lingvistički atlas* (2012) G. Filipija i B. Buršić Giudici. Ova su tri sveska, posvećena trima manjinskim i istinski ugroženim romanskim jezicima na području Republike Hrvatske, dugo očekivani i nemjerljivo važan doprinos geolingvistici, romanistici te talijanskoj i rumunjskoj dijalektologiji, ali i upoznavanju jezične slike Istre i Hrvatske. Njihov je doprinos tim veći, kada se zna da su dva od obrađena tri idioma (istriotski i istrorumunjski) na samom rubu izumiranja. Prva dva sveska dobila su najviše ocjene renomiranih svjetskih stručnjaka, a nema sumnje da će na isti prijem naići i tek nedavno objavljeni treći svezak ova projekta. Što se LAPTIGa tiče, riječ je o prvorazrednom doprinosu po-

¹² Iz recenzije akad. Augusta Kovačca.

znavanju prostorne varijacije pomorske terminologije u istarskim idiomima te hrvatsko-romanskih i intraromanskih jezičnih dodira u Istri. Njegova važnost daleko nadmašuje počesto uske granice nacionalnih dijalektologija i još jednom ističe Istru kao prostor kompleksne jezične stratifikacije bez premca na širem prostoru sjevernog Jadrana. Bogatstvo i kvaliteta prikupljenoga korpusa toliki su da je jasno kako će njegova znanstvena interpretacija trajati godinama, pa i desetljećima, ponajprije ovisno o agilnosti naših dijalektologa.«¹³

Slika 12. Lingvistički atlas istarskih čakavskih govora / Atlante Linguistico delle Parlate Ciacave Istriane / Lingvistični atlas istrskih čakavskih govorov, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2019.

¹³ Iz recenzije prof. dr. Nikole Vuletića.

Slika 13. Karta terena

Bo = Boršt/Boste

Sa = Savudrija/Salvore

B/O = Brest/Olmeto

Kb/VC = Kućibreg/Villa Cucciani

VM/MG = Vele Mune/Mune Grande

Kl/Ca = Kaldanija/Caldania

Kr/Ca = Krbavčiči/Carbocici

Pr/Pe = Permani/Permani

Mt = Materada/Materada

RP/PR = Ročko Polje/Piana di
Rozzo

Kr/Ch = Krti/Cherti

Vž/Vs = Vižinada/Visinada

Ič/Ic = Ičići/Icici

Po = Poljane/Pògliane nel
Quarnero

Ka/Ca = Karojba/Caroiba

V/Ab = Vabriga/Abrega	Ne/SD = Nedeščina/Santa Domenica d'Albona
Pz/Ps = Paz/Passo	Pa = Paradiž/Paradiso
Go = Gologorica/Gologorizza	RS/VR = Rovinjsko Selo/Villa di Rovigno
Li = Lindar/Lindaro	Šo/So = Šorići/Sorici
Mš/Mz = Mošćenice/Moschienizze	JK/Go = Jurićev Kal/Golzana
Bi = Buići/Buici	G/Mc = Golaš/Moncalvo di Valle
T/A = Tinjan/Antignana	R/PA = Rabac/Porto Albona
Gr/Ga = Gračišće/Gallignana	Pr/FA = Presika/Fratta d'Albona
Mu/Mo = Musalež/Monselice	Bž/Bi = Bijažići/Biasici
Pi/Pe = Pićan/Pedena	Dr = Drenje, Crni, Sveta Marina/Dregne, Lupettini, Santa Marina
Kr/Co = Kringa/Corridigo	H/Ch = Hrboki/Cherbochi
Pr = Pariži/Parisi	Vi = Viškovići/Viscovizzi
SP = Sveti Petar u Šumi/San Pietro in Selve	Ra/Cn = Rakalj/Castelnuovo d'Arsa
Šu/Su = Šumber/Sumbero	Ma = Marčana/Marzana
Se/VL = Selina/Villanova al Leme	Pe = Peroj/Peroi
Dm = Damijanići/Villa Damiani	Mn = Muntić/Monticchio
Ja/Gi = Jašići/GIassici	Md = Medulin/Medolino
Ž/G = Žminj/Gimino	

»1990-ih godina akademik Goran Filipi, u suradnji s prof. dr. Barbarom Buršić Giudici, upustio se u pothvat izradbe jezičnoga atlasa Istre. S ovim posljednjim dijelom u nizu jezična je znanost dobila mogućnost sustavnoga sinoptičkog uvida u stanje fonetike, gramatike i osobito leksika svih idioma koji su u uporabi u Istri, a s obzirom na iznimno bogatstvo jezičnih činjenica i procesa na prostoru Istre tako objavljenu građu za sve istarske idiome.«¹⁴

»*Lingvistički atlas istarskih čakavskih govora* Gorana Filipija i Barbare Buršić Giudici kao završni dio šire zamišljena projekta rezultat je duga rada, temeljito zamišljena i ustrajna, golemo djelo s prikupljenom građom iz pedeset punktova, uglavnom čakavskih, ali i iz nekoliko drugih govora istromletačke, istroslovenske i istrocrnogorske fizionomije. Taj atlas daje materijal svih čakavskih dijalekata u Istri prikupljan u okviru završnih, diplomskih, magistarskih i doktorskih radova, a i naknadno sustavno provjeravan. Akademik Goran Filipi u posljednjim je desetljećima stvorio kapitalan

¹⁴ Iz recenzije akad. Augusta Kovačeca.

opus o istarskim govorima, pri čemu, kako vidimo, punu pozornost posvećuje i hrvatskim idiomima. Već dugo s njim surađuje Barbara Buršić Giudici reprezentativno se dokazujući i svojim samostalnim i svojim suradničkim radom.«¹⁵

»Zaključno, pred nama je još jedan uradak pulske dijalektološke radionice, koji će doprinijeti dokumentiranju bogate i višeslojne istarske jezične baštine te pobuditi živ interes domaće i međunarodne znanstvene zajednice. Istarska čakavština, kao dominantna komponenta istarske jezične slike predstavlja, s obzirom na svoju složenu stratifikaciju, ujedno i njezin najdinamičniji dio, a time i kvantitativno i kvalitativno najvažniju sastavnicu istarskoga jezičnog mozaika, u kojem se zrcale stoljeća intenzivnih jezičnih dodira. Rukopis *Lingvističkog atlasa istarskih čakavskih govora* predstavlja dosad najobimniji, vjerojatno i najznačajniji doprinos poznavanju istarske čakavštine, te predstavlja dragocjen instrument za proučavanje istarske jezične povijesti i kompleksnih identiteta koje je iznjedrila.«¹⁶

»Pričujoči čakavski lingvistični atlas je smiselna nagradnja že objavljenih dragocenih lingvističnih atlasov akad. in prof. dr. Gorana Filipija in prof. dr. Barbare Buršić Giudici. V preteklih letih sta jezikoslovca – dialektologa in etimologa že bogato doprinesla k ohranjanju istriotskega (Goran Filipi in Barbara Buršić Giudici, *Istriotski lingvistični atlas – IrLA*, 1998), istrorumunškega (Goran Filipi, *ILA – Istrorumunjski lingvistični atlas*, 2002) in istrskobeneškega narečja (Goran Filipi in Barbara Buršić Giudici, *Istrskobeneški lingvistični atlas – IbLA*, 2012).«¹⁷

¹⁵ Iz recenzije prof. dr. Josipa Lisca.

¹⁶ Iz recenzije prof. dr. Nikole Vuletića.

¹⁷ Iz recenzije prof. dr. Suzane Todorović.

Anja Nikolić-Hoyt

Zavod za lingvistička istraživanja

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Ulica književnika Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb

anhoyt@hazu.hr; anhoyt@hotmail.com

IZ RIZNICE BENEŠIĆEVA RJEČNIKA I SOMATSKOGA TEZAURUSA HRVATSKOGA JEZIKA

U radu se govori o dvama leksikografskim projektima Zavoda za lingvistička istraživanja HAZU – dovršavanju Benešićeva referentnog višesveščanog *Rječnika hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* i izradi *Somatskoga tezaurusa hrvatskoga jezika*, konceptualno ustrojena jezičnog resursa koji je motiviran čovjekom i dijelovima čovječjega tijela – u kontekstu njihova spoznajnohumanističkog potencijala i doprinosa.

1. Uvod

Nemalo iznenađuje ili možda nimalo što humanističkim znanostima nije uvijek lako i jednostavno dokazati izvrsnost i relevantnost vlastitih spoznaja i saznanja. A ipak, upravo su te spoznaje o čovjeku i čovječnosti, njegovim navikama, običajima i obrascima mišljenja, o ljudskosti u najširem smislu, upravo su te spoznaje, s ishodištem u antici, danas neraskidivim dijelom kulturnih i civilizacijskih interesa i potreba svakoga razvijene društva i njegova funkcioniranja.

2. Benešićev rječnik

Benešićev referentni višesveščani *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* jedinstven je društvenopovijesni dokument i jezičnokulturni spomenik hrvatskoga jezika i književnosti na prijelazu stoljeća, to jest u burno i osjetljivo vrijeme ustaljivanja i usustavljanja novoštokavskoga standardnog jezika. Zato je dovršavanje *Benešićeva rječ-*

nika koji je započet prije više desetljeća, ali je još uvijek u izradi, jedan od prioritetnih zadataka hrvatske filologije i jedan od glavnih zadataka Hrvatske akademije i njezina Zavoda za lingvistička istraživanja, u kojemu se izrađuje.

2.1. Atributi i uporišta

*Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*¹ nastao je prema zamisli Miroslava Krleže (1893.–1981.), ondašnjega potpredsjednika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, a iz potrebe za rječnikom koji bi nadomjestio praznine i nedostatke postojećih rječnika, poglavito Broz-Ivekovićeve *Rječnika hrvatskoga jezika* iz 1901. Naime, u skladu s prevladavajućom književnojezičnom koncepcijom hrvatskih vukova taj je rječnik u velikoj mjeri zanemarivao hrvatsku jezičnu prošlost, posebice tekovine hrvatske leksičke obnove druge polovice XIX. stoljeća i tadašnju hrvatsku književnost. Budući da je, naime, najvećim dijelom bio utemeljen na "narodnom jeziku", to jest na folklornoj baštini koju su prikupili Vuk Karadžić i Đuro Daničić, nimalo ne iznenađuje što je u njemu sadržana slika o leksiku hrvatskoga jezika bila pristrana i krnja. Dovoljno je spomenuti da u Ivekovićevu i Brozovu *Rječniku hrvatskoga jezika* nalazimo riječi poput *udordžija* i *zapus*, dok brojnih sasvim običnih hrvatskih riječi kao što su *poštenjak*, *rođendan* ili *ured* nećemo naći (Benešić 1985:IX/X).

Rad na izradi rječnika hrvatskoga književnog jezika bio je također na preporuku Miroslava Krleže kasnih četrdesetih godina prošloga stoljeća povjeren Juliju Benešiću (1883.–1957.), književniku i jezikoslovcu, prevoditelju, polonistu i teatrologu. Razmatrajući Benešićev doprinos hrvatskoj književnosti, Marijan Matković, urednik *Rada JAZU* iz 1981. u kojem su objavljeni Benešićevi memoarski tekstovi *Iza zastora* i *Osam godina u Varšavi*, piše: »Taj lokalpatriot srijemski, iločki, kontradiktoran kao A. G. Matoš, pun hirova i predrasuda svoga vremena, osjetljiv i osvetljiv, ukusom bizaran, u sudovima često nepravedan i sitničav, bio je – unatoč svim svojim nedostacima, u doba carevanja političko-nacionalističke fraze i demagoško-dekorativne geste, bez tih politikantskih svojstava, – razložni, neumorni graditelj moderne hrvatske kulture, jedan od najvećih u ovom stoljeću [...] taj izraziti hrvatski Evropljanin iz Iloka« (Matković 1981:635–636).

¹ »Prva je granica uzeta, nedvojbeno, zbog toga što je ne samo tada, nego i stoljeće poslije preporodu pripisivana prekretna uloga u oblikovanju hrvatskoga književnog jezika i njegova leksika. Druga granica, smrt Goranova [...] posve je simbolična jer taj tragični događaj nije imao nikakva utjecaja na razvoj ni hrvatskoga (književnog) jezika ni hrvatskoga leksika«! (Samardžija 2019:110).

Polazeći od hrvatske književnosti kao repozitorija identitetskih obilježja hrvatskoga jezika i dokaza njegova razvoja Benešić je utemeljio svoj rječnik na citatima ili korpusnim glosama iz djela ponajboljih više od stotinu hrvatskih književnika od Antuna Mihanovića (r. 1796.) do Ivana Gorana Kovačića (r. 1913.) – koji su stvarali od sredine XIX. do polovice XX. stoljeća, dakle od kodifikacije ilirskoga odnosno općehrvatskoga jezičnog standarda do kodifikacijskoga zaokreta prema artikuliranju i pobjedi novostokavske norme i jezičnog unitarizma, s kratkotrajnim prekidom njegova kontinuiteta u razdoblju restauracije i reafirmacije hrvatskih jezičnih posebnosti u vrijeme NDH (Nikolić-Hoyt 2017:134–135).

Valja također napomenuti da u vrijeme kada je Julije Benešić počeo predavati prva slova budućega *Rječnika hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, dakle sredinom prošloga stoljeća (od 1951. do 1954. predao je sva slova od A do K), aksiomatske postavke suvremene leksikografije utemeljene na korpusu i uporabnom modelu jezika nisu bile šire poznate. Tim više valja cijeliti Benešićeve postupke i rješenja kojima se, premda nedosljedno i nesustavno, služio pri sastavljanju svoga rječnika. Jer upravo zahvaljujući tim postupcima i rješenjima odnosno njihovu dokumentacijskom potencijalu, *Benešićev rječnik* svjedoči o smjeni paradigmi te jezičnopolitičkih i ideoloških praksi u stogodišnjoj formativnoj povijesti hrvatskoga jezika i hrvatske književnosti.

Na žalost, Benešić nije stigao završiti započeti rad, a dio se rječnika na kojemu je radio pojavio u tisku tek 1985., tridesetak godina nakon njegove smrti.² Naime, od 1985. do 1990. Akademija je (u suizdavaštvu s Nakladnim zavodom Globus) objavila dvanaest svezaka zaključno sa slovom R (*protivan–rzati*), a tek se 2008. u njezinu Zavodu za lingvistička istraživanja nastavilo s radom na obradi preostalih slova i izradi novih svezaka.³ 2013. objavljen je u izdanju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti voluminozni 13. svezak (*s–spužvast*), prvi u nizu novih svezaka obogaćenih novim metodološkim postupcima i novim rješenjima. 2017. izašao je 14. svezak (*spužvica–švrljuga*), a u tijeku je priprema 15. sveska, koji obrađuje slovo T i dio slova U.⁴

² U izvješću Josipa Hamma, prvoga priređivača Benešićeva rukopisa, VI. Razredu JAZU za suvremenu književnost od 22. studenoga 1978. nalazimo: »je on [Benešić] u svojem elaboratu obradio ravno dvije trećine gradje /115,5 kutija/, dok je neobradjena ostala jedna trećina /57,5 kutija/. Toliko za ravnanje onima koji će nastaviti s njegovim radom.«

³ Zanimljivo je spomenuti da je cijena koštanja pripreme i tiska prvoga i drugoga sveska iznosila 1.280.000 dinara (prema dopisu Razreda za književnost JAZU od 8. lipnja 1984.). Otada do danas prohujala su desetljeća, a svijet se stubokom promijenio.

⁴ Voditeljica projekta dovršavanja *Benešićeva projekta* i suurednica novih svezaka

2.2. Iz metodologije

Dokumentacijski potencijal *Benešićeva rječnika* proizlazi prije svega iz otvorena pristupa njegova autora prema uzusu ekscerpiranih hrvatskih pisaca: »Svrha je ovoga rječnika da dade sliku književnog jezika, kojim su pisali hrvatski književnici [...] u vremenu od jedne stotine godina, i to citatima uz svaku riječ, kako je ta riječ iznesena u književnim djelima hrvatskih pjesnika i beletrista« (Benešić 1985:XVII). Benešić nije imao normativnih pretenzija, svoj je rječnik nazvao informativnim, danas bismo ga smatrali deskriptivnim, zalažući se za opis svega onoga čega je u hrvatskome jeziku u jednome odsječku njegova vremena bilo.⁵ A bila je to svekolikost supostojećih grafijskih i pravopisnih, sadržajnih i ideoloških sustava koja je pak svojstvena prevratnim, burnim vremenima kao što je i bilo razdoblje na kojemu počiva i koje odražava *Benešićev rječnik* (Nikolić-Hoyt 2013:IX). Zato u njemu, među ostalim, nalazimo izvornu grafiju, stare množinske padeže i virtuozne tvorbe hrvatskih pisaca druge polovice XIX. stoljeća, ali i ekavicu dvadesetih godina XX. stoljeća te restaurirani i/ili novouspostavljeni morfonološki pravopis iz vremena NDH. U svrhu dokumentiranja prevratne društvenopovijesne i jezičnokulturne stvarnosti onoga vremena riječi poput *angažovati*, *bitisati*, *ćutati*, *hartija*, *artija* i *ekser* dijelom su iste rječničke nomenklature odnosno lijeve strane *Benešićeva rječnika* kao i riječi *gladilo* 'pegla', *nagloželja* 'strast', *stepihleb* 'raspikuća', *stezulja* 'luđačka košulja', *strmogled* 'žalosna vrba', *svetokrillac* 'anđeo', *tresisvijet* 'razuzdan čovjek', *tresoslovac* 'onaj koji ima znanja o potresima, stručnjak za potrese', *udjelica* 'milodar'; *bjedonosan* 'koji donosi bijedu', *junakorodan* 'koji rađa junake', *ljubožedan* 'koji je žedan, željan ljubavi', *milokrvan* 'koji je blage čudi', *nebotičan* 'koji dotiče nebo'; *dobroželjno* 'dobronamjerno', *iznejaka* 'od malih nogu, od malena', *mimohoce* 'uspud, prolazeći mimo', *naodmorice* 'uz prekide', *svunočke* 'cijelu noć', *tišće* 'vrlo tiho', te niz drugih nenovostokavskih hrvatskih riječi koje su bile svojinom bogate književne produkcije i znamenitih djela preporodnih i poslijepreporodnih leksikografa XIX. stoljeća, prije svega Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića, Bogoslava Šu-

je Anja Nikolić-Hoyt, a suradnice su Ivana Filipović Petrović i Bojana Schubert; kako bi se rad na dovršavanju *Benešićeva rječnika* intenzivirao i ubrzao u planu je uključivanja novih suradnika.

⁵ *Benešićev rječnik* ipak nije izraz ukupnosti hrvatskoga jezika i hrvatske književnosti u stogodišnjem razdoblju njihova razvitka, u njemu je vrlo skromno zastupljeno kajkavsko i još oskudnije čakavsko narječje, a iz popisa pisaca čija su djela ekscerpirana za potrebe rječnika izostalo je više zaslužnih i priznatih ženskih autora. No, bez obzira na to, *Benešićev rječnik* možemo smatrati pouzdanim i vrijednim svjedočanstvom vremena koje odražava, kao i tomu vremenu svojstvenih povijesnih obrazaca mišljenja i djelovanja.

leka i Dragutina Antuna Parčića. Međutim, s novim planiranjem korpusa nakon pobjede književnojezične i pravopisne koncepcije hrvatskih vukovaca pretkraj XIX. stoljeća te su riječi, proglašavane dijalektalnim, provincijalnim, loše tvorenim, nepoćudnim "barbarizmima", najvećim dijelom iščezle iz aktivne uporabe (Nikolić-Hoyt 2018:458). Tako Maretić u svojoj *Jezičnom savjetniku* eksplicitno prekorava: »U nas je dosta, da se koja reč nalazi u Šulekovu rečniku; otud su ih književnici 60-tih i 70-tih godina prošloga veka uzimali ne mareći ni malo, jesu li dobre ili zle, i tako su ušle u književnost [...] i u kasnije praktične rečnike vrlo mnoge loše reči [...] koje se sve osim *ulješura*, nalaze u Šuleka« (Maretić 1924:XXIV). Na sreću, sačuvane su među natuknicama odnosno u citatima *Benešićeva rječnika*, ali ne samo riječi, već i obilje ekspresivne književne frazeologije poput: *tjerati mraz na obraz* [izazivati čiju ljutnju, neprijateljstvo], *osjećati se kao čovjek kojemu je peta od cipele zapala u tračnice* [biti u golemoj neprilici], *bijela udovica* [žena čiji je muž otišao (u bijeli svijet) na duže vrijeme].

Zahvaljujući novim metodološkim postupcima i rješenjima, nerijetko oprečne jezične i pravopisne konvencije različitih društvenopovijesnih i ideološkopolitičkih praksi stogodišnje povijesti hrvatskoga jezika i hrvatske književnosti znatno više dolaze do izražaja u novim svescima *Benešićeva rječnika*. Naime, počevši od 13. sveska, a različito od prvih dvanaest svezaka u kojima se uz citate bilježe samo prezimena citiranih autora, uz svaki se citat donose širi podaci o izvorima, to jest podaci o autoru, naslovu djela, godini izdanja i broju stranice. Uz to, svi se citati prenose dostojno povjerenja, dakle s rogamim ě, ako ga nalazimo u tekstu, sa starim množinskim padežima, ako su dio piščeva jezika, s korijenskim pravopisom, ako je djelo tiskano morfonološkim pravopisom. Štoviše, od 14. sveska nadalje uvedene su i paralelne korpusne glose kao nov metodološki postupak supostavljanja citata koji pripadaju različitim izdanjima istoga književnog djela, utemeljenima na različitim jezičnim koncepcijama i/ili ideologijama. U svojoj *Popisu pisaca i djela iz kojih su uzimani citati* Benešić je naveo petnaestak autora (Gjalski, (Ante) Kovačić, Nehajev, Tomić, Leskovar, Vojnović, Matoš, etc.), čija su djela ekscerpirana u dvama ili čak trima izdanjima. Supostavljanje paralelnih korpusnih glosa sukladno je osnovnoj svrsi *Benešićeva rječnika*, dakle dokumentiranju jezičnih praksi određenoga vremena, različitih jezičnih navika i poraba, kao i stavova prema tim porabama, koje su velikim dijelom bile impregnirane prevladavajućim društvenopovijesnim i ideološkim kontekstom (Nikolić-Hoyt 2017:86).

Paralelne korpusne glose načelno pripadaju dvjema skupinama:

(1) korpusne glose kao dio izvornoga hrvatskog izričaja druge polovice XIX. stoljeća i njihove inačice u revidiranim izdanjima prve polovice XX. stoljeća, koja sukladno konvergentnoj a prevladavajućoj jezičnoj politici zanemaruju razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika:

Naše društvo ko da se je uzplahirilo. Ona dva elegantna fina gospodina, od kojih se udilj lievao čudni miris kano u damâ, čisto da su plašili naše stare plemenitaše u otrcanih kaputih, s kojih je strujio vonj vlažne zemlje, mlada vina a bome i štale (Gjalski, Pod starimi krovovi, 1886, 117). / *Naše društvo ko da se usplahirilo. Ona dva elegantna fina gospodina, od kojih se udilj lijevao čudni miris kano u damâ, čisto da su plašili naše stare plemenitaše u otrcanim kaputima, s kojih je strujao vonj vlažne zemlje, mlada vina a bome i štale* (Gjalski, Pod starim krovovima, 1929, 102).

(2) glose koje pripadaju izvornomu hrvatskomu izričaju druge polovice XIX. stoljeća i njihove inačice u izdanjima iz 1944. godine, koja su rezultat reafirmacije, restauracije ili pak augmentacije autohtonoga hrvatskog jezika za vrijeme NDH:

Oštrica tih riječi duboko je povrijedila njezino srce, a to bijaše tim teža povreda, jer ju je stigla, otkud je iščekivala dobrotu, ljubav (Leskovar, Propali dvori, 1896, 132). / *Oštrica tih rieči duboko je povriedila njezino srdce, a to bijaše tim teža povreda, jer ju je stigla, odkud je izčekivala dobrotu, ljubav* (Leskovar, Propali dvori, 1944, 208).

Na kraju, premda se vrijednost i značaj te spoznajnohumanistički potencijal Benešićeva književnojezičnog rječnika može iščitavati iz svih njegovih dimenzija i interpretativnih razina, u nastavku ovoga rada nastojat ćemo se usredotočiti na još jednu, novu, dosad neobrađivanu dimenziju. Pokušat ćemo, naime, na primjeru natuknice **trbuh** ukazati na obilje enciklopedijskih podataka i pozadinsko znanje koje svojim korpusnim glosama u funkciji kontekstnih okvira komunicira *Benešićev rječnik*. Nakon toga, analizirat ćemo usporedbe radi odabrane aspekte konceptualne pozadine krovnog somatizma TRBUH iz *Somatskoga tezaurusa hrvatskoga jezika*.

2.3. Primjer natukničkoga članka **trbuh**

trbuh, m.

1. unutarnji šuplji dio, izvana manje ili više zaobljen, čovječjega ili životinjskog tijela između prsnog koša i zdjelice, u kojemu se nalaze probavni i drugi organi.

... tako i u Njegove preuzvišenosti bijaše običaj, te bi ruke uvijek na trbuhu držao, pa bi ili palcevi prebirao, ili [...] po trbuhu bubnjao (*Jurković, Sabrane pripoviesti II, 1881, 40*). – ... uzdahne Novakovička, sklopi gojazne ručice na gojaznom trbuhu, zamisli se ... (*Matoš, Novo iverje, 1900, 171*). – ... opazi gla-

var Stipo, vukuć u neprilici kapu po trbuhu s jedne na drugu stranu (*Kumičić, Jelkin bosiljak, 1905, 103*). – Neprestano klopotaše kratkimi debelimi prstima po svom trbuhu ... (*Kovačić, Bježi-hajka, 1910, 148*). – Prekrstio je ruke na svom oblom trbuhu i riječ mu je u prvi mah zapela (*Kolar, Nasmijane pripovijesti, 1917, 78*). – Ovaj gospodin Hrvat leži u travi na trbuhu pa puši ... (*Šenoa, Karamfil s pjesnikova groba, 1932, 20*). – ... lupnu se stari Lugarić debelim prstima po trbuhu (*Šenoa, Mladi gospodin, 1932, 112*). – ... gladi bradu, nakašlja se ljuto, bije se katkad po trbuhu (*Šenoa, Prosjak Luka, 1933, 157*). – Tarući si modrim rupcem znoj sa čela, zibljući se amo tamo, kanda ga grize u trbuhu, stenjaše muklo (*Šenoa, Branka, 1933, 188*). – ... niže želuca trbuh, kojemu se prostije kaže i drob ili, pogrdno, kulje (ali je drob ponajviše ono što je u trbuhu, t.j. crijeva – kako utroba [...] Kad crijeva kao žamore u trbuhu (na pr., od gladi), veli se: Nešto mi trbuh mršti, krči (od mrštati, krčati) (*Kušar, Narodno blago, 1934, 70*). – Nadlugar stao uz krevet iz kojeg je malo prije ustao, i lijeno se češe po trbuhu (*Dončević, Propast, 1936, 46*). – Njišu se teški puni trbusi krava ... (*Kikić, Bukve, 1938, 90*). – Jurka je položila svoje ruke na trbuh kao dva komada suha drva ... (*Kaleb, Na kamenju, 1940, 9*). – ... zadovoljno prekrži ruke na trbuhu, koji je u posljednje doba stao bivati sve obliji (*Nehajev, Pripoviesti, 1944, 286*). – Neprestano klopotaše kratkim debelim prstima po svom trbuhu ... (*Kovačić, Bježi-hajka, 1944, 409*). – Pun trbuh – masna usta, prazan trbuh – suha usta, dvije stotine pečenih jaganjaca i prasaca se puši [...] pedeset pekara stoje za pedeset hrpa divnog mirišljivog pšeničnog kruha, a Đulaga Kokin nije od juče okusio ni mrve (*Kikić, Djela I, 1952, 257*).

2. pren.

Hajduk želi kruha i duhana, / Trbuh laje, glad nemoć zadaje (*Martić, Osvetnici IV, 1876, 33*). – Trbuh je alfa i omega (*Matoš, Umorne priče, 1909, 86*). – ... jednom riječi, trbuh je »ratio ultima« na ovom svijetu (*Šenoa, Vječni Žid u Zagrebu, 1931, 72*). – Te sad ti i moj razbor sudi, / Da trbuh ti je kutić neba! (*Kranjčević, Djela I, 1933, 120*). – Za trbuhom ti idu želje / I sve pregnuće duše tanke (*Šenoa, Pjesme, 1933, 414*). – Sila i novac, to ti je tvoje pravo, trbuh tvoj Bog ... (*Šenoa, Kletva, 1934, 282*). – Trbuh je neumoljiv despot i zapovjednik (*Ujević, Ljudi za vratima gostionice, 1938, 30*).

3. unutrašnjost čega.

Povirim dakle, da svojoj znatiželji ponešto udovoljim, kroz otvor na središtu kuverte u trbuh parobroda (*Nemčić, Putositnice, 1898, 282*). – Jedan za drugim silazili su teškim korakom u željezni trbuh broda i iščezavali u njemu kao da su padali u bezdan (*Bego, U iščekivanju, 1917, 70*). – Legli smo u Zeppelinov trbuh (*Hanžeković, Gospodin Čovjek, 1932, 101*). – ... otomanu se prosuo trbuh i mrlje od kave, mlijeka, čaja, masti po njemu su kao jako razvedeni kontinenti (*Kaleb, Ponižene ulice, 1950, 108*).

4. *izbočeni, ispupčeni dio čega nalik na trbuh.*

... sve, što strši nad krševitim trbusima brežuljaka; sve je proželo sunce mekom jutarnjom svjetlošću ... (*Kaleb, Na kamenju, 1940, 116*). – Vujo je krstario očima po nebu tražeći, ne skriva li se u kutu kojem oblak: često i kakav mali, ne veći od šljivine krošnje, zna tolik narasti, da svojim trbuhom zapne o kakav visoki vrh, tu se raskomada u mnogo manjih ... (*Perković, Škrinja, 1950, 9*).

5. *utroba, maternica; trudno stanje.*

A i dijete sam imao s njom, curicu od godinu dana, drugo je pak nosila u trbuhu ... (*Dončević, Propast, 1936, 176*). – Ja sam imao jednog sina, i mojemu sinu ne treba više od jednoga [...] Dosta je jedan! [...] E, a tko može ... kako da kažem ... komandirati? Samo pogledaš jednog dana: trbuh ko bubanj ... Nema se kamo! – A više puta opet ni sam ne znaš, da li se je umiješao duh sveti, ili ti je žena jednostavno nabasala na čari ... (*Dončević, Životopis bez svršetka, 1948, 77*).

6. u frazi (*ići, hoditi*) (*s*) *trbuhom za kruhom* u značenju (*ići*) *za poslom, za zarađom.*

... ja sam ti dao kvas, a ti hodi s trbuhom za kruhom (*Nemčić, Kvas bez kruha, 1898, 156*). – Službenike bi mijenjao svakoga mjeseca i tjerao ih u svijet, što-no se veli, s trbuhom za kruhom (*Kovačić, U registraturi, 1911, 119*). – S trbuhom za kruhom vodim / Ja ilirski sviet nehajni (*Preradović, Djela II, 1919, 9*). – ... a u svem tom ti je na pomoći onaj nagon, koji dokazuje životinjsku stranu našega bića, »trbuhom za kruhom!« (*Šenoa, Vječni Žid u Zagrebu, 1931, 72*). – ide trbuhom za kruhom ... (*Kušar, Narodno blago, 1934, 80*). – ... otići u daleki svijet trbuhom za kruhom ... (*Angelinović, Nad gorama nad vodama, 1937, 49*). – Vi bi ostali tu i krepavali kao psetad, je li? Ili bi se digli trbuhom za kruhom, možda čak do Save? (*Kikić, Djela I, 1952, 151*).

7. u frazi *pustiti trbuh* u značenju *ugojiti se, postati debeo.*

Koliki bi po onom, što je sam sobom vriedan, već odavna bio lipsao; al mu je ruka zlatna, pa je sav zlatan; trbuh pustio i podvoljak objesio ... (*Jurković, Sabrane pripoviesti I, 1880, 93*).

8. u frazi *trbusi će spasti kome* u značenju *osiromašit će tko.*

Znam ja sve njihove lopovštine, koje nekažnjeni svaki dan tjeraju. Ali odsada ću baciti oko na te gavranove, pa da vidimo, kako će spasti gazdinski trbusi (*Hanžeković, Novele, 1932, 160*).

Kao što se može vidjeti iz izloženoga primjera, različite korpusne glose u funkciji kontekstnih okvira izvorom su različitih semantičkih i enciklopedijskih podataka o natukničkom članku-leksemu *trbuh* i osnova za profiliranje njegova značenja. U kontekstnim okvirima koji oprimjeruju prvo značenje *trbuha* kao dijela čovječjega ili životinjskog tijela istaknuta su dva enciklopedijska podatka; oni su dijelom našega pozadinskog zna-

nja o *trbuhu*: 1. da je trbuh šupalj, odnosno da je trbuh šupljina koja može biti ispunjena čime, to jest u kojoj se nalazi što i 2. da je trbuh okrugla oblika, obao, (ne uvijek, dakako), međutim, koji može biti do te mjere isturen, izbočen da može poslužiti kao polica, stalak po kojemu tko može bubnjati ili se bīti, lupnuti, čak češati (*česati*), vući odnosno povlačiti što (*kapu*) s jedne na drugu stranu, na kojemu tko može držati, sklopiti, položiti, prekriti, prekrstiti ruke, prebirati palčevima ili pak klopotati prstima. Enciklopedijski podatak o širenju *trbuha* i povećanju njegova volumena sadržan je u frazeološkoj svezi *pustiti trbuh* u značenju 'ugojiti se, postati debeo'.

Prvo i ujedno tipično značenje *trbuha* temeljem je dvaju motivacijski transparentnih metaforičkih značenja: 'unutrašnjost čega' i 'ono što je izbočeno, ispupčeno, nalik na trbuh', odnosno preciznije 'izbočeni, ispupčeni dio čega nalik na trbuh'. Naime, česta je pojava da se dio tijela metonimizira i metaforizira te rabi kao osnova za razumijevanje apstraktnijih koncepata i općenito drugih aspekata iskustva. Apstraktnije značenje 'unutrašnjost čega' profilira se dakle prema razumijevanju *trbuha* kao šupljine koju prema našim korpusnim glosama imaju brod, parobrod, Zeppelin i otoman. No, *trbuh* kao 'šupljina' osnova je još jedne metaforičkometonimijske inačice, to jest shvaćanja *trbuha* kao 'majčine utrobe' i 'trudnoga stanja'. Naime, *trbuh* u kojem se nalazi maternica nerijetko metonimijski preuzima funkciju dijela ženskoga tijela 'u kojem se razvija plod'. Ovo je značenje potvrđeno dvama citatima (... *imao s njom, curicu od godinu dana, drugo je pak nosila u trbuhu ...; ... trbuh ko bubanj ... Nema se kamo! – A više puta opet ni sam ne znaš, da li se je umiješao duh sveti, ili ti je žena jednostavno nabasala na čari ...*). S druge strane, oblost *trbuha* motivira drugu metaforičku značenjsku inačicu 'izbočeni, ispupčeni dio čega nalik na trbuh'; u našim su citatnim potvrdama na *trbuh* oblikom nalik brežuljci i oblak, dok uz morfosemantičku strukturu odnosno izvedeni pridjev *trbušast* u značenju 'koji je izbočen, ispupčen kao trbuh' nalazimo kućarice, peč, klobuk i vrčice.

Konačno, *trbuh* kao dio tijela u kojem se nalaze probavni organi, nužni za hranjenje i preradu hrane, temeljem je više prenesenih značenja, među kojima se ističe personificirana potreba odnosno žudnja za hranom kao jednim od glavnih tjelesnih užitaka i potreba, nasuprot duhovnima. U tom smislu, *trbuh* je *alfa* i *omega*, »*ratio ultima*«, *kutić neba*, *Bog*, *za kojim idu želje* i *sve pregnuće duše tanke*, ali i *neumoljivo despot* i *zapovjednik*. Ostavljajući po strani razradu ovih značenja koja bi nas, između ostalog, mogla dovesti do kritike potrošačkoga sustava vrijednosti te bi kao takva znatno premašivala i opseg i namjeru ovoga rada, možemo još dodati da se vrlo frekventna frazeološka sveza (*ići, hoditi*) (*s*) *trbuhom* za *kruhom* u značenju (*ići*)

za poslom, za zaradom danas može tumačiti na vrlo različite načine: od potrage za zaradom koja osigurava egzistenciju do zarade koja blaži glad za daleko raskošnijim stolom.

Valja na kraju spomenuti i brojne izvedenice koje svojim citatnim potvrđama također pridonose proširenju i značenjskoj razradi rječničke natuknice, to jest leksema *trbuh*: *trbuhozborstvo*, *trbušak* (s frazeološkom svezom *nabiti si trbušak* u značenju *udebljati se*), *trbušan* (sa svezom *trbušna koža se zalijepila na hrptenicu komu* u značenju *jako je mršav tko*), *trbušast*, *trbušat*, *trbušati* ('dobivati trbuh, debljati se'), *trbuščić*, *trbušić*, *trbušina*, *trbušiti se* ('isticati se trbuhom').

3. Somatski tezaurus hrvatskoga jezika

Somatski tezaurus hrvatskoga jezika prvi je konceptualno ustrojen jezični resurs u nas, motiviran fizičkim ustrojstvom čovjeka i dijelovima njegova tijela.⁶ Zamišljen kao uvodni dio budućega *Tezaurusa čovjeka* koji bi obuhvaćao i čovjekov unutarnji život i njegovu uklopljenost u širi društveni okvir, dakle njegovu socijalnu dimenziju i pragmatičku komponentu, *Somatski tezaurus* čuva odnosno *tezurira* leksičko blago hrvatskoga jezika, poglavito njegov somatski fond, ali i naše znanje o tijelu, naše shvaćanje tijela, dakle sve što o tijelu mislimo i znamo, to jest mentalnu reprezentaciju tijela (Nikolić-Hoyt 2014:11). U rastućem korpusu jezičnih alata i resursa koji se danas izrađuju za svekolike potrebe također rastuće populacije potencijalnih korisnika *Somatski tezaurus hrvatskoga jezika* izdvaja se kao *rznica* somatskoga jezičnog blaga, ali i kao pragmatički orijentiran resurs koji postulira strukturiranost znanja o jeziku i tijelu te pomaže svojim korisnicima u "boljem" iskazivanju i upotrebi tijelom motiviranih jezičnih sadržaja.

3.1. Uporišta i atributi

Poput svakog tezaurusa konceptualne organizacije u kojem riječi nisu poredane abecedno, već prema bliskosti značenja svojih sastavnica, nalik načinu na koji um organizira vlastite zalihe ideja i riječi, *Somatski tezaurus hrvatskoga jezika* počiva na dualizmu i uzajamnu prožimanju apstraktnog (koncepti) i konkretnog (riječi). Odnos konceptualnih i jezičnih struktura, imanentan onomasiološkomu principu usustavljanja leksika, temeljem je suvremenih kognitivističkih postavki o jeziku koje možemo sažeti na

⁶ Voditeljica projekta i urednica *Somatskoga tezaurusa hrvatskoga jezika* je Anja Nikolić-Hoyt, a suradnici su Maja Bratanić i Karlo Schubert, autor računalne aplikacije. U formativnoj fazi rada na projektu surađivale su Irena Kolbas i Ines Kotarac.

sljedeći način: konceptualne strukture, koje su uvjetovane kako fizičkim i fiziološkim ograničenjima čovječjega tijela, tako i sociokulturnim iskustvom, nisu dostupne neposrednome opažanju, već ih prepoznajemo po različitim odrazima i manifestacijama, među kojima je jezik posebno razrađen i istaknut (Kövecses 2005:169). Dakle, riječi odnosno jezične strukture različiti su vidovi leksikalizacije konceptualnih struktura. U skladu s time, riječi koje se odnose na čovjeka i čovječje tijelo leksički su dokazi različitih aspekata konceptualnoga sadržaja tijela, a ne izvanjezične stvarnosti tijela. Različiti pak vidovi leksikalizacije ili orječivanja konceptualnih struktura pružaju uvid u principe funkcioniranja čovjekova uma, poglavito u ustroj njegova znanja jezika i svijeta, u našem slučaju tijela.

3.2. Iz metodologije: konstrukcija i struktura

Osim konceptualne organizacije *Somatski tezaurus hrvatskoga jezika* karakterizira i složenost njegove mikrostrukture. Naime, *Somatski se tezaurus* sastoji od 55 krovni somatizama. Status krovnog somatizma imaju, naime, oni dijelovi čovječjega tijela čija predodžbena shema odnosno koncept generira veći broj leksičkih dokaza. Brojnost leksičkih dokaza ovisi dakako o stupnju perceptivne, funkcionalne, kulturne odnosno kognitivne istaknutosti pojedinoga dijela tijela pa će, primjerice, krovni somatizam GLAVA generirati daleko više leksičkih dokaza od krovnog somatizma LEĐA. Svaki od 55 krovni somatizama oprimjeruje se odnosno orječuje što većim brojem riječi, odnosno leksičkih dokaza različitih aspekata svoga konceptualnog sadržaja, pri čemu svakom aspektu toga sadržaja odgovara jedan tip semantičkog odnosa, odnosno jedna sastavnica tezaurusne arhitekture: (1) ulazni članak (sinonimija; morfosemantičke strukture) (2) hiperonimija (3) meronimija (4) hiponimija (5) atribucija (6) funkcionalni odnosi (7) frazeološke sveze i drugi izrazi prenesenog značenja (8) poslovice. Kao što ćemo vidjeti na primjeru krovnog somatizma TRBUH, sve sastavnice zajedno leksikaliziraju složen proces kategorizacije i konceptualizacije čovječjega tijela u hrvatskome.

Nije teško uočiti da se za razliku od uobičajenih tezaurusnih ustrojstava *Somatski tezaurus* odlikuje bogatstvom kodiranih odnosa jer uz semantičke odnose u užem smislu kao što su sinonimija/antonimija te hijerarhijsko-hiponimijski i meronimijski odnosi vertikalne podređenosti, uključuje i druge tipove paradigmatskih značenjskih relacija poput atribucije svojstava, funkcionalnih ili pak asocijativnih odnosa. Navode se i karakteristične frazeološke sveze, poslovice i drugi izrazi prenesenog značenja. Na primjer, bitan dio konceptualizacije čovječjega tijela upravo su pojmovi svojstva koji označavaju različite kvalitete, odnosno osobine tijela kao fizičkog en-

titeta, prije svega: *dimenziju, fizička svojstva, boju, položaj*. Pojmovi svojstva, dakle, sudjeluju u konstruiranju i modificiranju konceptualnog sadržaja čovječjega tijela i njegovih dijelova i dio su atribucijske sastavnice tezaurusne arhitekture. S druge strane, i djelovanje, odnosno različite funkcije tijela također su važan dio značenja i poimanja tijela. Što tijelo ili pojedini njegov dio čini, ili što se obično radi s određenim dijelom tijela i/ili na njemu ima, dakle, ključnu ulogu u čovjekovoj konceptualizaciji tijela i njegovih dijelova, a pripada funkcionalnoj sastavnici. Tako su bitan dio konceptualizacije krovnog somatizma NOGA/NOGE različiti vidovi kretanja, hodanje, trčanje, skakanje i drugo (Nikolić-Hoyt 2017:145). Valja također dodati da su uz semantičku motivaciju kao temeljni princip ustrojstva mnogi leksički dokazi u *Tezaurusu* rezultat bogate derivacijske morfologije. Na primjer, KOSA i *kosurina* te *češljati* i *počešljati*, *pročešljati*, *raščešljati*, *začešljati*, *iščešljati* povezani su bliskošću značenja, ali i formom, oblikom, to jest morfološki. Napokon, uz neutralne riječi koje pripadaju standardnome jeziku *Somatski tezaurus hrvatskoga jezika* sukladno svomu deskriptivnom pristupu uključuje kolokvijalne i nadregionalne sinonime, koji se navode u kurzivu. Kurziviranje tih izraza određuje njihov položaj izvan i na granici norme. Također se bilježe arhaizmi, i izrazni (*mozag*, *očinji*) i oni koji se tiču jezičnoga sadržaja (*migavica*), te do određene mjere i stručni nazivi.

Ne ulazeći u detalje polistrukturirane organizacije *Somatskoga tezaurusa* koja bi sasvim sigurno nadilazila okvire ovoga rada, u nastavku donosimo primjer skraćene obrade krovnog somatizma TRBUH tek radi ilustracije dijela prethodno iznesenih postavki.

3.3. Primjer krovnog somatizma TRBUH

TRBUH

ulazni članak

definicija

[mekani dio tijela u čovjeka i životinje između prsnog koša i zdjelice u kojem se nalaze probavni i drugi organi]

sinonim⁷

trbušna šupljina

utroba [unutrašnjost trbuha]

drob

abdomen

buša, škemba

⁷ Ovdje se navode isto- i bliskoznačnice, ali i takozvani parasinonimi kao i leksički dokazi samo djelomično podudarna opsega značenja.

*život**

deminutiv

trbuščić

trbušić

trbušak

bušica, škembica

augmentativ

trbušina

odnosni pridjev

trbušni

abdominalni

opisni pridjev

trbušast

trbušav

hiperonimija

[tijelo](#)

meronimija

trbušna šupljina

potrbušnica (trbušna ovojnica, maramica) [tanka ovojnica koja s unutrašnje strane oblaže trbušnu šupljinu i prelazi na neke trbušne organe]

trbušni organi

trbušni mišići

trbušna (abdominalna) aorta

pupak (umbilicus) [okrugla udubina na sredini trbuha, zarasli trag pri porodu prerezane pupčane vrpce]

hiponimija i atribucija⁸

velik ANT malen trbuh ANT nemalen trbuh

(p)oveći trbuh ASC trbuško

krupan trbuh ASC trbonja

omašan trbuh

ogroman trbuh

⁸ Leksički dokazi koji pripadaju ovoj sastavnici nerijetko su rezultat semantičkog i stilističkog profiliranja, ali i ukrštanja dviju raznorodnih sastavnica (podjele na vrste i podjele prema svojstvima).

divovski (džinovski, orijaški, gorostasni, gigantski) trbuh
debeo trbuh
gojazan trbuh
pivski trbuh (abdominalna pretilost)
zaobljen trbuh
obao trbuh
okrugao trbuh
tvrd ANT mekan trbuh
mišićav ANT mlohav, obješen trbuh
ravan, utegnut ANT zaobljen, ispupčen, izbočen trbuh
nadut (napuhnut) trbuh
napet trbuh
bolan trbuh ASC trbobolja
pun (sit) ANT prazan trbuh (*pren.)
trudnički trbuh
majčin (mamin) trbuh
goli trbuh

funkcionalni odnosi

trbušati se [isticati se trbuhom]
ispupčiti (izbočiti, isturiti) trbuh ANT uvući trbuh
ležati na trbuhu (ležati potrbuške) ANT poleduške
spavati na trbuhu
nositi dijete u trbuhu [biti trudna]
trbuh boli, se grči [često se misli metonimijski na želudac]
pipati trbuh [obično kao dio liječničkog pregleda]
(o)jačati ((iz)graditi) mišiće trbuha
oblikovati trbuh
zategnuti trbuh

asocijativni odnosi

trbuško [čovjek poveća trbuha]
trbonja [čovjek krupna trbuha]
trbušnjaci [vježbe za jačanje trbušnih mišića] ASC pločice na trbuhu (6 pack)

trbušni ples [orijentalni ples koji se izvodi trbuhom] ASC trbušna plesačica
trbuhozborac (ventrilokvist) [čovjek koji govori ne mičući usnama pa se čini kao da govori iz trbuha]

trbobolja [bolovi u trbuhu]

grčevi u trbuhu (kolike)

trbušna nadutost

trbušni tifus (Typhus abdominalis) [akutna crijevna zarazna bolest] [crijeva](#)

abdominalno disanje [disanje kod kojega je maksimalna aktivnost u predjelu pupka; disanje trbuhom]

ultrazvuk abdomena

trbušni (abdominalni) mozak [sjedište intuicije, spontanih odluka *iz trbuha*]

frazeološke sveze

TRBUH

imati trbuh [biti gojazan]

imati trbuščić [1. malo se udebljati 2. biti u ranoj trudnoći]

imati trbuh do zuba [biti pred porodom]

imati pun trbuh [imati svega u izobilju]

napuniti trbuh [najesti se]

imati prazan trbuh [biti gladan i siromašan]

dobivati trbuh <s godinama> [debljati se]

pustiti trbuh [udebljati se]

izgubiti trbuh [smršaviti]

ići (poći) trbuhom za kruhom [boriti se za zaradu, opstanak]

zalijepio se (prirastao) *komu* trbuh za leđa (križa) [jako je mršav tko]

osjećati pritisak (težinu, stezanje, kamen) u trbuhu [biti jako uznemiren i prestrašen]

imati osjećaj u trbuhu [predosjećati što]

osjećati leptiriće u trbuhu [biti zaljubljen]

okreće se trbuh (češće želudac) *komu* [osjeća gađenje tko]

hvatati se (držati se, loviti se) za trbuh od smijeha [jako se smijati]

biti trbuh nekog grada [tržnica]

PUPAK

pupčana veza [jaka, nerazdvojna povezanost između dvoje ljudi]
ne biti vezan pupčanom vezom [ne biti nerazdvojan]

misliti da je pupak svijeta tko [misliti da se cijeli svijet okreće oko koga]
biti zagledan u svoj pupak [baviti se samim sobom, biti odsutan duhom]

Iz priloženoga se uzorka vidi da neki leksički dokazi oprimjeruju perceptivna (izgled, oblik), drugi funkcionalna (karakteristične i prepoznatljive aktivnosti) odnosno kulturna svojstva, no tek svi (jednorječni i složeni) leksički dokazi krovnog somatizma TRBUH uzeti zajedno odražavaju konceptualizirano iskustvo odnosno strukturu znanja odabranoga dijela tijela. Krenemo li samo od jednog aspekta njegova konceptualnog sadržaja zaključujemo da je TRBUH, koji možemo *uvući* ili *ispupčiti*, više ili manje elastičan spremnik, podložan rastezanju. Otud i brojni leksički dokazi koji svjedoče o njegovu *isturenu*, *ispupčenu*, *zaobljenu* obliku, kao i o aktivnostima koje treba poduzeti ne bi li se on vratio u formu, odnosno u što poželjniji oblik. Drugo, međutim, njegovo karakteristično i prepoznatljivo svojstvo jest da je TRBUH iznutra šupalj, što znači da u sebi ima prazan prostor koji je ispunjen ili se može ispuniti različitim sadržajima. Naime, u TRBUHU su smješteni odgovarajući organi sa svojim funkcijama i ulogama u funkcioniranju tijela, ali se u TRBUHU, premda je riječ o MATERNICI, može razvijati i zametak novoga života. Ostavljajući po strani različite mogućnosti interpretacije pojedinih sastavnica, ali i cjeline krovnog somatizma TRBUH, zaustavit ćemo se još sasvim kratko na jednome od metaforičkih proširenja njegova temeljnog značenja. Naime, različite frazeološke sveze i drugi izrazi prenesena značenja konceptualiziraju TRBUH, između ostalog, kao spremnik različitih osjećaja i misli (*osjećati pritisak (težinu, stezanje, kamen)* [biti jako uznemiren i prestrašen = STRAH], *imati osjećaj u trbuhu* [predosjećati što = PREDSPOZNAJA], *osjećati leptiriće u trbuhu* [biti zaljubljen = LJUBAV] i drugi, premda konceptualizacija abdomena kao sjedišta mentalnih i/ili emocionalnih aktivnosti nije naročito svojstvena jezicima i kulturama utemeljenima na antičkoj filozofiji i medicini, poput indoeuropskih jezika među kojima nalazimo različite oblike dualizma odnosno napetosti između *kardiocentrizma* (u kojemu je srce glavni i objedinjujući organ osjećaja i misli) i *cerebrocentrizma* (koji prednost daje glavi, to jest mozgu kao sjedištu intelekta) (Sharifian et al. 2008:4–5). Uloga *trbušnog (abdominalnog) mozga* i njegova istančana utjecaja iz samoga središta tijela predmetom je mnogih rasprava, no ovu će našu polako privesti kraju.

Da zaključimo: premda ljudi imaju iste dijelove tijela i sustave organa i ti dijelovi i sustavi imaju iste funkcije pa će medicina na bilo kojem meridijanu i paraleli uvijek liječiti ljudsko tijelo kao univerzalan, dakle jedan i isti entitet, razlikuju se načini konceptualizacije i kategorizacije čovječjega tijela, ostvareni u leksiku različitih jezika. Dakle, univerzalni aspekti čovječjega tijela ne podrazumijevaju nužno univerzalnu konceptualizaciju i kategorizaciju, koja je podložna utjecaju kulture na naše poimanje izvanjezične stvarnosti, u ovom slučaju tijela (Nikolić-Hoyt 2014:13–15). Tako, primjerice, medicina zaokupljena materijalnošću tijela nikad neće moći objasniti razlike u somatskome vokabularu različitih jezika uvjetovane različitim poimanjem tijela među njihovim govornicima, poimanjem koje je također određeno sociokulturnim iskustvom života u određenoj jezičnokulturnoj zajednici, njezinim navikama i običajima, obrascima mišljenja i djelovanja. Primjerice, koncept OČNE JABUČICE [glavni dio osjetila vida u obliku kugle], koja ima istu funkciju i morfologiju u svih ljudi, u različitim se jezicima orječuje na različite načine – posredstvom metaforičke sličnosti s *kuglom* (engleski, hopi, japanski), *jajetom* (estonski, kečua), (*malom*) *jabukom* (hrvatski, ruski, tibetski), *dragim kamenom* (kineski, tamilski), *sjemenkom* ili *zrnom* (nauatl) – dakle uvijek s nečim okruglim, sukladno istaknutoj okruglosti toga dijela tijela, odnosno oka (Koch 2008:130), to jest s različitom predodžbenom shemom u pozadini svoga imenovanja. Jezična slika tijela također može ponuditi i odgovor na pitanje zašto svi jezici svijeta nemaju riječi za sve dijelove tijela, premda oni dakako postoje. Na primjer, zašto u hrvatskome (standardnom jeziku) nema (zasad) riječi kojom bi se imenovalo 'mjesto između dviju obrva', latinski *intercilium*. Indijski jezici dakako orječuju taj dio tijela ne zato što ga govornici indijskih jezika imaju, a drugih jezika, na primjer hrvatskoga nemaju, nego zato što je za njih taj dio tijela dijelom njihova kulturnog modela, kognitivno istaknut, perceptivno i funkcionalno relevantan, i u skladu s time, orječen, to jest označen riječju. Zanimljivo je napomenuti da leksičke dokaze koji svjedoče o kognitivnoj prepoznatljivosti ovoga dijela tijela u hrvatskome nalazimo ipak u substandardnim stilovima, a odnedavno je zabilježen nemalen broj potencijalnih naziva, motiviranih različitim predodžbenim shemama (Nikolić-Hoyt 2020).

Konačno, vezano uz iskustvo života u određenoj kulturnoj i društvenoj sredini različiti dijelovi tijela imaju različit stupanj kognitivne istaknutosti. Neki su dijelovi tijela, dakle, kognitivno istaknutiji i, prema tome, prepoznatljiviji te su važniji, perceptivno i/ili funkcionalno relevantniji, pa govornici imaju o njima više znanja i više riječi. Postoje, međutim, dijelovi tijela koji nisu orječeni u svim jezicima, dakle za koje ne nalazimo uvijek

leksičkih dokaza premda je uglavnom riječ o dijelovima tijela manje kognitivne istaknutosti (Nikolić-Hoyt 2014:19). Spoznaje su to dakako humanističke provenijencije, a njihov je smisao da nas neprestano poučavaju o nama samima, odnosno o različitim modalitetima bivanja čovjekom.

Literatura

- Julije Benešić: *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*. 1985. Ur. Hamm, Josip. Sv. 1. *a–burkati*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus.
- Koch, Peter. 2008. Cognitive onomasiology and lexical change: Around the eye. Ur. Vanhove, Martine. *From polysemy to semantic change: Towards a typology of lexical semantic associations*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 107–137.
- Kövecses, Zoltán. 2005. *Metaphor in culture: Universality and variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maretić, Tomo. 1924. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Matković, Marijan. 1981. Uz Benešićevu memoarsku prozu. Julije Benešić: Iza zastora. Osam godina u Varšavi, *Rad JAZU* 390, 635–641.
- Nikolić-Hoyt, Anja. 2013. Predgovor. *Julije Benešić: Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*. Ur. Moguš, Milan; Anja Nikolić-Hoyt; Josip Vončina. Prir. Filipović Petrović, Ivana; Alemko Gluhak; Bojana Marković; Anja Nikolić-Hoyt. Sv. 13. *s–spužvast*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, I–X.
- Nikolić-Hoyt, Anja. 2014. *Tezaurusni portret čovječjega tijela*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Nikolić-Hoyt, Anja. 2017. Paralelne korpusne glose i dokumentacijski potencijal Benešićeva rječnika. *Fluminensia*, 29, 2, 69–90.
- Nikolić-Hoyt, Anja. 2017. Tezaurusni diskurs o tijelu. Ur. Brković, Ivana; Tatjana Pišković. *Tijelo u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi: Zbornik radova 45. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb: FF-press, 137–155.
- Nikolić-Hoyt, Anja. 2017. Pogled u prošlost i budućnost (hrvatske povijesne) leksikografije. *Filologija*, 68, 127–142.
- Nikolić-Hoyt, Anja. 2018. *Nestati gubeći se u obrisu: o iščezlim devetnaestostoljetnim pridjevima i priložima hrvatskoga jezika, njihovim tvorbenim obrascima, semantici i stilskoj jedrini*. Ur. Lanović, Nina; Maslina Ljubičić; Maša Musulin; Petar Radosavljević; Sanja Šošarić. *Poglavljja iz romanske filologije: u čast akademiku Augustu Kovačecu o njegovu 80. rođendanu*. Zagreb: FF-press, 455–471.

- Nikolić-Hoyt, Anja. 2020. Ludička komponenta imenovanja. Ur. Brač, Ivana; Ana Ostroški Anić. *Svijet od riječi: terminološki i leksikografski ogledi*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 67–80.
- Samardžija, Marko. 2019. *Hrvatska leksikografija: Od početaka do kraja XX. stoljeća*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Sharifian i dr. 2008. Culture and Language: Looking for the “mind” inside the body. Ur. Sharifian Farzad; René Dirven; Ning Yu; Susanne Niemeier. *Culture, body and language: Conceptualizations of internal body organs across cultures and languages*. Berlin: Mouton de Gruyter, 3–24.

From the treasures of Benešić’s dictionary and the Somatic Thesaurus of the Croatian Language

Abstract

This paper introduces two lexicographical projects/resources that are being conducted at the Linguistic Research Institute of the Croatian Academy of Sciences and Arts. The first is the institute’s focal project, the completion of Julije Benešić’s *Dictionary of the Croatian Literary Language from the Revival to I. G. Kovačić*, which reflects the historical progression of Croatian literary discourse at the tempestuous turn of the 19th into the 20th century, when the Croatian standard language was established and systematized. Employing a descriptive, documentary policy, it records various linguistic practices, encompassing spelling and grammar and lexicon, as well as different, rather opposing political and ideological views of that time. As such, it is a valuable social and historical monument and a constituent part of the Croatian cultural and linguistic identity.

The other project is concerned with the construction of a *Somatic Thesaurus of the Croatian Language*, a conceptually organized lexicographical resource motivated by the human body and its parts. Conceived as a treasure chest in which the lexical abundance of the Croatian language referring to its somatic lexicon is stored, it is also a repository of structured knowledge about the body, i.e., of its mental representation.

In addition to comparing the origins and attributes of the two resources, the paper also gives insight into the abundant background information they both offer, exposing their humanistic potentials and contribution.

Ključne riječi: Benešićev rječnik, Somatski tezaurus, hrvatski jezik

Keywords: Benešić’s Dictionary, Somatic Thesaurus, Croatian language

Martina Bašić

Zavod za lingvistička istraživanja
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Ulica književnika Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb
mkovacev@hazu.hr

PUNE RUKE POSLA – FRAZEMI SA SOMATSKOM SASTAVNICOM *RUKA* U RJEČNICIMA IZVORNIH ČAKAVSKIH GOVORA

U radu* se na temelju ovjere u objavljenim rječnicima izvornih čakavskih govora izrađuje rječnička frazeološka nadnatuknica *RUKA*. Na temelju korpusa od 173 frazemske natuknice potvrđena je visoka produktivnost i predvidivost značenja frazema sa sastavnicom *ruka* u organskim govorima čakavskoga narječja.

1. Uvod

Dijalektološka su istraživanja svih triju hrvatskih narječja temeljna zadaća Zavoda za lingvistička istraživanja HAZU od njegova osnutka 1984. godine. Jedan od prvih projekata Zavoda za lingvistička istraživanja HAZU bio je projekt *Rječnik čakavskoga narječja*, voditelja akademika Milana Moguša. *Rječnik čakavskoga narječja* zamišljen je kao djelo u kojem bi bio zabilježen temeljni čakavski leksik s cjelokupnoga čakavskog terena, a gdje bi se sve varijante određenoga izraza za određeni sadržaj predočile pod jednom nadnatuknicom, tj. arhileksemom (Moguš 1985). Suradnici dugogodišnjega velikog zavodskog projekta *Istraživanje hrvatskih dijalekata*, kojeg je projekt *Čakavskoga rječnika* tijekom godina postao dijelom, objavili su niz radova u kojima su analizirali strukture postojećih rječnika mjesnih govora koji su trebali poslužiti kao izvori za *Rječnik čakav-*

* Rad je posvećen akademiku Goranu Filipiju, mojem dragom *mlađem informantu*...

skoga narječja (npr. Vulić-Vranković 1997; Vulić-Vranković 1999) ili su davali smjernice za izradbu dijelova natukničkoga članka (Vulić-Vranković 2003). »Renesansa čakavske leksikografije« (Lisac 2018:160) koja se dogodila devedesetih godina prošloga stoljeća omogućila je da se od početnih, brojem skromnih, rječnika i popisa riječi izvornih čakavskih govora dođe do stotinjak izvora koji su poslužili za dio *Rječnika čakavskoga narječja*, tematsku cjelinu *Dijelovi ljudskoga tijela* (u rukopisu). Iz tih su izvora ispisan sve somatske natuknice i njihovi oblici s pripadajućom frazeološkom građom po načelima opisanim u Moguš 1985 i Vulić-Vranković 2003.

Ispisivanje je temeljnoga čakavskog leksika odgođeno dok se ne pronađe način (i sredstva) da se rječnički izvori digitaliziraju i dok se ne uspostavi javno dostupan digitalni repozitorij dijalektoloških leksikografskih sadržaja. Ta se leksikografska digitalizacija, za morfološki bogate govore kao što su hrvatski čakavski govori, ne bi trebala zaustaviti samo na pretraživim digitalnim formatima dokumenata nego je potrebno pronaći način da se dobiju strukturirani podaci obogaćeni metapodacima što obuhvaća i izgradnju leksikona koji bi iscrpno obuhvaćao sve kombinacije morfema prema pravilima svih čakavskih govora.

Ipak, rad se na sintetskim prikazima širega čakavskog govornog područja nastavlja i danas pod okriljem projekta *Istraživanje hrvatskih dijalekata i povijesti hrvatskoga jezika*, ali na "suženom" području – na području čakavske frazeologije. Cilj je tih istraživanja potvrditi i donijeti nove zaključke o rasprostranjenosti hrvatske čakavske frazeološke građe, utvrditi veze i moguće utjecaje unutar skupina govora, poddijalekata i dijalekata, ali i utjecaje hrvatskoga standardnog jezika. Čvrsta veza sastavnica frazema i njihovo oblikovanje u organskom idiomu omogućit će dijalektolozima proučavanje osnovnih jezičnih značajki organskih govora u kojima se oni javljaju, ali i sastavnica frazema koje možda više nisu dio svakodnevnoga organskog govora. Stoga je u ovoj vrsti istraživanja žarište interesa ne samo na postojanju frazema u određenom govoru (kao što je bilo u *Rječniku čakavskoga govora – dijelovi ljudskoga tijela*) nego i na oprimjerenju frazema što će pokazati pravu sliku konkretnoga govora i frazema u njemu.

U ovome će radu, na temelju ovjere u objavljenim rječnicima izvornih čakavskih govora, biti prikazani frazemi sa somatskom sastavnicom *ruka*. Karta 1. prikazuje geografski razmještaj čakavskih mjesnih govora iz čijih su rječnika ekscerpirani frazemi.

Karta 1. Geografski razmještaj čakavskih mjesnih govora iz čijih su rječnika ekscerpirani frazemi sa somatskom sastavnicom *ruka*

Kratice govora

Bel – Beli; Bib – Bibinje; BiŠ – Bakarac i Škrljevo; Bla – Blato; Bolj – Bo-ljun; Bru – Brusje; Cri – Crikvenica; Dra – Dračevica; Gri – Grižane; Gro – Grobnik; Hva – Hvar; Ist – Ist; Kas – Kastav; Kon – Kompolje; Kun – Kuna; Lab – Labin; Med – Medulin; Mrk – Mrkoči; Mur – Murter; Nov – Novalja; NV – Novi Vinodolski; Omi – Omišalj; Orb – Orbanići; Orl – Orlec; Pag – Pag; Paz – Pazin; PiZ – Pitve i Zavala; Pre – Premantura; Rak – Rakalj; Riv – Rivanj; Rov – Roverija; Ruk – Rukavac; Senj – Senj; Spl – Split; Sus – Susak; ŠiK – Šmrika i Kraljevica; Tro – Trogir; Uni – Unije; Vis – Vis; Vrb – Vrboska

Kako somatizmi pripadaju najstarijem sloju leksičkoga sustava i dio su temeljnoga leksika svakoga govora (somatski su frazemi vrlo brojni u svim frazeološkim korpusima),¹ pretpostavlja se da će ekscerpirani frazemi sa somatskom sastavnicom *ruka* potvrditi dosadašnja istraživanja o visokoj produktivnosti tē somatske sastavnice.² Također, pretpostavlja se da će značenje frazema sa somatskom sastavnicom biti predvidivo »jer ljudi imaju iste konvencionalne slike i konvencionalno znanje o dijelovima svojega tijela« (Kovačević 2012:15) te da se frazemi potvrđeni u rječnicima izvornih čakavskih govora neće u većoj mjeri razlikovati od frazema drugih dvaju hrvatskih narječja i od standardnih frazema hrvatskoga jezika – osim, naravno, na planu izraza. Cilj je ovoga istraživanja potvrditi visoku produktivnost i predvidivost značenja frazema sa sastavnicom *ruka* u organskim govorima čakavskoga narječja izradom rječničke nadnatuknice RUKA, ali i opisati leksikografske poteškoće na koje se nailazi pri izradi (samo jedne) frazemske natuknice na temelju već objavljene građe.

2. Načela uspostave korpusa frazema sa somatskom sastavnicom *ruka*

O prezentaciji frazeološke građe i zastupljenosti frazeologije u rječnicima čakavskih govora pisano je u Bogović 1997, Vulić Vranković 1997, Menac-Mihalić 1998, Vulić Vranković 1999 te Vulić Vranković 2003. U svim je člancima istaknuto kako frazeologija u čakavskim dijalektnim rječnicima nije sustavno (ili je samo djelomično sustavno) leksikografski prezentirana. Predloške za sustavnu prezentaciju frazema u budućim rječnicima izvornih čakavskih govora ponudile su Bogović (1997:130) i Vulić (1997:119). U razdoblju od posljednjega analitičkog članka iz 2003. godine do danas, objavljeno je četrdesetak novih čakavskih rječnika. U dijelu tih četrdesetak rječnika autori su sustavno, po frazeografskim "uputama", prezentirali prikupljenu frazeološku građu (npr. Lukežić–Zubčić 2007, Ivančić–Dusper–Bašić 2013, Vranić–Oštarić 2016, Peruško 2018, Miletić 2019...), dok je u dijelu objavljenih rječnika frazeološka građa nepostojeća ili je (još uvijek) nesustavno prezentirana.

Ovom radu jedan od ciljeva nije analiza prezentacije frazeološke građe u postojećim objavljenim čakavskim rječnicima. No, određene će se poteš-

¹ »Somatski frazemi vrlo su brojni u svim jezicima te prema podacima istraživanja R. M. Vajntrauba čine približno 30% (Vajntraub 1975:162) svih frazema bilo kojeg jezika« (Dugandžić 2019:31).

² U hrvatskoj somatskoj frazeologiji *ruka* je, uz *glavu*, jedna od najproduktivnijih somatskih sastavnica (Kovačević 2012:283).

koće pri uspostavi frazemskih natuknica sa somatskom sastavnicom *ruka*, vezane za prezentaciju frazeološke građe u proučavanim rječnicima, prikazati u sljedećem poglavlju.

Za potrebe ovoga rada pregledana su 74 rječnika izvornih čakavskih govora,³ a za korpus frazeološke građe ekscerpirani su i frazemi iz jednog diplomskog dijalektološko-frazeološkog rada. Frazemi sa somatskom sastavnicom *ruka* pronađeni su u 39 rječnika – što uključuje desetak rječnika u kojima su se pronašla samo dva-tri frazema. Možemo pretpostaviti da je najveći razlog neujednačenoj distribuciji frazema to što je primarni cilj pri izradi dijalektnih rječnika da se popiše leksik, a frazeologija je uvijek sekundarni cilj.

Iako dijalektolozi najčešće ne uzimaju u obzir građu koja nije naglašena, u istraživani su korpus, kako bi se dodatno prikazala regionalna raslojenost frazema, uključeni i frazemi iz izvora čija oprimjerenja nisu naglašena (npr. rječnik mjesnoga govora Ista ili rječnik mjesnih govora Šmrike i Kraljevice) ili su djelomično naglašena (npr. rječnik mjesnoga govora Ru-kavca). Potrebno je napomenuti da je u nekim, pretežno amaterskim, rječnicima uočena nedovoljno stručna i neusustavljena rječnička obradba – ponajprije u akcentuaciji i bilježenju akcenata. Te su akcenatske nedosljednosti u primjerima frazema ispisanih za potrebe ovoga rada, u onih kod kojih se to moglo, uklonjene.⁴

³ Među pregledanim rječnicima izvornih čakavskih govora našli su se i rječnici mjesnih govora koje danas odlikuju brojne štokavske značajke, kao npr. *Splitski rječnik* ili *Kunovske stare riči* (rječnik koji bilježi leksik mjesta Kuna na poluotoku Pelješcu). Na *Dijalektološkoj karti čakavskoga narječja* (Lisac 2009:188) punktovi Split i Kuna označeni su čakavskim govorima koji pripadaju južnočakavskom dijalektu.

⁴ U viškom je rječniku kratkosilazni naglasak bilježen znakom koji se u tradicionalnom znakovlju u hrvatskoj dijalektologiji upotrebljava za kratkouzlazni naglasak. U korpusu frazema ovoga rada u viškim je primjerima napravljena zamjena ` > `.

U omišaljskom rječniku upotrijebljena su samo dva znaka – znakovi za kratkosilazni i dugosilazni naglasak. Riječ je o govoru starijega akcenatskog inventara s očuvanim prednaglasnim i zanaglasnim duljinama. No, u rječniku su znakom za dugosilazni naglasak bilježene i duljine. Dok se riječi s kratkosilaznim naglaskom i s prednaglasnom ili zanaglasnom duljinom mogu “odgonetnuti”, pronalaženje mjesta naglasaka otežano je u primjerima riječi koje imaju dugosilazni naglasak i jednu ili obje duljine (više u Bašić 2008). U korpusu frazema ovoga rada u omišaljskim su primjerima duljine označene znakom ˘ (primjera s dugosilaznim i duljinama u korpusu nije bilo).

U bibinjskom rječniku frazemi su zapisani u kanonskom obliku. Autor je u tim oblicima odlučio tildom zamijeniti osnovu nosive sastavnice te zapisati samo njezine nastavke. Potpuni oblik naglašene nosive sastavnice ispisan je iz oprimjerenja drugih rječničkih natuknica u kojima je nosiva sastavnica “slučajno” upotrijebljena.

Labinski rječnik obiluje akcenatskim nesustavnostima stoga je ekscerpirane primjere provjerila i ispravila dr. sc. Ivana Nežić, na čemu joj zahvaljujem.

Iz prijašnjih je analiza frazeološke građe poznato da su frazemi u rječnicima čakavskih govora »prezentirani na dva načina: kao dio rečenice kojom se ovjerava uporaba natuknice, ili su izdvojeni zasebno unutar natukničkoga članka, te su obično i grafički drukčije označeni« (Bogović 1997:124). Stoga se korpus frazema sa somatskom sastavnicom *ruka* sastoji od frazema koji su u rječnicima izvornih čakavskih govora bili izdvojeni zasebno unutar natuknice *ruka*, a taj je početni popis upotpunjen frazemima pronađenim u rečenicama kojima se ovjeravaju uporabe drugih natuknica. Pretraga drugih natuknica bila je potrebna i zato što se nastojalo da u korpus uđu svi frazemi koji imaju sastavnicu *ruka* bez obzira na to je li *ruka* primarna (**držat ruke u žepu, imat pune ruke posla (dela), stavit ruku na panj za koga...**) ili sekundarna sastavnica (**čapat kruh u ruke, imat libar va rukah, na prste (naprste) jene ruke moći zbrojiti (nabrojiti) koga, ča...**) (Kovačević 2012:19). Frazemi s *rukom* kao sekundarnom sastavnicom najčešće su se pronašli u dijelovima natukničkoga članka primarne frazemske sastavnice.⁵

Svi su pronađeni frazemi ispisani u oblicima i sa značenjima koja su u rječnicima zapisana i ispisana su sva oprimjerenja⁶ u kojima je sastavni dio rečenice frazem sa sastavnicom *ruka*.

Usustavljene su 173 frazemske natuknice sa somatskom sastavnicom *ruka* za koje su zabilježene potvrde u rječnicima izvornih čakavskih govora.

Iako se u radu pokušalo frazeme promatrati u užem smislu, u promatranom je somatskom korpusu ostalo nekoliko poslovice i izreka (**ruka ruku mije (pere), ruka ti se posvetila <!>, nisu ni svi prsti na ruki jedna-**

⁵ U nekim se govorima, uz praslavenski somatizam *ruka*, upotrebljava i romанизam *man, mano* (tal. *mano*). U korpus frazema nisu ušli konceptualno bliski frazemi sa sastavnicom *man, mano*, npr. frazem *dr̃iò mân* (Vis) za koji autor daje značenje 'za rukom (poći)' s primjerom *Tò je svê ìslo dr̃iò mân*. (u istom se rječniku ne bilježi konceptualno blizak frazem **gre (ide; poć će) za rukun komu <ča>**). U istom se govoru za frazem *de sekònda mân* (Vis) značenja 'od druge ruke; drugog ranga, koji pripada(ju) drugom razredu, koji su drugorazredni' s primjerom *U parvù klāsu bili su gospodā. U dr̃ugu klāsu, takozòni de sekònda mân. U tr̃ècu, težòci i težacice*. bilježi konceptualno blizak frazem **od sridnji ruki** značenja 'koji pripada srednjem staležu' *U gospolskè kùće i onè od sridnji rùki napròvan je bòr*. (Vis).

⁶ Potraga za oprimjerenjima frazema ponekad je samo naoko davala rezultate. Na primjer, slika pripitomljene životinje koja jede iz ruku svojega gospodara motivirala je nastanak frazema **isti iz ruke komu** koji je razvio značenje 'pitomo se ponašati, biti pokoran komu'. Oprimjerenja *Va ròvnicami je cudo pitoma, i mi z rukê*. (Ist) i *Mojè òvce nisu plāhe kakò susèdove. Mojè će ti ìst z rukê, a njegòve kakò djāvli bižù od čovika!* (Nov) stoga nisu zapisana kao potvrde uporabe frazema jer se doslovno odnose na pitome životinje, a ne na ljudsko ponašanje.

ki...). Uočeno je, također, da su u nekim proučavanim rječnicima kao frazemi zapisani izrazi u kojima sastavnica *ruka* ima jedno od svojih metonimijskih značenja. Na primjer, *ruka* u značenju 'rad, posao obavljen rukama' u frazemu **platit ruke** *Za rûke san mǎlo plâti.* (Mrk), *ruka* u značenju 'premaz' u frazemu **dat (pasat, proć i sl.) jednu ruku** *Přvu rûku ću u kužîni prûôci s jǣpnûn.* (Riv) ili *ruka* u značenju 'ispomoć, pomoć' u frazemu **dat <jenu> ruku komu** *Šîme, dǎj stricû rûku.* (Riv).⁷ Ovi i ovakvi primjeri ostali su u promatranom somatskom korpusu jer ih većina autora ekscerpiranih rječnika navodi i obrađuje kao frazeme iako je s frazeološkog stajališta upitno možemo li takve sveze smatrati frazemima (usp. Kovačević 2012:11–12).

3. Frazeografska obradba frazemskih natuknica nadnatuknice RUKA

Prije skoro 20 godina pisano je o problemima izrade višedijalektnoga frazeološkog rječnika (Menac-Mihalić 2002). Problemi koji su bili opisivani u tom članku uspješno su riješeni u nizu dijalektnih frazeoloških rječnika iste autorice (Menac-Mihalić 2005; Maresić–Menac-Mihalić 2008; Menac-Mihalić–Antica Menac 2011). Pri izradi somatskoga frazeološkog rječničkog članka oprimjerenog građom iz objavljenih rječnika koristila su se već opisana i provjerena rješenja iz navedene literature.

Rječnički članak započinje s uopćenom⁸ nadnatuknicom RUKA.

Ako je frazem oprimjeren, na temelju tog oprimjerenja određuje se uopćeni frazem i značenje. Prateći uzore već objavljenih sintetskih frazeoloških studija, kao uopćeni frazem ne donosi se onaj sa samoglasničkim pomakom niti diftongacijom. U uopćenim se frazemima donose oblici koji su češće potvrđeni, a ako postoji potvrda samo iz jednoga govora u uopćenom se frazemu donosi oblik potvrđen u tom govoru. Radi toga će određene natuknice biti s glagolom bez njegova vidskog parnjaka (npr. **dignut (vrći) ruku na koga**) ili bez određene rekcije ukoliko vidski parnjak i rekcija nisu oprimjereni (bez obzira na to što se može pretpostaviti da postoje).

Poteškoća na koju se naišlo pri ispisivanju korpusa i njegovu usustavljanju je spoznaja da su frazemi sa somatskom natuknicom *ruka* u većini proučavanih rječnika ispisani samo u kanonskom obliku kao dio rječ-

⁷ Riječ *ruka* u hrvatskom jeziku označava »1. anat. a. jedan od gornjih udova ljudskog tijela od ramena do vrhova prstiju; b. šaka (od zglavka do prstiju); 2. rad uložen u proizvod, posao; 3. sloj pri bojenju, premaz; 4. ispomoć, pomoć; 5. izvor informacija« (HER:1146).

⁸ Uopćenom u odnosu *ruka* – diftongirani oblik *ruoka/r^uoka* (Bolj, Orb, Paz).

ničkog članka *ruka* bez oprimjerenja. Uz prije spomenuti razlog da je frazeologija u dijalektnim rječnicima uvijek sekundarni cilj, može se pretpostaviti kako je razlog odabiru samo kanonskog oblika frazema i taj što su autori smatrali ili pretpostavljali da ih nije potrebno oprimjeriti jer se “ne razlikuju” od onih u drugim hrvatskim govorima, odnosno da je njihova uporaba poznata, a značenje predvidivo.⁹ Kako je leksikografska i frazeografska stručnost autora rječnika različita, različiti su bili i zapisi kanonskoga oblika frazema u kojima su često izostale oznake za rekciju (npr. *dāt odrīšene rūke* (Vrb) > **dat odrešene (slobodne) ruke** *komu*),¹⁰ često nisu navedene mogućnosti uporabe vidskoga parnjaka glagola (npr. *prāt rūke* (Kon) > **oprat/prat <voje> ruke** *od čega*), nije navedena moguća kolokativnost (npr. *īspod rūkē* (Bla) > **ispod ruke** [kupit, prodat, nabavit]) ili se pri izvođenju njihova kanonskog oblika nije uzela u obzir mogućnost njihova uključivanja u rečenicu (npr. *odnīti kāj rūkōn* (Bib) > **kaj <s> rukon <da> je ki uzel (odnija) ča**).

Težište je interesa u izradi višedijalektne frazeološke rječničke natuknice na oprimjerenjima frazema koji pokazuju pravu sliku uporabe frazema u mjesnim govorima, ali se ne smije zanemariti činjenica da je određeni frazem s točno određenim značenjem samo i zabilježen u kojem govoru. Stoga je za potrebe ovoga rada odlučeno da će ekscerpirani kanonski oblici biti informativno navedeni pod značenjima koja su naveli autori rječnika, iza oprimjerenja nakon oznake *. Ti se kanonski oblici neće uzimati u obzir pri uopćavanju frazemskih natuknica ako postoji barem jedno oprimjerenje.

z rukami i nogami svim snagama *Z rukāmi i nogāmi jū j zakālīl*. (NV) * *z rukāmi i z nogāmi* (Mrk) *rukāmima i nogāmima* (Vrb)

Od 173 usustavljene frazemske natuknice, za njih 143 pronađene su ukupno 362 potvrde (ponekad i više rečenica iz jednoga izvora za značenje jednoga frazema). Kako 30 ekscerpiranih kanonskih oblika nije imalo ni jednu rečeničnu potvrdu, nije postojala mogućnost validnog izvođenja uopćenoga frazema,¹¹ stoga su te frazemske natuknice navedene u obliku u kojem se nalaze u rječnicima.¹² Kako bi se ti primjeri razlikovali od

⁹ Na primjer, bibinjski rječnik ponudio je pedeset i tri frazema sa somatskom sastavnicom *ruka* u kanonskom obliku. Za samo petnaest frazema pronađena su oprimjerenja – pod drugim natuknicama rječnika.

¹⁰ Prvi je oblik frazema kako je naveden u rječniku, a drugi je oblik frazem pod kojim je prvi oblik obrađen u frazeološkom članku ovoga rada.

¹¹ Na primjer, može se samo pretpostaviti da bi se kanonski oblik *pasāt krōz rūke* (Bla) značenja ‘oprati rublje na brzinu, ručno’ trebao uopćiti u frazem **pasalo je kroz ruke** *komu ča*.

¹² Pridržavajući se pri tome osnovnih načela grafičkog uređenja uopćenih frazema.

uopćenih frazema s oprimjerenjima, njihov će oblik u rječničkoj obradi biti podvučen crtom.

lavurat priko ruke površno, nemarno raditi * *lavuràt priko rukê* (Dra)

Upravo ovakvi slučajevi pokazuju potrebu za dodatnim terenskim istraživanjima koja bi bila usmjerena na oprimjerivanje takvih frazeoloških praznina.

Iako autori možda nisu bili vješti pri izradi kanonskoga oblika frazema, većinom su bili vješti u određivanju njihova značenja. To je pogotovo vidljivo kod polisemnih frazema iako ih autori nisu nužno i tako označavali. Na primjer, pored kanonskoga oblika frazema *dàti rûku* (Rak) zabilježeno je značenje ‘pružiti pomirenje, pomoći’, a frazem je oprimjeren rečenicom *Sêstra njîn j p̃rva dàla rûku p̃òkle toliko ṽrìmena*. (Rak). Frazem je obrađen pod uopćenim frazemom **dat <jednu> ruku komu** ‘1. pomoći komu u kakvu poslu, pomoći komu u teškim okolnostima, ponuditi spas komu 2. nuditi prijateljstvo komu, nuditi pomirenje komu’. U pretrazi je izvora pronađena potvrda za prvo značenje (‘pomoći’), a ponuđeno oprimjerenje frazema zabilježeno je kao potvrda drugoga značenja (‘pružiti pomirenje’) uopćenoga frazema.

dat <jenu> ruku komu 1. pomoći komu u kakvu poslu, pomoći komu u teškim okolnostima, ponuditi spas komu (...) *Dâj mi j̃enu rûku, çu p̃r̃je finuti*. (Rak) *Šîme, dàj stricù rûku*. (Riv) *Drâgò mi je dâl rûku*. (Senj) *Iviç je blažen, neçe proc uz çovika ki dela, a da mu ne da ruku*. Niki njoj ni dal ruku dok je tribalo dicu zgojit. (ŠiK) *Dâj mi rûku vò dignit*. (Tro) *Hôçete non dât rûku za namîstít b̃acvu*. (Vis) * *dât rûku komu* (Cri) *dât (jednù) rûku* (Omi) *dât rûkù* (Spl) *dât rûku* (Vrb) 2. nuditi prijateljstvo komu, nuditi pomirenje komu *Sêstra njîn j p̃rva dàla rûku p̃òkle toliko ṽrìmena*. (Rak) * *dât rûku komu* (Cri)

U nekoliko se slučajeva dogodilo da je značenje frazema utjecalo na promjenu rekcije. U tim se slučajevima rekcija bilježi ispred samoga značenja u oblim zgradama.

na ruku je komu 1. (ça) prikladno je komu što, odgovara komu što *Nî mi nâ ruku lavuràt na ovù bõndu*. (Hva) *Nî mi nâ ruku b̃acat nâdesno*. (Kon) *Nije mi oni ṽrto nâ ruku, jâko je d̃ezbãnde, pa malo tamo idem*. (Kun) *Kad° buòden šã zduòlon, çu poglêdat za armaruòne va butiêge od° mobilije, tr çe mi bit̃ jũšto na ruòko*. (Paz) * *bit̃ nâ rûku* (Omi) 2. (ki) na usluzi je komu tko, spreman je pomoći tko komu, od pomoći je tko komu *Ṽçvek mi je bîl na rûku, kada gôt je mõgal*. (Bel) *Onâ je dobrã s̃us̃êda, ṽaṽek je s̃ak̃emu nâ rûku*. (Kas)

U određenim je frazemima došlo do srastanja nosive sastavnice *ruka* s prijedlogom (**doruke je komu** ça, **došlo je (dojde) podruke komu** ça, **naruku je komu** (ça) (ki), **nenaruku je komu** ça, **nizruku je komu** ça, **prat (virati) naruke** ça, **sneruke je komu** ça, **zvanruke je komu** ça). Time je dobiven

novi strukturni oblik frazema s opriloženom sastavnicom, tj. prilogom.¹³ Iako bi se prema frazeografskim pravilima, zbog strukture, ti frazemi trebali obraditi pod svojim nadnatuknicama (prilozima DORUKE, NARUKE, NARUKU, NENARUKU, NIZRUKU, PODRUKU, ZVANRUKU) i ne bi trebali biti zapisani pod nadnatuknicom RUKA, zbog paralelizma s postojećim frazemima¹⁴ donose se iza pripadajućega uopćenog frazema sa sastavnicom *ruka* od kojega su nastali, što je grafički istaknuto uvlačenjem, tj. stvaranjem podčlanka.¹⁵

prat (potezat, šit itd.) na ruke *ča* ručno prati (potezati, šiti itd.) *što* *Pērlīn se rābīl dokla nī bīlo mākīn za prāt, dōklī sē j prālo nā rūke. Štramāci su se nā rūke prošīvāli.* (Gro) *Prī se svē prālo nā ruke; vēće rūke nēgo materijōl!* (Hva) *Sāmo je to činila i ù dva dana ga je nā ruke splēla. Ū ratu se pāsta činila nā ruke, a sad je ima svake līpe sōrte.* (Kun) *Od potēzanja pūne mrīže nā ruke rūke ti se šundrāju! Nī p̄vo rībariman bīlo lāko.* (Nov) *Čemo per'evāt na r'ōki?* (Orb) *Jōš ka sen ja imēla ovīh mōjīh dēc, jā sen nin šīla svē na rūki.* (Orl) (...)

prat (virati) naruke *ča* ručno prati (dizati) *što* *Va Marsēju uvik vīra, majna; sve smo murali virāti nāruke.* (Ist) *Māt je svū rōbu prāla nāruke. Jōš tetā drži konōbi maštēl čā se je p̄vo va njemū rōbu prālo nāruke.* (Nov)

Radi ekonomičnosti, frazemi koji imaju različita kategorijalna značenja, tj. frazemi koji se ovisno o kontekstu realiziraju kao pridjevski ili kao priložni, obrađeni su pod jednim uopćenim frazemom.

¹³ Nema čvrstih pravila kada neka prijedložno-imenička sraslica postaje prilog (Babić 2002:563). Babić te sraslice dijeli u dvije skupine i daje prijedloge njihova zapisa: »a) veze koje se upotrebljavaju u jasno prenesenu priložnom značenju pa su postale pravi prilozi, i pišu se zajedno. b) veze koje se stalnije ili češće upotrebljavaju kao priložne oznake u osnovnom ili frazeološkom, idiomatskom značenju pa se zbog slabijega ili jačega prenesenoga značenja mogu smatrati i prilozima, što se katkada očituje i u pisanju jer se pišu i kao jedna riječ. Ako nema posebnih razloga, primjere iz druge skupine valja smatrati priložnim vezama i pisati ih odvojeno« (2002:564). U ovom se radu uvažavaju zapisi autora rječnika, iako su uočene nedosljednosti zapisa.

¹⁴ Frazemi **doruke je komu ča**, **nizruku je komu ča** i **sneruke je komu ča** u promatranom korpusu nemaju svoga "para" s neopriloženom imenskom sastavnicom frazema. Kako njihov zapis ne odgovara predloženom sustavu leksikografske obradbe u rječničkoj natuknici RUKA, donosimo ih ovdje:

doruke je komu ča vrlo (posve) blizu je komu što, na neznatnoj udaljenosti je što *Popā je čā mu je bilō dorūkē.* (Mrk)

nizruku je komu ča daleko je komu što, na udaljenom je mjestu što *Zamīnīt čemo jā i Pērē zēmlju. Mēni je nizruku Gājū, a njēmu Špītalū.* (Nov)

sneruke je komu ča nije prikladno komu što, ne odgovora komu što *Svratila bi ja dosta puta tebi, ma kad si mi sneruke.* (Kun)

¹⁵ U primjeru *Nap̄rste jene rūkē biš ih moga nabrojīt.* (Mrk) također se dogodilo opriloženje imenske sastavnice frazema koja u ovom korpusu nije promatrana kao nosiva sastavnica, stoga je njeno opriloženje navedeno kao varijantno u uopćenom frazemu **na prste (naprste) jene ruke moći zbrojiti (nabrojiti) koga, ča.**

na svoju ruku 1) čudan, neobičan, nepredvidiv, poseban *Nāš je susèd pàmetān, ali mālō j na svojà rùku.* (Cri) *Ōn ti je na svojà rùku i za svōj žèp.* (Kas) *Ūn je na svòju rùku.* (Kon) *Govòri bàba da je tetà bìla na svojà rùku.* (Nov) *Uōn ti je mālō na sojà ruòko, ma stèši storì sè çà zàme va ruòke.* (Paz) * *bìti çovik na svojà rùku* (Bib) *bìt na svojà rùku* (Dra) *bìt na svojà rùku* (Hva) *bìt na svojà rùku* (Omi) **2)** samostalno, samoinicijativno, po svojoj volji (odluci, inicijativi) *Nis te nìš pìtāl, tí si sè svojevòjno, nà svoju rùku, stòril.* (Gro) *Vàvèk su dèlali na svojà rùku.* (Kas) *Svè je učinija na svòju rùku prez da je kèga nìš pìtā.* (Med) *Učinil je òn svè na svojà rùku.* (Nov) *Š njòn se kršçān nìš ne mòre dogovòriti, učinjena je na svòju rùku (fòzu).* (Rak) *Iskrçāli su ga na krğj jer je sve činì na svòju rùku, nìkoga me slùša.* (Riv) * *učinìti (rāditi) na svojà rùku* (Bib) *rabòtot na svojà rùku* (Dra) *napràvit na svòju rùku* (Kon) *na svojà rùku* (Vrb)

Sintaktička variranja koja su ostvarena variranjem prijedloga uz promjenu padeža (Kovačević 2012) označena su zagradama unutar istoga rječničkog članka.

gre (ide; poč će) za rukun (od ruke) *komu ça uspijeva (uspjet će) komu što, ima (imat će) uspjeha tko u čemu, vješt (spretan) je tko u čemu* *Svè mu ìde za rùkòn, stokò posādì svè. Nìšta mu ne ìde od rùkè i prāvì je nesrìtnjak.* (Bib) *Njemù ne grè nìč od rùokì, kakò da je zàklet. Çāgòt pòčne sè mu grè od rùokì.* (Bolj) *Hudovðjān je jerbò mu nì išā posāl za rùkòn. Grè jin od rùkè sflonçāt. Spjumbāvōānje mu jādno grè od rùkè, a nìkì i vùruju!* (Bla) *Sè mu grè od rùkì.* (Cri) (...)

Predložena se frazeološka obradba frazemskih natuknica sa somatskom sastavnicom *ruka* može vidjeti u Prilogu 1.

4. Zaključak

Dijelovi tijela koji su vidljivi i oni koji imaju »izraženiju funkcionalnost (koji imaju više funkcija) i važnost za čovjekov život i opstanak« (Kovačević 2012:125) imaju razvijeniju simboliku koja utječe na oblikovanje frazemskog značenja. »Stoga ruke imaju važno mjesto u frazeologiji, tj. veoma su plodna sastavnica frazema jer se ljudi oslanjaju na slike o rukama koje su zasnovane na svakodnevnom iskustvu o njihovoj uporabi, funkciji, položaju i obliku« (Kovačević 2012:116). Oblikovani rječnički članak koji donosimo u ovom radu sa 173 frazemske natuknice potvrdio je da je *ruka* vrlo plodna somatska sastavnica i u čakavskim govorima.

Frazemi sa somatskom sastavnicom *ruka* po svom sastavu i strukturi u bitnom se ne razlikuju od onih u drugim hrvatskim govorima. U obrađivanim frazemima ekscerpiranim iz 39 rječnika izvornih čakavskih mjesnih govora postoje, naravno, fonetsko-fonološke, morfološke, tvorbene i sintaktičke razlike, ali su značenja frazema na cijelom čakavskom području predvidiva i univerzalna.

Frazemi koji odstupaju od korpusa drugih hrvatskih govora su oni motivirani maritimnim životom (**ćapat <na> jednu (dvi, tri) ruki tarcarola, ćapat dvi ruki tarcaluna, dat ruku tarcaluna (tarcarola)**) te oni motivirani društvenom stratifikacijom (**do veće ruki, judi ol naši ruki, od isti (sridnji, gospolski, težoški) ruki**).

Zanimljivi su frazemi koji su potvrđeni na krajnjem sjeveru i krajnjem jugu čakavskoga područja. Frazem **ne bi tko jil (ze) ni orah iz ruke (z ruk) komu**, u značenju 'osjeća tko odbojnost (gađenje) prema komu', u proučavanome korpusu potvrđen je jedino u Kuni na poluotoku Pelješcu i u zaselku Mrkoči u središnjoj Istri. Frazem istoga značenja, **ne bi ni oraja komu iz ruke ija**, zabilježen je u novoštokavskim ikavskim govorima Gale, Otoka i Sinja u Cetinskoj krajini (Menac-Mihalić 2005:257). Frazem **imat u rukah i škare i sukno** značenja 'imati potpunu slobodu odlučivanja' potvrđen je u zaselku Mrkoči u središnjoj Istri i u Blatu na otoku Korčuli.

Za razliku od navedenih frazema koji su "geografski prošireni" u korpusu je zabilježen i geografski ograničen frazem **imat dritu ruku** u značenju 'biti precizan u gađanju' zabilježen u zaselku Mrkoči i u Raklju. Frazem je najvjerojatnije motiviran *Trkom na prstenac*, konjaničkim natjecanjem u kojem se u galopu nastoji kopljem nabosti prstenac sastavljen od dvaju križno spojenih kovinskih kružnih prstenova. Natjecanje se svake godine održava u Barbanu, gradiću koji se nalazi točno na pola puta između Mrkoča i Raklja.

Budući da su oprimjerenja ekscerpirana iz objavljene literature i da ekscerpirani frazemi nisu provjereni na terenu, rječnička natuknica **RUKA** može se smatrati nepotpunom i nedovršenom. Mnogobrojni kanonski oblici koji nisu imali ni jednu rečeničnu potvrdu pokazali su potrebu za dodatnim terenskim istraživanjima koja bi bila usmjerena na oprimjerivanje takvih frazeoloških praznina.

Ruku na srce, imamo pune ruke posla.

Izvori

- Bel – Velčić, Nikola. 2003. *Besedar bejske tramuntane*. Mali Lošinj – Beli – Rijeka: Katedra Čakavskog sabora Cres-Lošinj – Tramuntana – Adamić.
- Bib – Šimunić, Božidar. 2013. *Rječnik bibinjskoga govora*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru.
- BiŠ – Turina, Zvonimir; Antun Šepić-Tomin. 1977. *Rječnik čakavskih izraza: područje Bakarca i Škrljeva*. Rijeka: Riječko književno i naučno društvo.
- Bla – Milat Panža, Petar. 2015. *Rječnik govora Blata na Korčuli*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Bolj – Francetić, Ivan. 2015. *Rječnik boljunskih govora*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
- Bru – Dulčić, Jure; Pere Dulčić. 1985. Rječnik bruškoga govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 7/2, 381–747.
- Cri – Ivančić-Dusper, Đurđica; Martina Bašić. 2013. *Rječnik crikveničkog govora*. Crikvenica: Centar za kulturu »Dr. Ivan Kostrenčić«.
- Dra – Šimunović, Petar. 2009. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Gri – Barbarić, Ivan. 2016. *Rječnik griško-belgradskoga govora*. Crikvenica: Centar za kulturu »Dr. Ivan Kostrenčić«.
- Gro – Lukežić, Iva; Sanja Zubčić. 2007. *Grobnički govor XX. stoljeća (gramatika i rječnik)*. Rijeka: Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine.
- Hva – Benčić, Radoslav. 2014. *Rječnik govora grada Hvara*. Hvar: Muzej hvarske baštine.
- Ist – Smoljan, Ante. 2013. *Rječnik govora otoka Ista*. Zadar: Matica hrvatska, Ogranak Zadar.
- Kas – Miletić, Cvjetana. 2019. *Slovník kastafskoga govora*. Kastav: Udruga Čakavski senjali Kastav.
- Komp – Kranjčević, Milan. 2004. *Ričnik gacke čakavščine: konpoljski divan. Otočac – Rijeka: Katedra Čakavskog sabora pokrajine Gacke – Graftrade*.
- Kun – Vodopić, Nina. 2006. *Kunovske stare riči*. Kuna: vlast. naklad.
- Lab – Milevoj, Marijan. 2006. *Gonan po nase: rječnik labinske čakavice*. 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Labin: Mathias Flacius.
- Med – Peruško, Marija. 2018. *Frazeološki rječnik medulinskoga govora*. Medulin: Općina Medulin.
- Mrk – Runko, Radoslav. 2014. *Rječnik govora zaseoka Mrkoči u Istri*. Rijeka: Naklada Kvarner.
- Mur – Juraga, Edo. 2010. *Rječnik govora otoka Murtera*. Murter – Šibenik: Ogranak Matice hrvatske – Županijski muzej.

- Nov – Vranić, Silvana; Ivo Oštarić. 2016. *Rječnik govora Novalje na otoku Pagu*. Novalja: Grad Novalja – Ogranak Matice hrvatske u Novalji – Filozofski fakultet u Rijeci.
- NV – Sokolić-Kozarić, Josip M.; Sokolić-Kozarić, Gojko M. 2003. *Rječnik čakavskog govora Novog Vinodolskog*. Rijeka – Novi Vinodolski: vlastita naklada.
- Omi – Mahulja, Ivan. 2016. *Rječnik omišaljskog govora*. Rijeka – Omišalj: Riječki nakladni zavod – Općina Omišalj.
- Orb – Kalsbeek, Janneke. 1998. *The Čakavian dialect of Orbanići near Žminj in Istria*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi.
- Orl – Houtzagers, H. Peter. 1985. *The Čakavian Dialect of Orlec on the island of Cres*. Amsterdam: Rodopi.
- Pag – Kustić, Nikola. 2002. *Čakavski govor grada Paga s rječnikom*. Zagreb: Društvo Pažana i prijatelja Paga.
- Paz – Gagić, Marija. 2017. *Rječnik pazinskoga govora*. Pazin – Zadar: Katedra čakavskog sabora Pazin – Ogranak Matice hrvatske u Zadru.
- PiZ – Barbić, Ante. 2011. *Rječnik Pitava i Zavale*. Zagreb: IHJJ.
- Pre – Crnobori, Ratko. 2018. *Rječnik premanturskoga govora*. Medulin: Općina Medulin.
- Rak – Percan, Romana. 2017. *Frazeološki rječnik Raklja*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. <https://zir.nsk.hr/islandora/object/unipu%3A1820> (pristupljeno 27. siječnja 2020.)
- Riv – Radulić, Ladislav. 2002. *Rječnik rivanjskoga govora*. Zadar: Matica hrvatska Zadar.
- Rov – Kalčić, Slavko; Goran Filipi; Valter Milovan. 2014. *Rječnik roverskih i okolnih govora*. Pazin – Zagreb – Pula: Matica hrvatska Pazin – Naklada Dominović – Znanstvena udruga Mediteran.
- Ruk – Mohorovičić-Maričin, Franjo; Franjo Šepić-Bertin. 2001. *Rječnik govora Rukavca i bliže okolice*. Rijeka: Adamić.
- Senj – Moguš, Milan. 2002. *Senjski rječnik*. Zagreb – Senj: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Matica hrvatska Senj.
- Spl – Petrić, Željko. 2008. *Rječnik starih splitskih riječi i izraza*. Split: Naklada Bošković.
- Sus – Hamm, Josip; Mate Hraste; Petar Guberina. 1956. *Govor otoka Suska*. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 1, 7–213.
- ŠiK – Bralić, Ivanka. 2014. *Čakavske besede moje i sih mojih z Šmrike i Kraljevice*. Kraljevica: Udruga u kulturi »Stol«.
- Tro – Geić, Duško. 2015. *Rječnik i gramatika trogirskoga čakavskoga govora*. Split: Književni krug Split – Združeni artisti Trogir.

- Uni – Nikolić, Margita. 2000. *Unije – kuželj vaf sarcu*. Mali Lošinj: Katedra Čakavskog sabora Cres – Lošinj.
- Vis – Roki-Fortunato, Andro. 1997. *Libar viškiga jazika*. Toronto: University of Toronto Press.
- Vrb – Matković, Dinko. 2004. *Rječnik frazema i poslovice govora Vrboske na otoku Hvaru*. Jelsa: Ogranak Matice hrvatske Jelsa.

Literatura

- Babić, Stjepan. 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku* (3. poboljšano izdanje). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus.
- Bašić, Martina. 2008. Čekavski rječnik (Ivan Mahulja: *Rječnik omišaljskoga govora*. Rijeka – Omišalj: Riječki nakladni zavod – Općina Omišalj, 2006.). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 34, 484–490.
- Bogović, Sanja. 1997. Frazeologija u čakavskim dijalektološkim rječnicima. *Fluminensia*, 9, 1–2, 121–132.
- Dugandžić, Ana. 2019. *Somatski frazemi u hrvatskom i ukrajinskom jeziku*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- HER = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. 2002. Ur. Ljiljana Jojić i Ranko Matašević. Zagreb: Novi liber.
- Kovačević, Barbara. 2012. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Lisac, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Lisac, Josip. 2018. Nad kartama hrvatskih dijalekatnih rječnika od 1990. do 2015. *Čakavska rič*, 46, 1–2, 159–167.
- Maresić, Jela; Mira Menac-Mihalić. 2008. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Menac-Mihalić, Mira. 1998. Izrazi za 'malo' u čakavskim rječnicima. *Filologija*, 30–31, 267–271.
- Menac-Mihalić, Mira. 2002. Problemi izrade višedijalektnoga frazeološkog rječnika. *Filologija*, 38–39, 49–55.
- Menac-Mihalić, Mira. 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
- Menac-Mihalić, Mira; Antica Menac. 2011. *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

- Moguš, Milan. 1985. Nacrt za 'Rječnik čakavskoga narječja'. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 7, 1, 319–336.
- Vulić, Sanja. 1988. *Struktura čakavskih dijalekatnih rječnika*. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Vulić-Vranković, Sanja. 1997. Metodologija uvrštavanja frazema u rječnike izvornih čakavskih govora. *Riječ*, 3, 2, 115–123.
- Vulić-Vranković, Sanja. 1999. Frazemi u rječnicima izvornih čakavskih govora. *Čakavska rič*, 27, 1, 29–41.
- Vulić-Vranković, Sanja. 2003. Leksikografska obradba frazema u budućem velikom sintetskom rječniku izvornih čakavskih govora. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, 15, 1, 43–56.

Somatic phraseological units with the component *ruka* (hand) in Čakavian vernaculars

Abstract

The paper deals with somatic phraseological units with the component *ruka* (hand) excerpted from the published dialectological dictionaries of Čakavian vernaculars. Based on the corpus of 173 phraseological entries, the high productivity and predictability of the meaning of phraseological units with the component *ruka* were confirmed.

Ključne riječi: dijalektna frazeologija, čakavski govori, frazemi, somatska sastavnica *ruka*

Keywords: dialectal phraseology, Čakavian idioms, phraseological units, somatic component *ruka*

Prilog 1.

Frazemske natuknice ispisane su podebljanim slovima. Frazemske natuknice bez oprimjerenja i koje su navedene u obliku u kojem se nalaze u rječnicima dodatno su i podvučene. U dijelu je frazema ukošenim slovima naznačena rekcija ili neki drugi oblik upute. Okrugle zagrade () označuju međusobno zamjenjive odnosno varijantne komponente frazema, u izlomljenim zagradama < > donose se izostavljivi odnosno fakultativni dijelovi, a uglate zagrade [] ukazuju na kolokativnost frazema. Vidski su parnjaci odvojeni kosom crtom. U kosim zagradama iza značenja frazema iskazano je tematsko ograničenje u uporabi određenoga frazema. Ako je frazem višeznačan svako od njegovih značenja obrojčano je brojkama zapisanim podebljanim rednim brojevima. Različito kategorijalno značenje također je obrojčano, ali su brojevi zapisani podebljanim brojevima iza kojih je zagrada. Oprimjerenja se navode abecednim redom kratica mjesnih govora koji se donose u zagradama. Iza znaka * nalaze se neoprimjereni frazemi, tj. u rječnicima ponuđeni kanonski oblici. Uvučeni su novi strukturni oblici frazema s opriloženom sastavnicom.

RUKA

batit ruke aplaudirati, pljeskati * *bàtit rúke* (Spl)

bit čija produžena ruka biti čije sredstvo (način) u postizanju (ostvarenju) cilja *Ōn mū j prodūžena rúkà, dèlā sè čā se ovômu/lovêmu grūstī.* (Gro)

bit desna ruka komu biti velika pomoć (oslonac) *komu Ōn mū j dēsna rúkà!* (Cri) *Onà mī j dēsna rúkà, čā bīn bež njê?* (Gro) *Ōn je mēni dēsno rúkà.* (Hva) *Ūn mi je dēsna rúka.* (Kon) *Nāši vrīdni sīni su nan dēsna rúka u svāken dèlu.* (Med) *Ti māli je njīma dēsna rúka.* (Rak) * *dēsna rúkà* (Mrk) *bīt dēsna rúkà* (Vrb)

bit marjoneta u čijin rukan raditi što hoće tko s kim *Ma čā pensāš da mòreš s nāmon sād ovāko, sād onāko, nīs ja marjonēta u tvojin rukān!* (Med) * *bit u čigòvih rukāh* (Mrk)

bit srćne ruke <u čemu> imati sreće (uspjeha) <u čemu>, uspijevati <u čemu> *Uzmī lèt zō me, tī si srćnie rukiē.* (Dra) *Onā j srćnē rúkē. Vāvīk dobīje na tōmbuli.* (Gro) * *bīti srītne rúkē* (Bib) *bīt srītne rukē* (Hva) *bīt srītne rukē* (Kon) *bīt srćne rukiē* (Vrb)

bit široke (dobre, obilate) ruke biti darežljiv (velikodušan), rado (lako) darivati *Njegā pītaj, ōn je širokē rúkē.* (Gro) *Bīl je ōn dobrē rúkē i nīkad nī pāzil na sitnīs. Māte je bīl rúkē obilāte.* (Nov) *Nāši Merikani nisu baš široke rúkē, aš do dolara ni laško doć.* (ŠiK) * *bīti širòke (dòbre) rúkē* (Bib) *širòkeh rúk* (BiŠ) *bīt dòbrē rúkē* (Bla) *bīt pòdatne (prūžene) rukē* (Kon) *bīt lèhkē (lāškē) rúkì* (Omi) *bīt širòke rukiē* (Vrb)

- bit tvrde ruke** biti škrt *Ōn je tvrde rúkē. (Dra) Tvōrde je rukiē. (Vrb)*
- bit u čijin rukan** biti pod čijim nadzorom *Dīd je u ošpitālu u rukān enēganāpro dobrēga mēdiga. (Med)*
- bit u dobrih rukah** biti siguran uz koga, biti u sigurnim uvjetima *Māla je vèro u dobrīh rukāh. (Rak) * bit u dōbri rukā (Kon) bit u dobrīh rukāh (Mrk)*
- biti vezani ruk** biti nemoćan, biti bez prava i ovlasti ** biti vēžāni rūk (Bib)*
- Bogu <v> rukah** nesigurno, predodređeno *Duhtōri su storīli čā su mogli, a sād je sē Bōgu v rukāh. (Gro) Svē smo učīnli i sād je svē Bōgu rukāh. (Nov) * bit Bōgu u rukāh (Mrk)*
- ča mu oči vide, to mu ruke store (načine)** svestran i vješt je majstor *tko Un se va sve itindi, ca mu oci vidu, to mu ruke cinu. (Ist) Čā mu oči vīde to mu rūke store. (Mrk) Ča mu oči vīde, to mu rūke načine. Svē ča mu oči vīde, njegovē rūke će načīnīti. (Rak)*
- ćapat <na> jednu (dvi, tri) ruki tarcarola** podvezati jedro prvim (drugim, trećim) redom priveznica, skratiti jedro za jedan (dva, tri) jedreni vez ** ćapāt jednū, dvī, trī rūki tarcarōla (Omi) na jednū, na dvī, na trī rūke tarcaruōla (Uni)*
- ćapat dvi ruki tarcaluna** ponašati se s najvećim oprezom *Mālo si se nāpi, ćapō si dvī rūke tarcalūnā. (Dra) * ćapāt dvī rūki tarcarōla (Omi)*
- ćapat kruh u ruke** završiti školovanje, izučiti zanat ** ćapāt krūh ū rūke (Bla) ćapāt krūh ū ruke (Hva) ćapāt krūh ū ruke (PiZ)*
- daj prst <komu>, zet će <ti> celu ruku** pohlepan je *tko*, nikad nije dosta *komu*, nezahvalan je *tko*, zloupotrebljava dobrotu *tko* *Dāj p̄rst, zēt će ti cēlu rūku. (Bel) Dāj mu p̄rst, zēt će cēlū rūku. (Cri)*
- daš prst komu, a on <ti> zame celu ruku** pohlepan je *tko*, nikad nije dosta *komu*, nezahvalan je *tko*, zloupotrebljava dobrotu *tko* *Dāš mu p̄rst, a ōn ti zāme cēlū rūku. (Gri) Dāš mu p̄rs, a ōn zāme celu rūku. (Mrk)*
- dat ruku tarcaluna (tarcarola)** podvezati jedro prvim redom priveznica, skratiti jedro za jedan jedreni vez *Dōj rūku tarcalūnā jer je u konōlū vēli vītar. (Dra) Duali smo inu ruku tarcarola. (Ist) * dāt (ćapāt) rūku tarcarūlā (Hva) dāt rūku tarcarōla (Omi) dāt rūku tarcalūnā (Vis)*
- dat (indikāt, bacit) prvu (drugu, treću, zadnju itd.) ruku** nanijeti prvi (drugi, treći, zadnji itd.) premaz /ob. boje/ *Izglēda da mu se prēšilo pa je na jōš mōkru p̄vu rūku dāvāja finu. (Bib) Piturō son bruōd, dācu mu jōš zōnu rūku. (Dra) Jōš mōrān dāt zādñjū rūku i sā piturīja je gotdōva. (Kas) Čā si dō p̄vo rūko mīnija? (Lab) Smo dāli zīdin p̄vu rūku, jōš ćemo dvī pa će biti līpo bīlo. Sūtra ćemo dāti zādñju rūku zīdin. (Med) Dā je p̄vo rūku pitūre. (Mrk) Pred dēset dān san jā indikāl p̄vo rūku u stāromu tr̄sju. (Nov) Jōš jedānpūt pinelā ~ dājē drūgū rūku. (NV) Dō san do pōdnē parvū rūku. (PiZ) Kad se ošūši šprūc, ćemo dāt drūgu rūku. (Pre) Bīlimo kužīnu i smō dāli zādñju rūku.*

(Rak) *Bacil san p̄rvu rûku biljãfke po zîdù.* (Senj) *Opêna smo dôli jednù rûku, a vajãt će jòš dât bârz i dvî rûke.* (Vis) * *dât (parvù, drùgu... zòdnju) rûku* (Hva) *dât drùgu rûku* (Tro) *dât parvù (drùgu) rûku* (Vrb)

dat (pasat, proc) jednu ruku nanijeti jedan premaz /ob. boje/ I *d̄rvoenon je bròdu dobrò dâti jednù rûku mînije p̄rja kòpera.* (Bib) *Kùhinjo smo pasãli s'ãmo jeno ruòko, jùtre pens'ãmo drùgo.* (Paz) *P̄rvu rûku ãu u kužîni p̄ruòci s j̄pnûn.* (Riv) *Opêna smo dôli jednù rûku, a vajãt će jòš dât bârz i dvî rûke.* (Vis) * *dât rûku* (Hva) *dât rûku pitûre* (Omi)

dat <jenu> ruku komu 1. pomoći komu u kakvu poslu, pomoći komu u teškim okolnostima, ponuditi spas komu *Dâ mi je rûku ròjãk Mârko. Pêrè mi je ðkrivoãn, pak će šigûro dât rûku.* (Bla) *Åjde dâj mi rûku jèr ne smîn sâm ðigniti têško ràdi tòga vratrijêga brùka.* (Bib) *Dòj mi rûku da napãrtin žîvo.* (Dra) *Dâ mi je barêno ìkor dôša dât rûku, bî bi vèj gotòv.* (Hva) *Se pèntin da mu nîs dâ ènu rûku kad su pilîli d̄rva.* (Med) *Zvãne, bîte nan jenu rûku dâ? Dãli smo mu jenu rûku da prvo fini.* (Mrk) *Da si me zvãl kad si kròv pokrîvãl, bîl bi ti jã dôšal dât rûku.* (Nov) *Daj nan v'òde rûku da ðignemo k'âr od fošã.* (Pag) *Češ nan p̄rit jùtre dât jèno ruòko, cemo t̄rgãt?* (Paz) *Zanamîsto da si nan dôša dât rûku, a tî si dôša zanovêtãt. Dòj brãtetu rûku!* (PiZ) *Dâj mi jènu rûku, ãu p̄rje finuti.* (Rak) *Šîme, dâj stricù rûku.* (Riv) *Drãgò mi je dâl rûku.* (Senj) *Ivić je blažen, neće proc uz ãovika ki dela, a da mu ne da ruku. Niki njoj ni dal ruku dok je tribalo dicu zgojit.* (ŠiK) *Dâj mi rûku vò ðignit.* (Tro) *Hòcete non dât rûku za namîstit bãcvu.* (Vis) * *dât rûku komu* (Cri) *dât (jednù) rûku* (Omi) *dât rûkù* (Spl) *dât rûku* (Vrb) 2. nuditi prijateljstvo komu, nuditi pomirenje komu *Sêstra njîn j p̄voa dãla rûku pòkle toliko vrîmena.* (Rak) * *dât rûku komu* (Cri)

dat dobre ruke dragovoljno dati više nego što je ugovoreno, preplatiti *Dò mu je dòbre rukê.* (Hva) * *dòbrê rûkê* (Spl) *dât dòbre rukê* (Tro)

dat kruh u ruke komu omogućiti komu da se samostalno uzdržava (zarađuje za život), pripremiti koga za život, postaviti koga na noge *Svì je ðici dól krùh ù ruke.* (Vis) * *dât kòmu krûv u rûke* (Kon) *dât krùh u rûke* (Mrk) *dât krùh ù ruke* (Vrb)

dat odrešene (slobodne) ruke komu dati komu slobodu djelovanja, omogućiti komu da radi slobodno (neovisno od drugih) *Rèkãl mî j nèka tò jã storîn i dâl mi odrêšene/slòbodne rûke.* (Gro) * *dãti kòmen slòbodne rûke* (Bib) *dât odrîšene rûke* (Vrb)

dat ruku odsec za koga jamčiti za koga, imati puno povjerenje u koga, čvrsto vjerovati *Ma za njû bîn i rûku dãla odsèc!* (Cri)

dat se u ruke potući se /šakama/ *Jòš ãi uciniť da se muškì dòdù ù ruke.* (Vis) * *ãapãt se ù ruke* (Dra) *ãapãt se (dòvãt se / dât se) ù ruke* (Vis) *ãapãt se (dât se) ù ruke* (Vrb) *ãapãt se v rûki* (Omi)

dat si ruku dogovoriti se, pogoditi se *Dâjmo si rûku pa da finemo kuntraštivat.* (Pre)

dat u ruke ča komu povjeriti komu što *Hârte su dâli okâtu u rûke.* (Med) *Ne møres ti tō njemu dât ù ruke, òn će ti svè ispaštrocât.* (Vis)

davat po ljučkeh rokah posuđivati *Ta mäkina je prevèc delikâta, nî za dâvõt po ljučkeh rokâh.* (Paz)

dignut (vrći) ruku na koga udariti koga, istući koga, napasti koga *Kad bi dđša i molija da mu prđstin što je dîga rûku nâ me, pa brât mi je.* (Bib) *Nîkad jō nîsōn dîgo rûku na cêr.* (Dra) *Nemōj, sînko, dîgnit rûku na sestriū svojû!* (Hva) *Nîje nîkad dîga rûke na dîte.* (Med) *Je dîga rûke na òca, znâš. Ni mu bîlo tēško vřci rûke na òca.* (Rak) * *dîgniti rûku na kōga* (Bib) *dîgnut rûku na kōga* (Kon)

dignut ruku na sebe pokušati ili izvršiti samoubojstvo *Marija je dîgla rûku na sebe, ča njoj je bîlo, nîdan ne znâ.* (Rak) * *dîgnut rûku nâ se* (Kon)

dignuti/dizati ruke <od koga, od čega> odustati/odustajati <od koga, od čega>, prestatu se brinuti <za koga, za što>, napustiti/napuštati koga, što *Ne mđrēn vřše, dîžēn rûki od tebē!* (Cri) *Se štuřâ batđriti š njîman i je dîga rûke od svēga, je pōša cã.* (Med) * *dîgniti rûke od čega* (Bib) *dîgnut rûke od kōga ili cēsa* (Kon) *dîgnit rûke od kōga / od cēga* (Vrb)

do veće ruki koji pripada višem društvenom staležu * *do vēce ruki* (Orl)

dobiti ključ u ruke useliti se u opremljen stan * *dđbiti kljūc ù ruke* (Bib)

dobra ruka 1. novčani novogodišnji dar /ob. djeci/ *Na mlâdo lēto đica hđdijo ot kûci pobîrat dobrō ruōkō.* (Bolj) *Đici se mōrâ dât nič za dđbrū rûku.* (Gri) *Za dđbrū rûku sãn dobîla postolî. Doneslâ mî j cikulâdu za dđbrū rûku.* (Gro) *Za dđbrū rûku đēca nōsē jâbuku nabodenū na kîticu ružmarîna va kû njîn jûdi pîcajû šđlad.* (Kas) *Za dobrō rûko vâ pût son ot nōni, nōneta, ciji, bōrbeti, ocâ i mâtēri đđbi toľiko bēci dâ cún si kupît nōvo biciklêto.* (Lab) *Za Trî krâľja i za Nđvo lîto se dicân davâlo dđbrū rûku.* (Med) *San kupîla đâr ča cemo ni ponēs za dobrō ruōko.* (Paz) *Za Nđvo lîto, za dđbrū rûku bi nan bâba davâla par bonbōni. Bâba bi mi za dđbrū rûku dâla šâku mēndula.* (Pre) *Nîkad su đica za dđbrū rûku dobîvala mēndule, orîhe, smđkve, a danâs bi svî sřili sâmo šđlde.* (Rak) *Dali su nan za dđbrū ruku črovîv marun.* (Ruk) * *dobrâ rûkâ* (Cri) *dobra rûkâ* (Mrk) *dobrâ rûkâ* (Omi) *dđbri rûki* (Vis) 2. napojnica, novčani poklon *A cē cēs mi platît... nēka ti to bûde za dđbrū rûku.* (Bel) *O Božîcu poštaru vavîk dan nič za dđbrū ruku.* (ŠiK)

dočekat raširenih ruk dočekati koga, što srdačno (rado, prijateljski) * *dočēkati rašîreni rûk* (Bib) *docēkot rašîrenih rûk* (Hva) *dočēkot rašîrenih rûk* (Vrb)

doć (hodit) na ruku komu biti na usluzi komu, biti spreman pomoći komu, biti od pomoći komu *Tō mi je hvalâ cē sãn ti vğvek na rûku hodîl. Vğvek mi je hodîla na rûku, vaja i ja njōj neš udēlan oli đđn za ũzdarje.* (Bel) *Duōšo mi je nâ ruku.* (Dra) *Pđštēn čovēk ti vâvēk grē nâ rûku.* (Kas) *Tâ pût mi je mēdîh*

*šò na rûko i zàjno me je vižitò. (Lab) Držàva je fabrikànten šlà na rûku. (Mrk) So nan šli na r^uòki. (Orb) Smò njin dðšli na rûku, mà òni su to zàbili. (Rak) Ako ikako more, ona će ti pòc na rukù. (ŠiK) Kòko son pùtih jò njèmu dðšal nà ruku. (Vis) * iči kòmen nà ruku (Bib) dðc kòme nà ruku (Hva) íc kòmu nà ruku (Kon) pòc nà rûku (Omi)*

doć će ruke puno koga puno će stajati koga što *Pùno ćedu te dðc rûke. (PiZ)*

doć u prave ruke biti dodijeljen pravoj osobi, doći na pravo mjesto *Ta bičiklèta je sàda dðšla vèro u pràve rûke. (Rak) * doći u pràve rûke (Bib)*

doć u ruke komu doći pod čiju vlast * *dðc kòmu ù ruke (Kon)*

dojde (došlo je) do ruk <ča> 1. uspjelo se što pobrati u polju /a da nije propalo zbog kakve vremenske nepogode/ *Ako gròžje šegòdšja dðje do rûk, bi će vîna obilàto. (Tro) 2.* došlo je do tučnjave *Bìzmo čà dðklen nì dðšlo do rûk. (Tro)*

dok bi pljesnul rukon ob ruku začas, odmah * *dðk bi pljèsnul rukòn òb ruku (Kon)*

došlo je (dojde) pod ruku (ruke) komu 1. (ča) slučajno se našlo na dohvatu komu što *Agrampò je onð ca mù je dðšlo pòd ruku. (Hva) Pozìmāl je sè ča mu j' prišlò pòd rûku. (NV) Ukràla bi uočiqlèd svè ča non dðjde pòd ruku. (PiZ) Gre po kući i harači ča god njoj dojde pod ruku. (ŠiK) * duòc ù/pòd ruku (Vrb) 2. (ki) slučajno se našlo na dohvatu komu tko *Vòlèl bìn da mi pòd ruke dðjde òn nevajàti. (Gro) Ako mi dðjde pòd ruke, islomì(t) ću ga! (Hva) * dðc pòd ruke (Dra)**

došlo je (dojde) podruke komu ča slučajno se našlo na dohvatu komu što *Mòli mi hìće na tlèh svè ca mù dðjde pòdruke. (Hva)*

držat <sve> konce (harte) u rukah 1. imati sve pod kontrolom, upravljati situacijom *Bùdi prèz stràha, bràt drži svè kònce u rukàh. (Rak) 2.* gospodariti čime, imati vlast nad kim *Nevìsta je bìla žgàja žèna, je držàla u kùći svè hàrte u rukàn. (Med) *držàt rèdine u rukàh (Mrk)*

držat prekrížene ruke ne raditi ništa * *držàt prekrížene rûke (Mrk)*

držat ruke u žepu ništa ne raditi *Po cìle dâne sàmo drži rûke u žèpu. Sàmo drži rûke u žèpu i niš ne dèla. (Rak) Òn je pròvi čarlatàn, po cèli dòn nìc ne dèla i sàmo drži rûki va žepè. (Lab) * držàt rûke u žepù (Mrk)*

držat u svojìn rukah ča gospodariti čime, imati vlast nad kim *Grubička je svè držàla u svojìn rukàh. (Rak)*

držati ruke u križ ne raditi ništa *Najlășve je držàti rûke u križ i glèdati ča se dèla. (Med)*

goli ruk bez oružja (alata), nenaoružan, samo svojom snagom (spretnošću) *Pa kî grè u šùmu gòli rûk? (Kon)*

govorit za rukon komu ometati koga u poslu *Ne govori mi za rukòn. (Senj)*

grdo ruke kalat (stavljat) *na koga udarati koga, tući koga, napadati koga*

*Više pūti je na ženo gřdo ruōke kalā, ač je prihajēva dōma pijān. Po mojō, nē bi rābilo na nijēnega gřdo ruōke stavljāt, ljūden bi muōrala bit dōsta besēda, kad° se rečē. (Paz) * stāvīt rūke na kēga (Mrk) stāvīt, klāst na kogā rūki (Omi)*

gre (ide; poč će) za rukun (od ruke) *komu ča uspijeva (uspjet će) komu što,*

ima (imat će) uspjeha tko u čemu, vješt (spretan) je tko u čemu Svē mu ide za rūkōn, štokō posādi svē. Ništa mu ne ide od rūkē i prāvi je nesrīttnjak.

(Bib) Njemū ne grē nič od rūōki, kakō da je zāklet. Čāgōt počne sē mu grē

od rūōki. (Bolj) Hudovōjān je jerbō mu nī išā posāl za rūkōn. Grē jin od rūkē

sflončāt. Spjumbāvānje mu jādno grē od rūkē, a nīki i vīruju! (Bla) Sē mu grē

od rūki. (Cri) Neumičān je, ne grē mu niš za rūkūn. Ne grē mu niš od rūki

zāč je cānpa. (Gri) Sē mi rē od rūkē, blāzi menī! (Gro) Ne grē mi od rukē.

(Hva) Ne rē mi od rūki. Nēkada mi sē grē od rūki, nēkada ni za Bōga mīlēga da

storīn. (Kas) Grē mu za rukōn. (Kon) Danāska nan je dēlo hodilo ot rukī, pāk

smo napravili trī srīma na vēn flēce. Na sē fōzi je otē doznāt s kēn je njeđova

hči dobila mūlca, ma mu tō nī šlō za rūkon. Ne vērvoan dā će nan poč za rūko

ankorāt se z vēn špōgon. (Lab) Je srīčan čovīk, mu je pōšlo za rukōn čūda tēga

ča je napensā. (Med) Švalftvoanje njīn je šlō za rūkōn. Trīsila se je, ma njoj nī

šlō za rūkōn. (Mrk) Nāšoj māloj svāki posāl grē od rūkē! Ako tēbi otāj posāl

grē od rūkē, bit će pūna šāka brādē. (Nov) Rukāt je: sē mu grē od rūkē sāšto

znā napravīt. Niš mu, nebōškōn, ne grē od rūkē. (NV) Ku mu pōje za r^uok^uōn.

(Orb) Štī je prevarīt šurcā, ali mu nī p^uōšlo za rukōn. Jednīman jūdīman grē

šve od rukīē. (Pag) Ni grī sē za ruōkuōn. (Paz) Svē mu grē od rukē. (Pre) Išlo

mu je za rukōn i obogāti se je. Ništa mu ne grē od rukē kako da ga je kō ūkle.

(PiZ) Vēro sān kuntēnta, grēdu mi te krōštule od rukē. (Rak) Ne grē mi dēlo od

rukē. (Senj) Niš mi ne gre za rukun, ko da me j' niki zaštrigal. Krīvili su žele-

zo za ogradu, ma ni njīn to baš hodilo od ruke. (ŠiK) Ne grē non od rūki. (Vis)

** puōc za ruōkuōn (Bolj) poč za rukōn (Dra) ne grē mi za rūkōn (Hva) grē mu*

od rukē (Kon) hodīt od rūke (Mrk) poč za rukūn, hodīt od rūki (Omi) kōmu

rē za rukū (Orl) grē mu o' rūkē (Spl) puōc za rukuōn, grīē mu od rukiē (Vrb)

grozit se z rukun *komu prijetiti komu, htjeti udariti koga Grozīl mu se j' z*

rūkūn. (NV)

hoće se (puno) ruk *gdje potrebno je mnogo radne snage Tō je vēliki posōl*

i tōte se hōće rūk. Tōte se hōće pūno rūk. (PiZ) Vēliko je odōrina tōti se hōće

rūk. (Vis)

hodit od ruke do ruke *mijenjati vlasnika (korisnika) * hodīt od rukiē do rukiē*

(Vrb)

imat ča u ruka *imati kakav dokaz, biti siguran u što Nēma ūn niš u rukā, pa*

kāko će ga tūžit? (Kon)

imat čiste ruke *biti pošten (čestit, ispravan), pošteno raditi (postupati)*

*Būdi sīguran, ōn ima čiste rūke. (Rak) * imāt čiste rūke (Kon) imēt čiste rūke*

(Mrk) imāt čiste rūke (Vrb)

- imat dobru ruku 1.** vrlo lijepo (vješto) raditi, biti vrlo vješt u radu /koji se obavlja rukama/ *Nâjbòje brîči Pêrè, ìmā dòbrū rûku.* (Bla) **2.** imati lijep rukopis *Imaš dobru ruku, moreš povuè prostoruèno dugu ravnu rigu.* (ŠiK) * *imît lîpu rûku* (Omi)
- imat dritu ruku** biti precizan u gađanju *Za dohiçivanje je trîbe imèt dritu rûku.* (Mrk) *U Bârbanu su tèkli na prstènac, a uvî ÷a je zađîja, ìma nâpro dritu rûku.* (Rak)
- imat dvi live ruke** nespretno obavljati posao, biti nespretn (nevješt) /u radu koji se obavlja rukama/ *Ìmā dvî lîvè (rûki).* (NV) *Ma ÷a ìmaš dvî lîve rûke?! Svè ti pàda, kàko da ìmaš dvî lîve rûke.* (Rak)
- imat gole ruke** biti siromašan **imât gòle rûke* (Vrb)
- imat kruh u rukami (rukan)** biti kvalificiran za rad; biti finansijski samostalan *Dîca ìmaju krùh u rukàmi, žîve dòbro.* (Rak) *Nâša dîca ìmaju krùh rukàn; danàs nas nîsu potrîbni.* (Med)
- imat krvove ruke** biti odgovoran za çiju nesreću (smrt, ranjavanje) * *imât kârvove/karvòve rûke* (Vrb)
- imet libar va rukah** učiti; çitati *Ne spàmetin se kadà son zàdnji pût jimê libar va rukàh.* (Lab)
- imat pri ruki** koga ÷a imati u blizini koga što *Nî imàja prî rûkî kajîš pa je kròz pašajîce provùkà špâg.* (Bib) *Milikerç je vavik pri ruki, ako nestane letrike. Blaženî moj pašo, vavik mi je pri ruki.* (ŠiK) * *imat pri rûki* (Kon)
- imat pune ruke posla (dela)** imati mnogo posla, biti vrlo zaposlen (zauzet), morati mnogo raditi *Istûc mi, mòlin te, tò plakèti(h) çûkara u mortòr, pûne su mi rûke poslâ!* (Hva) *Nèkada je štramacèr imèl pûne rûki dèla.* (Kas) *Vrèdnâ ženâ, vâvik ìmâ pûni rûki poslâ.* (NV) *U zàdnje vrîme ìman pûne rûke pòsla.* (Rak) *Ìman pûne rûke poslâ veè dvî nedîlje.* (Senj) * *imâti pûne rûke poslâ* (Bib) *jemât punè rûke pòsla* (Dra) *imat pûne rûke pòsla* (Kon) *pûne rûke dèla* (Mrk) *imât pûne rûke pòsla* (Vrb)
- imat ruku** za ÷a uspijevati u ÷emu, imati uspjeha u ÷emu /za radnje koje se obavljaju rukama/ *Ìmā rûku za rôžice, vîdèj kàko njòj lèpo kânpanèlice ràstû!* (Kas)
- imat slobodne (odrišene) ruke** biti slobodan u svom djelovanju, imati odobrenje za slobodno djelovanje *Imèlâ j pòli njegâ slòbodnè rûki.* (Cri) *Nekâ çinî kakò znò, ìmo odrîšene rûke.* (Dra) *Çâ èe ti rèçi da si u tî kolòr obilîja kužînu? Mi je rèkla da ìman slòbodne rûke, sàmo da bûde lîpo.* (Med) * *imât odrîšene rûke* (Hva)
- imat šporke ruke** biti nepošten (neçastan), nepošteno raditi; biti sklon krađi, krasti * *imât špuòrke rûke* (Vrb)
- imat tešku ruku** imati jak udarac *Imàla je tèšku rûku, dîcu je nâpro bofîlo kad bi ih bìla pljèsnula.* (Rak) * *imâti tèšku rûku* (Bib) *imèt tèšku rûku* (Mrk) *imat tèšku rûku* (Kon) *tièške je rukiè* (Vrb)

imat u rukah i škare i sukno imati potpunu slobodu odlučivanja *Ìma u rukàh i škàre i sūkno*. (Mrk) * *imàt u rukàma i nõžice i sūkno* (Bla)

imat vezane ruke imati ograničene mogućnosti djelovanja (odlučivanja) *Ti je posudija šolde i sàda ìmaš vèzane rúke dok mu ne vrneš dũg*. (Med) *Ne mōren niš, rúke su mi vèzene*. (Rak) * *imèt vezane rúke* (Mrk)

imat zlatne (smodne, vredne) ruke vrlo lijepo (vješto) raditi, biti vrlo vješt u radu /koji se obavlja rukama/ *Ìmo zlòtne rúke: čà očìma vòdi, tò rukàmi učinì*. (Bru) *Màli ìmā zlātne rúki*. (Cri) *Mojà ženà šije za svè nõs, ìmo zlòtne rúke*. (Dra) *Ìmā zlātne rúke, sè ùmì i za sè jũ j vòja*. (Gro) *Svi misćerì je znua, ìmi je zluatne ruke*. (Ist) *Nevìsta od Rìne ìma zlātne rúke za čà čèš, ko's u kùci, ko's vān kùce*. (Med) *Imāl je nāš otāc smòdne rúke. Čà je vòdil, otò je i naćinìl*. (Nov) *Ovā dèlavica ìmā vrèdnè rúki*. (Kas) *Tvòj mùž ìma zlòtne rúki, va sè se kàpi i sè znò storìt*. (Lab) *Uòn ìma zlātne ruòke, sè čà rābi ukuòli kùce uòn znòq storìt*. (Paz) *Vèruj ti mēni, òna ìma zlātne rúke*. (Rak) * *imàti zlātne rúke* (Bib) *imàt zlòtne rúke* (Hva) *imàt zlòtne rúke* (Vrb)

imati arat u svojih rukah izučiti zanat, zaposliti se *Sād ìma àrat u svojìh rukàh, je pòčēja dèlati u Ùljaniku*. (Rak)

imit dege ruki biti sklon krađi * *imìt dège rúki* (Omi)

imit srićnu ruku imati sreće (uspjeha), uspijevati * *imìt srićnu rúku* (Omi)

ispod ruke [kupiti, prodat, nabavit] neizravno, preko preprodavača (posrednika) [kupiti, prodati itd.] *Cikulāde smo kupovāli spod rúkè. Nì se tò smèlo va butìgi prodāvāt, sāmò spod rúkè*. (Gro) *Tũ vèštu san kùpìla ispod rukè*. (PiZ) *Ispòd rukè ću nabāvìt*. (Senj) * *ìspod rúkè* (Bla) *ìspod rúkè* (Bib) *kùpìt ispod rukè* (Dra) *akvištāt spod rúke* (Mrk) *spod rúkì* (Omi) *ìspod rukiè kùpìt* (Vrb)

isti iz ruke komu pitomo se ponašati, biti pokoran *komu* * *ìsti kòmen iz rúkè* (Bib)

iz ruke u ruku od jednoga do drugoga * *iz rúkè ù ruku* (Bib) *iz rúke ù ruku* (Kon) *z rúki v rúku* (Omi) *iz rukiè ù ruku* (Vrb)

izmaknut se komu iz ruk propustiti, ne dobiti što * *izmàknut se kòmu iz rúk* (Kon)

judi ol naši ruki ljudi težačkoga staleža *Rešpèt se iziskùje i ol jūdìh nāši rúkì*. (Vis)

kaj <s> rukon <da> je ki uzal (odnija) ča brzo je izliječeno što, brzo će se izliječiti što, nema više bolesti, više ništa ne boli *koga Ovā zādnja medežìna mu je kài s rukòn ùzela dolòre, u dvā dāna*. (Med) *O' kà' se namāza bazalmānun, kò da mu je nèko reumu rukùn òdnija*. (Mur) * *odnìti kàj rúkòn* (Bib) *kònda je rukòn odnèslo* (Kon) *ko/kakò rukuòn odnèšenò* (Vrb)

križat se z livon <i z desnon> rukon jako se čuditi čemu, ne moći vjerovati *Z lèvu rukũ san se križqł na te bedastòci*. (Bel) *Ne križāj se z livùn rukùn!* (Gro) *Kad su skùpa dòšli, bàba se križala z livon rukòn*. (Rak) *Kād je to vòdija,*

- se je počēja krížàti i z lïvon i z dësnon rukôn. (Rov) * prekrížît se z lïvon rûkôn (Mrk) prikrstît se lïvon rûkôn (Bla)*
- latit v ruke početi što raditi** *K^uô dëlo reš v rûke lâtiti? (Sus)*
- lavurat priko ruke** površno, nemarno raditi ** lavurât priko rukê (Dra)*
- libar je komu u rukah** uči *tko; čita tko Svè je znâl jërbo mu je šëmpre libar bìl u rukâh. (Nov)*
- liva ruka, desni žep** krađa, džeparenje *Svì znâmo da je ôn lîva rûka, dësni žëp. (Rak)*
- mahnut (odmahnut) rukon** ignorirati što, ne mariti za što *Tulîko pûtih san mu rêkla da su ga onî na kârte opeljûšili, a ôn bi sâmo mahnûl rûkôn i pobîgal. (Nov) Ni til slûšat, sâmo je odmahnûl rukôn. (Senj) * odmânîti rûkôn (Bib) odmânut rukôn (Kon) odmâhnût z rûkôn (Mrk)*
- mašuc rukamin** besposleno, ne radeći ništa *Lîpo ti ôn po cêli dân grê mâšuc rukâmin, ma šëmpre šôldi pîta. (Nov) Kôdasi dôšaz Tarmërke, mâšucîn rukâmin. (Ist)*
- meçat ruke** *na koga tuçi (udarati) koga /šakama/ Sòmo nemôj rûke meçât ni na drugu... ni na trëçu, perke bi za to išal in galëra. (Vis)*
- moru dati jedan drugon ruku** isti su, slični po karakteru, ponašanju /ob. negativno/ *Mòru dàti jedân drûgon rûku. (Bib)*
- moru se uhitit za ruke** isti su, slični po karakteru, ponašanju /ob. negativno/ *Mòru se uhîtiti za rûke. (Mrk)*
- muška ruka 1.** strogost /ob. u odgoju/ *Sîn njoj je raspûšćen, ne mòre vladâti š njîj er je odgòjen prez mùške rukè. (Med) Ne mòre onâ sâma diçinu stâviti na prâvi pût. Fâlî tofè muškâ rûkâ. (Nov) 2.* spretnost (vještina) u obavljanju popravaka u kući /osobito u tzv. muškim poslovima/ *Vidî se da tøj kûçi fâlî mùškâ rûkâ. (Gro) Tu se vîdi da je mùška rûka. Sve je lîpo regulâno u kûçi i kortîvi. (Med) Za otò poprâviti trîba muškâ rûkâ! (Nov) Se vîdi da je u tøj bôški bìla mùška rûka. (Rak) * mùškâ rûkâ (Cri) mùška rûkâ (Mrk) 3.* fizička snaga ** mùška rûkâ (Bib) muškô rûkâ (Hva)*
- na brzu ruku** brzo, na brzinu, nemarno, površno *Na bržu rûku posûdî, a ônda otêže vrnût. (Kas)*
- na desnu ruku** zdesna, s desne strane *Njiějna kûça prîde na diësno ruôko od° Semenîšća. (Paz) Ūn žîvî kod sûda nûnde na dësnu rûku. (Riv) * na dësnu rûku (Bib) na prâvû rûku (Omi)*
- na dofat ruke je komu** *ča vrlo (posve) blizu je komu što, na nezatnoj udaljenosti je što Bařić mû j' bìl na dôfat rûkê. (NV)*
- na laku ruku** bez truda (napora), olako, jednostavno *Svè mu je dôšlo na lûku rûku i svè je na lûko špendâ. (Med) Ta kredît ne mòreš ziët takò na lûhko ruôko, muôraš dobrò razmîslit. (Paz)*

- na livu ruku** slijeva, s lijeve strane *Ìza onègā kantūnà prvâ kùća na līvū rūku*. (Bla) *Ájde nâprid po ùnda na līvū rūku*. (Riv) * *nalâziti se na līvū rūku* (Bib) *na līvū rūku* (Omi) *na līvū rūku* (Paz)
- na prste (naprste) jene ruke moći zbrojiti (nabrojiti)** koga, ča veoma je malo koga, čega, ima u maloj količini koga, čega *Màlo je ljūdi bilo na mâši, su se mògli zbrojiti na p̄rste jenè rukê*. (Rak) *Nap̄rste jene rŭkê biš ih moga nabrojīt*. (Mrk)
- na ruku je komu 1.** (ča) prikladno je komu što, odgovara komu što *Nī mi nā ruku lavurāt na ovū bōndu*. (Hva) *Nī mi nā ruku bācat nādesno*. (Kon) *Nije mi oni v̄rto nā ruku, jāko je dèzbānde, pa malo tamo idem*. (Kun) *Kad° buōden šā zduōlon, ću poglèdat za armaruōne va butiēge od° mobilije, tr će mi bīt jūšto na ruōko*. (Paz) * *bīt nā rūku* (Omi) **2.** (ki) na usluzi je komu tko, spreman je pomoći tko komu, od pomoći je tko komu *V̄qvek mi je bīl na rūku, kada gōt je mōgal*. (Bel) *Onā je dobrā sūsèda, vāvèk je sākēmu nā rūku*. (Kas)
- naruku je komu 1.** (ča) prikladno je komu što, odgovara komu što *Si je primīstija bliže libre da mu būdu nāruku*. (Med) *Nī mi narūku pasāt odonūda. Sè mu grē narūku*. (Mrk) *Dāj tī mēni onāj v̄rtal u Cāski, a jā ću tēbi onū n̄jvoicu na Blātnici kâ je tēbi nāruku*. (Nov) *Ovò mi je òde svè nāruku*. (PiZ) *Niš mu nī nāruku*. (Pre) *Sād mi je nāruku dōjti poli tēbe*. (Rak) **2.** (ki) na usluzi je komu tko, spreman je pomoći tko komu, od pomoći je tko komu *Niki nīma bōljega kunjāda, vāvik mi je nāruku*. (Nov) *Bīl mi je nāruku*. (Uni)
- nendaruku je komu** ča nije prikladno komu što, ne odgovara komu što *Jušto mi je nendarūku pasāt odonūda, dālje mi je*. (Mrk)
- na svoju ruku 1)** čudan, neobičan, nepredvidiv, poseban *Nāš je susèd pāmetān, ali mālō j na svojū rūku*. (Cri) *Ōn ti je na svojū rūku i za svōj žèp*. (Kas) *Ūn je na svōju rūku*. (Kon) *Govōri bāba da je tetā bila na svojū rūku*. (Nov) *Uōn ti je mālō na sojō ruōko, ma stēši storī sè čā zāme va ruōke*. (Paz) *Š njōn se kršćān niš ne mòre dogovōriti, učinjena je na svōju rūku (fōzu)*. (Rak) * *bīti čovik na svojū rūku* (Bib) *bīt na svojū rūku* (Dra) *bīt na svojū rūku* (Hva) *bīt na svojū rūku* (Omi) **2)** samostalno, samoinicijativno, po svojoj volji (odluci, inicijativi) *Nīs te niš pītāl, tī si sè svojevōjno, nā svoju rūku, stōrīl*. (Gro) *Vāvèk su dèlali na svojū rūku*. (Kas) *Svè je učinija na svōju rūku prez da je kēga niš pītā*. (Med) *Učinīl je ōn svè na svojū rūku*. (Nov) *Iskrçāli su ga na krāj jer je sve činī na svōju rūku, nīkoga me slūša*. (Riv) * *učinīti (rādīti) na svojū rūku* (Bib) *rabōtot na svojū rūku* (Dra) *naprāvīt na svōju rūku* (Kon) *na svojū rūku* (Vrb)
- ne bi tko jil (ze) ni orah iz ruke komu** osjeća tko odbojnost (gađenje) prema komu *Sve jon je hālāvo pò kući, ne bi jon ni ōraha iz rūke jila*. (Kun) *Onoj šporkaçōni nebih zē ni orīh z rŭk* (Mrk)

- ne fata se delo (posal) ruk** komu neradnik je tko *Nèdelu se dèlo ne fàtā rûk. Levēnti se posāl rûk ne fàta.* (NV)
- ne podaje se ruk** komu ča ne uspijeva komu što, nije sposoban učiniti tko što, nema uspjeha tko u čemu *Ne fâtāj se poslā, ki ti se rûk (rukān) ne podājè.* (NV) *Pustī če ti ne podāje rûk!* (Omi)
- ni u rukah ni u nogah** uopće, nikako *Nī snāgê višè ni u rukāh ni u nogāh.* (Nov)
- nisu ni svi prsti na ruki jednaki** ljudi su različiti *Jēna māter ròdi dvā ditēta pa nīsu jèdnaki kākò ča nīsu ni svī pṛsti na rûki jèdnaki.* (Med) *Ni svī pāṛsti na rûci nīsū īsti.* (Vrb)
- nosit koga na palmu od ruki** poštivati, cijeniti neobično mnogo koga * *nosīt kogā na pālmū od rûkī* (Omi)
- nositi na rukah** koga previše činiti za koga, ugađati komu u svemu *Marīno je njū nosīja na rukāh.* (Rak)
- oblatit ruki** s čin sudjelovati u kakvu nečasnu poslu, činiti što nečasno *Nēče ti ōn z dèlōn rûki oblātīt.* (Kas) * *šporkāti rûke* (Bib) *šporkāt rûke* (Mrk)
- od (iz) druge ruke** [kupiti] rabljeno, već upotrijebljeno *Kupīl san āuto, ma do drūge ruki, ki će mi dāt šōldi za nōvoga?* (Bel) *Mōj je sīn kûpi vitūro ot drūge ruki.* (Lab) *Smo kupīli āuto od drūge rukē, kako nōvo.* (Med) *Kūpīli smo kaīč od drūge rûkījē, a kakuōv je morebīti da jei od trēče.* (Riv) *San mīslī kupīt jēno vetūro od° drūge ruōke, ma pṛvo nēgo jo kûpin, ču jo peljāt puli mekāničara, niēcu ja kupuvāt m^oāčkā va vrēče.* (Paz) *Iz drūge rukē san kûpila vetrīnu.* (Rak) * *iz drūge rûkē* (Bib) *od drūge rûke* (Mrk) *od drūgē rûkī* (Omi) *iz drūge, trēče rukiē* (Vrb)
- od isti (sridnji, gospolski, težoški) ruki** koji pripada istom (srednjem, gospodskom, težačkom) staležu *Prōvo je īstina, da se u nevōji glèdo prijatēstvo, a otō govorēc obo pṛijatejima od īsti rûkī. U gospolskē kùče i onē od sṛidnji rûkī napṛovan je bōr. Sīer Zanēto Bonasēra, jedōn ol gospolskī rûkī, intrōjē u jovēmu kako covīk od momēnta. Kumpōre Sīmē, ol težōški rûkī, modērni covīk òd svīta.* (Vis)
- iz (od) prve ruke** [zet, rec, čut] izravno, direktno, bez posrednika, iz sigurnog izvora *Drūgi āuto san jā zēl od pṛve rûkē.* (Nov) *Iz pṛve rukē ti mōren nīšto rēči.* (Rak) *Čūl san tō iz pṛve rukē.* (Senj) * *iz pṛve rûkē* (Bib) *iz pṛve rukē* (Kon) *iz parviē rukiē (doznāt i sl.)* (Vrb)
- od ruk do ruk** zajednički, složno *Od rûk do rûk su dīzali i nosīli stīne.* (Rak)
- od ruki je komu ki** na usluzi je komu tko, spreman je pomoći tko komu, od pomoći je tko komu *Nēka grē mālo pōli njegā, mōrda mu būde od rûkī.* (Cri)
- okrvovit ruke** biti odgovoran za čiju nesreću (smrt, ranjavanje) * *okarōvīt rûke* (Vrb)
- oprati izmeju ruk** oprati rublje na brzinu, ručno * *ōprat izmejū rûk* (Spl)

oprat/prat <sovoje> ruke od čega skinuti/skidati sa sebe odgovornost za što, ne smatrati se krivim za što *Ja tãmo nís bija i pèren svòje rúke od tih stvârih.*

(Med) *Ja ču upràti rúke od svêga têga.* (Rak) * *pràt rúke* (Kon) *pràt rúke*

(Mrk) *pràt rúke* (Vrb) *pràt rúke* (Vis)

pasat kroz ruke oprati rublje na brzinu, ručno * *pasàt kròz rúke* (Bla)

plaćat na ruke davati novac izravno (bez posrednika) *Gospodâr ga plâća na rúke.* (Med) * *dàt nã ruke* (Kon) *dàt (dobìt, prīmìt) nã ruke* (Vrb)

platit ruke platiti rad *Za rúke san màlo plâti.* (Mrk)

pljuknut (huknut) u ruke ozbiljno se prihvatiti posla, prionuti uz posao * *pljùknut (hùknùt) u rúke* (Mrk) *pljùnùt v rúki* (Omi)

poć ča prazneh ruk ne dobiti ništa na odlasku *Unà te sìgurno niêće pušìt da griêš čã prãzneh ruòk, vâjk će ti dàt popùtnico.* (Paz)

pošlo je iz prve ruke komu ča uspjelo je komu što iz prvoga pokušaja *San imã strâh da nêću finuti dèlo, ma vèro mi je pòšlo lípo iz p̃rve rukè.* (Med)

potriiba je ruk za ča potrebno je mnogo radne snage za što *Jùbicinimu òcu kad je bilo potriiba rùk za ùpoje...* (Vis)

prat (potezat, šit itd.) na ruke ča ručno prati (potezati, šiti itd.) što *Pèrlin se ràbìl dokla nì bìlo màkin za pràt, dðklì sè j prãlo nã rúke. Štramãci su se nã rúke prošìvãli.* (Gro) *Prì se svè prãlo nã ruke; vèće rúke nêgo materijòl!* (Hva) *Sãmo je to činila i ù dva dana ga je nã ruke spléla. Ù ratu se pàsta činila nã ruke, a sad je ima svake lípe sòrte.* (Kun) *Od potèzanja pùne mriže nã ruke rúke ti se šundràju! Nì p̃rvo rìbariman bìlo làko.* (Nov) *Čemo per^levàt na r^uòki?* (Orb) *Jòš ka sen ja imèla ovìh mojìh dèc, jã sen nin šila svè na rúki.* (Orl) *To blúzo ću upràt na ruòke ać me je strâh da ne pùšti koluòr. Jedanpùt se je nosìlo ròbo žnjìdarice šit, a dðsta têga se je šilo na ruòke. Beãte màkine za mūs, kad^o se je na ruòke mūzlo krãve je bìlo čùda dèla sãki d^oq̃n za pomūs krãve.* (Paz) *To d̃rvo je màša tvòrdo pa ga je têško prosvrdlat nã ruke.* (Pre) *Maštel pun robe triba oprat na ruke.* (ŠiK) * *pràt nã ruke* (Kon) *na rúke* (Mrk)

prat (virati) naruke ča ručno prati (dizati) što *Va Marsèju uvik vira, majna; sve smo murali viràti nãruke.* (Ist) *Mãt je svù ròbu prãla nãruke. Jòš tetã drží konòbi maštèl čã se je p̃rvo va njemu ròbu prãlo nãruke.* (Nov)

pri ruki je komu 1. (ki) na usluzi je komu tko, spreman je pomoći tko komu, od pomoći je tko komu *Ūn mi je vâjk pri rúki.* (Kon) * *nòć se pri rúci* (Dra) *bìt pri rúci* (Vrb) **2.** (ča) u blizini je što, dostupno je što * *bìt pri rúci* (Vrb)

prijet (uzet) libar v ruki učiti; čitati *Pðvazdãn si po vanù, kadã ćeš prijèt líbar v rúki?* (Bel) *Ostãv se igrì i igrònjò i uznì líbar ù ruke.* (Vis)

prikriženih ruk [sidit, gledot] besposleno [sjediti, gledati], ne radeći ništa * *sìdìt (glèdot) prikriženih rùk* (Vrb)

prìt v ruki komu potući se /šakama/ *Kadã tadã prìt ćeš tì menè v rúki!* (Bel) * *prìt v rúki (komù)* (Omi)

propuščat kroz ruke koga tući (udarati) koga /šakama/ * *propuščat kòga kròz ruke* (Kon)

pružat ruke posezati (rukama) za čim tuđim *Â, ona znò ðigod pružât rûke*. (Vis)

pružit ruku komu pomoći komu, ponuditi pomoć (prijateljstvo, pomirenje) komu *Glèdaj se braton pomirit! Prùži mu rûku, pa ćeš vîdit ôce je prihvatit*. (Nov) * *prùžiti kòmen rûku* (Bib) *pružit rûku kòmu* (Kon) *pružit rûku* (Vrb)

puno ruk mnogo radne snage *Pùno je rûk pa pošòâl grîê bërzo*. (Pag)

puščat iz ruke ča držati veoma čvrsto što *Darži tò jûski i ne puščoj iz ruke!* (Hva)

puštiti iz ruk koga, ča **1.** okrenuti se od koga čega, napustiti koga što *Pušfila je iz rûk svòu famèju*. (Rak) * *puščat iz rûk* (Kon) **2.** izgubiti vlast (kontrolu) nad kim, nad čim, propustiti priliku da se što dobije * *puštit z rûk* (Mrk) *pusfit z rûk* (Omi)

ruka Božja kazna *Rûkî Bòžijoj nîko ne mòre izmakniti*. *Dostigla ga rûkà Božjâ*. (Bib) * *rûkà Bòžja* (Bla)

ruka ruku mije (pere) uzajamno se pomagati *Rûkà rûkù mije*. (Bib) *Rûkà rûku père*. (Mrk) *Rûkà rûku mije*. (PiZ) *Ruka ruku mije, obraz obadvije*. (ŠiK) *Rûkà rûku mije*. (Vrb)

ruka ti se posvetila <!> /odobravanje čijeg djela/ *Rûkà ti se posvèfila!* (Bru) *Rûkà mu se posvèfila kàd je ucinî tò za nôs!* (Hva) *Rûkà mu se posvèfila!* (PiZ)

ruke su čiste čije pošten (čestit, ispravan) je *tko*, pošteno radi (postupa) *tko* *Jâ nîman nîc s tèn špòrken ðèlon i mojè so rûki čiste*. (Lab) *Mojè rûke su čiste*. (Nov)

ruku na srce iskreno (otvoreno) govoreći, pravo da kažem, ako ćemo pravo, reći ću <pravu> istinu *Rûku na srce, nî njòj bìlò làhko*. (Cri) *Dâ ti se pijazâ màja? - Rûku na srce, nè!* (Gro) *Rûku nâ srce, ûn nî krîv*. (Kon) *Vřzi rûku na srce i prîznaj da si žbaljâ*. (Med) *Vřzi rûku na srce i povîdaj kakò je bìlo*. (Nov) *Rûku na srce, morân ti ništo reći*. *Rûku na srce, bòlje da njin dàš šòlde nègo čâ ðrùgo*. (Rak) * *rûku nâ srce* (Bib) *rûku nâ sârce* (Hva) *rûku na srce* (Mrk) *rûku nâ sarce* (Vrb)

s prekrizhenimi rukami [udelat] ča besposleno [raditi] što, ne radeći ništa *S prekrîženimi rukâmi nîs se ne mòre udèlat!* (Bel)

s rukan u žepu besposleno, ne radeći ništa *Je glèda kâko jâ ðèlan. Da je òn vèlika glâova? A je òpra sàstanak s rukàn u žèpu*. (Med)

skrstit ruki ne raditi ništa *Nâjlagjè j skrstit rûki i čekat da Bòg pošàje*. (Kas)

staviti (vrći, dat) ruku u oganj <za koga (da...)> jamčiti <za koga (da...)>, imati puno povjerenje <u koga>, čvrsto vjerovati <da...> *Râje rûku v' ogànj stâvit, nar zešnjin poslâ jimèt. Za tò bin stâvil rûku v' ogànj*. (Bel) *Ga poznâmo ðòbro, nè bi ni jâ vřga rûku u òganj zâ nj. Nè bi za nîenoga vřga rûku u òganj*.

(Med) *Jâ bi dâl rûku u ogânj da ôn otô nêdilo nî napravâvil.* (Nov) *Stâvila bin rûku u ôganj da je jûšto ôn ukrêja mrîžu i špâg.* (Rak) *Râje stâvit rûku u ôgânj nêgo z nêkên poslâ imêt.* (Ruk) * *dâti (mêkniti) rûku u vâtru* (Bib) *dât (mêtnut) rûku u vâtru za kôga* (Kon) *stâvit rûku u ôganj* (Mrk)

staviti ruku na panj za koga jamčiti za koga, imati puno povjerenje u koga, čvrsto vjerovati *Stâvila bin rûku na pânj za njeğâ.* (Cri)

stvoriti rukamin ča biti vrlo vješt u radu /koji se obavlja rukama/ *Brât rukâmin stvôri svê čâ zamîsli, a sestrà je vîše za drûgi poslâ.* (Nov)

trljati ruke biti zadovoljan kakvim uspjehom * *trljâti rûke* (Bib) *trljat rûke* (Kon)

tuć z rokami aplaudirati, pljeskati *Ma so tûkli z rokâmi kad° so unî finili kantât.* (Paz)

u Božjin rukan je ča neovisano je o ljudskoj volji što, prepušteno je božjoj volji što *Svê je u Bôžjin rukân.* (Bib) *U Bôžjima je rukâmi.* (Kon) *Sê je u Bôžjih rukâh.* (Mrk)

u drugu ruku s druge strane, drukčije gledano, gledajući malo drukčije *U jednû rûku dobrò je ovâko, a u drûgu rûku bilo bi bðje.* (Hva) * *u jednû rûku ... u drûgu rûku* (Vrb)

u jednu ruku s jedne strane, <gledajući> na jedan način *Va jednû rûku dobrò da smo kâšnjê prišli.* (Cri) *Mîslela sân da nîmâ prâvo, a va jednû rûku i ìmâ.* (Gro) *U jednû rûku dobrò je ovâko, a u drûgu rûku bilo bi bðje.* (Hva) *U êdnu rûku je tð i dðbro.* (Kon) *U ênu rûku ìmaš tî prâvo, mà ko dðbro glêdaš râbi razmîsliti.* (Med) *U jênu rûku ìmaš prâvo.* (Rak) * *u jenu rûku* (Mrk) *u jednû rûku ... u drûgu rûku* (Vrb)

u najbolju ruku u najboljem slučaju, najviše, maksimalno * *u nâjbòlju rûku* (Bib) *u nâjbolju rûku* (Kon)

u najmanju ruku barem, ako ništa drugo, možda samo to *Moglâ tî j, va nâjmanjû rûku, pijât jûhê skûhat, kad ti već nî otêla dîtê počûvât.* (Gro) *Danâs bi te čekola u nôjmânju rûku kancelarîja, ako nê i câgod bðjega.* (Hva) *U nâjmanju rûku tð je bèzobrazno.* (Kon) * *u nâjmânju rûku* (Bib) *u najmânju rûku* (Mrk) *u nôjmânju rûku* (Vrb)

u niku ruku na neki način, s jedne strane, donekle, do neke mjere *U nikû rûku môže se rêc da je tâko.* (Dra) *U nîku rûku jòš je dobrò i ispâlo!* (Hva) * *u nîku rûku* (Bib) *u nêku rûku* (Kon) *u nîku rûku* (Vrb)

u ruke Božje na milost božju *Èto sînko, ù ruke Bôžje.* (Vis) * *ù rûke Bôžje* (Bla) *u Bôžje rûke* (Kon) *dât se v rûki Bôžjê* (Omi) *ù ruke Bôžje* (Vrb)

uciti se u ruke učiti se vještini ručnoga rada, krojenja i šivanja *Hodîla se je ucît ù ruke u šjeri Marîji.* (Vis)

ufatiti va ruki ča prihvatiti se kakva posla *Doskonjâ ča ufâti vâ rûki.* (NV)

- uzet <stvar> u <svoje> ruke** odlučno preuzeti što, prihvatiti se čega, uzeti pod svoju vlast što, zavladatai čime, pobrinuti se osobno za što *Pòkle je òn ùžeja stvâr u svojè rûke*. (Bib) *Do sâd se nî niš vîdilo, ma od kâd je òn ùžeja u svòje rûke, svè je pòšlo nâprid*. (Med) *Uòn je kapâc storît çâ god° zâme va ruòke*. (Paz) *Nârod je ùžeja stvâr u svòje rûke*. (Rak) * *zèt u svòje rûke* (Kon) *zèt u svoje rûke* (Mrk) *vazièst u svojè rûke* (Vrb)
- z golima rukami** bez oružja (alata), nenaoružan, samo svojom snagom (spretnošću) *Z gòlima rukâmi se vřga na ðibljeqa prâsca ki mu je dðša na pût*. (Rak) * *golîn rukân* (Bib)
- z rukami i nogami** svim snagama *Z rukâmi i nogâmi jû j zakâlîl*. (NV) * *z rukâmi i z nogâmi* (Mrk) *rukâmima i nogâmima* (Vrb)
- za prvu ruku** za početak, za prvo vrijeme *Bit èe nân za přvû rûku dðsti*. (Cri) *Mâjstor nî dðša, pa je òn po tòn ništo přčkaja, valjâ èe za přvu rûku*. (Bib) *Èvo son ti dðni mâlo přsa i mišònce za parvû rûku*. (Hva) *Za přvu rûku èe nan bìti dôbra i tâ kâmara*. (Rak) *Dici smo za přvu rûku dali fit, a za mobilju neka sami misle*. (ŠIK) * *za přvu rûku* (Kon) *za přvu rûku* (Mrk)
- zet kruh z ruk** postići što na tuđi račun * *zet krûh z rûk* (Mrk)
- zet na lahku ruku** ne pridavati čemu previše pažnje * *zèt na lâhku rûku* (Orl)
- zet u ruke** koga tući (udarati) koga /šakama/ *Kad je jâ zâmen ù ruke, nè èe ostât niš*. (Senj)
- zvan (vanka) ruke je komu** ča daleko je komu što, na udaljenom je mjestu što *Ne mògu pòc tâmo lavurât, tð mi je vònka rukè*. (Hva) *Bin přšla, ma tuò mi je prevèc zvâñ ruòke*. (Paz) * *bìti vâñ rûkè* (Bib) *vanka rûkè* (Bla) *bìt vòñka rukè* (Dra) *zvân rûke* (Mrk) *zvên rûkî* (Omi) *bìt vònka rukè* (PiZ) *vònka rûki* (Vis) *bìt vònka rukiè* (Vrb)
- zvanruke je komu** ča daleko je komu što, na udaljenom je mjestu što *Zvanrûkè je nñhova kùca*. (NV)
- ženska ruka** žena koja ima smisao za lijepo i red /osobito u tzv. ženskim poslovima/ *Vîdi se da tøj kùci fâli žènskâ rûkâ*. (Gro) *Kùca je lîpo regulâna, se vîdi da je u kùci žènska rûka*. (Med) *Otkakò se je oženîl, vîdi se da je u kùci žènska rûkâ*. (Nov) *Se vîdi da je u hñžu dðšla žènska rûka*. (Rak) * *žènsko rûkâ* (Hva) *žènska rûkâ* (Mrk)

Marina Marinković
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Odsjek za kroatistiku
Sveučilišna avenija 4, HR-51000 Rijeka
m.marinkovic@uniri.hr

FONOLOŠKE ZNAČAJKE MJESNOGA GOVORA VRBANACA: PRILOG PROUČAVANJU DRAGANIĆKE KAJKAVŠTINE

U radu¹ se na temelju građe prikupljene vlastitim terenskim istraživanjima opisuje fonološka razina mjesnoga govora Vrbanci. Selo Vrbanci dio su Općine Draganić smještene u neposrednoj blizini grada Karlovca. U dosadašnjim dijalektološkim radovima draganićki govori nisu opsežnije opisivani, premda se nalaze na samom razmeđu dvaju dijalekata kajkavskoga narječja: plješivičko-ozaljskoga i vukomeričko-pokupskoga (te dviju Ivšićevih grupa, prve i treće). Analizom dijalektnoga materijala utvrđeno je da se fonologija ovoga idioma nekoliko razlikuje od susjednih govora ozaljskoga tipa, no i da postoji niz fonoloških značajki koje ga uz te govore vežu: monoftonski voka-

¹ Terensko istraživanje draganićkoga kraja provedeno je u okviru znanstveno-istraživačkoga projekta *Popunjavanje bjelina na suvremenoj i povijesnoj kajkavskoj jezičnoj karti* čija dijalektološka istraživanja financijski podupiru Karlovačka županija i Zaklada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Kajkavološka istraživanja u Akademijinu Zavodu za lingvistička istraživanja provedena su dugi niz godina u okviru projekta *Istraživanje hrvatskih dijalekata i povijesti hrvatskoga jezika*. Uz mnogobrojne znanstvene radove, jedan je od istaknutih rezultata zavodskih znanstvenih napora u domeni istraživanja kajkavštine i opsežan *Opis i rječnik đurđevčkoga govora* (Maresić–Miholek 2011). Kada su u novije vrijeme, u duhu sveopćega nastojanja za očuvanjem nematerijalne baštine, lokalne zajednice pokazale interes za sudjelovanjem (prvenstveno financijskom potporom) u takvim istraživanjima, ukazala se potreba za formiranjem kajkavološke grupe koja je u Zavodu, na čelu s akademikom Augustom Kovačecom, započela s radom na proučavanju dosad zanemarene kajkavske sastavnice hrvatske tronarječnosti, i suvremene i povijesne. U sinergiji s vanjskim suradnicima, od 2019. godine započela su tako intenzivna terenska istraživanja kajkavskih mjesnih govora te kajkavskoga književnoga jezika unutar povijesne sekcije projekta.

lizam, prisutnost frikativa *ś* i *ź* te afrikata *č* i *ć* u konsonantskome inventaru, očuvanje poluglasa u slogu s kratkim akcentom i dr. S druge strane, *jat* i u dugim i u kratkim slogovima daje zatvoreno *ĕ/ę* (za razliku od obližnjih zapadnijih govora s ikavsko-ekavskom zamjenom *jata*), a distribucija neoakuta bliska je distribuciji u govorima proindolskoga tipa, pri čemu neoakut dolazi i na starome i na novome mjestu. Posebno su u ovome govoru zamjetne fonemske zamjene (*o* → *u*, *o* → *ę*, *ę* → *i*; *o* → *a* rijetko), čime se on uvelike identificira s ostalim govorima na najistočnijemu kraku plješivičkoprigorske kajkavštine. S obzirom na navedene sumarne značajke, u radu se mjesni govor Vrbanaca preciznije pozicionira na karti jugozapadnoga dijela kajkavskoga narječja, na liniji Ozalj – Tuškani – Domagović.

1. Uvod

Ojkonim *Draganić* u brojnim se i raznovrsnim izvorima uglavnom iz različitih povijesno-tradicionalnih razloga posve izjednačuje s množinskim oblikom *Draganići*. Međutim, pri interpretaciji broja naselja o kojima se govori i pri njihovu imenovanju nerijetko se donose zbunjujući pa i oprečni podaci, s obzirom na to da morfološka dubleta *Draganić* || *Draganići* nije samo lingvističke prirode, već da njenu pozadinu valja tražiti kako u povijesnim vrelima, tako i u stvarnome stanju na terenu. Pojašnjenjem te onomastičke zavrzlake moći ćemo i precizirati predmet našega istraživanja.

Općina *Draganić* smještena je u Karlovačkoj županiji, na njenom rubnome, sjeveroistočnome dijelu. Službeni podaci² govore da se unutar te administrativne jedinice nalazi više naselja, među kojima pronalazimo i naselje *Draganići*. Međutim, u svakodnevnoj komunikaciji mještana širega područja oba imena ulaze u sinegdoške odnose.³ U povijesnim vrelima zbir navedenih sela objedinjuje se pak pod krovnim imenom *Draganići*,⁴ a

² »Naseljeno mjesto *Draganić* oduvijek je činilo zajedništvo 17 sela (zaselaka, kako se to reklo): *Draganići* (istaknula M. M.), Barkovići, Jazvaci, Vrbanci, Budrovci, Bencetići, Goljak, Mrzljaki, Vrh, Križančići, Lazina, Franjetići, Lug i Darići koji su i sada te Čegljci, Guci i Vukšin Šipak, koji su izvan ustroja općine *Draganić*, ali pripadaju Župi *draganićkoj*« (<http://www.draganic.hr/sadrzaj.php?gs=1m>, pristupljeno 1. rujna 2020.).

³ U terenskim istraživanjima karlovačkoga područja zabilježila sam tako sljedeće izjave: *Pręšli su^f Dręganićę* (iz konteksta se saznaje da se subjekt zapravo uputio u zaselak Lug; izjava je snimljena u selu Šišljavić ili *Vęjk po Dręganiću ōda* (ovdje je *Draganić* = selo Lazina; izjava je snimljena u selu Brežani).

⁴ »Prava je blagodat za *Draganiće* (istaknula M. M.), da kroz *obćinu* od sjevera iz žumberačkih gorah pak prema jugoiztoku teče Kupčina, najveći pritok Kupe na lie-

novija leksikografska djela također nude različita tumačenja.⁵

U istraživanju govora draganičkoga kraja stariji radovi (Ivić 1968; Finka-Šojat 1973) ne preciziraju punktove svoga užeg interesa i čini se da ih motre kao jednu cjelinu. No, dodamo li dijalektološkim načelima klasifikacije⁶ i činjenicu kako je riječ o višestruko rubnome području na kojem su znatne razlike već na malom teritoriju sasvim očekivane, u ovome radu donosit će se zaključci samo na temelju građe prikupljene vlastitim terenskim istraživanjem u zaselku Vrbanci.

Građa je za ovaj rad prikupljena u nekoliko navrata 2019. godine. U prvoj fazi istraživanja snimljena je obimna količina dijalektnoga materijala u formi spontana govora čijom je transkripcijom dobivena glavna podataka potrebnih za izradu rudimentarne fonološke skice. U narednim fazama rada ti su podaci dopunjavani i provjeravani ciljanim ispitivanjima. Istraživanje je provedeno s dvama ispitanicima starije životne dobi, što implicira da je u ovome radu prikazan stariji sloj analiziranoga govora. Jezične mijene zahvatile su, dakako, i primarno (ponajprije akcentološki) konzerватivne govore draganičkoga područja. No, radi formiranja što jasnije slike o poveznicama i razlučnicama među genetski srodnim sustavima u široj okolici (s jedne strane ozaljskim govorima ikavsko-ekavskoga tipa, a s druge strane prigorskim govorima kakve je još koncem 19. st. opisao Vatroslav Rožić), cilj je ove analize prikaz starijega stanja fonološke razine govora Vrbanaca. Istovremeno to ne isključuje nasušnu potrebu da se i o intenzivnim tendencijama (sada već i uznapredovalim procesima) općekajkavske dijalekatske nivelacije, kao i nivelacijama regionalnoga tipa, u skorijoj budućnosti istražuje i piše.

voj obali, (...). Poveljenoj občini Draganičkoj pripojena su od zemana sela Petaki, Lazina, Borkovići, Vrbanci, Budrovci, Mržljaki, Čegli, Izimje, Trg, Franjetići, Darići, Gudci, Jazvaci, Križanci (...). G. 1869. bilo je polag popisa u *Draganićih* 4500 dušah« (Lopašić 1883:2). O nekadašnjoj draganičkoj općini usp. i Laszowski 1899.

⁵ Djelo *Imena hrvatskih naselja* (Grčević 2008) pri tome vjerno odražava suvremenu administrativnu sliku (naselje Draganići u Općini Draganić), dok *Hrvatski mjesni rječnik* (2016) donosi samo jedinski oblik imena za obje jedinice. *Summa summarum*, u iznesenu ojkonomsku petlju lakše ćemo proniknuti zahvaljujući spoznajama o razviku hrvatskih ojkonomi, činjenici da su se stari patronimni ojkonomi s vremenom singularizirali, »identificirajući tako jedinačnost lokaliteta, a ne više mnoštvo, ljudsku zajednicu (...).« (Šimunović 2009:222). *Draganići* su, prema tome, starije ime, reliktno nekadašnjega suživota zajedništva više rodova (*Barkovići, Jazvaci, Mržljaki...*), a ime Općine *Draganić* rezultat imenovanja cjelokupnoga područja prema metonimijskome principu i prema važećim uzusima u razviku ojkonomi.

⁶ O jednome mjesnome govoru kao temelju dijalektološkoga istraživanja govora je već Trubeckoj, a tu su u premisu preuzeli i drugi, među kojima i hrvatski lingvisti (Brozović 1970). O sustavima u dijalektologiji usp. Lončarić 1977.

Osim prikaza fonološke slike mjesnoga govora Vrbanaca, nakon detaljnijega uvida u prikupljenu građu, kao i nakon upoznavanja sa širim dijalektološkim kontekstom u koji je analizirani govor uronjen, u svjetlu njegove pozicije na sjecištu brojnih izoglosâ iskristalizirao se još jedan cilj ovoga rada: smjestiti analizirani govor u raster južnih i jugozapadnih govora prigorske kajkavštine te odrediti međusobne sličnosti i razlike.

2. Starija i novija istraživanja ozaljsko-draganičkoga areala

Razmotrivši sve spoznaje dosadašnjih dijalektoloških istraživanja, draganička skupina govora, pa tako i govor Vrbanaca, priključuje se kajkavskom plješivičko-ozaljskomu dijalektu.⁷ Karakterizira ga s jedne strane niz značajki koje starija literatura pridružuje tzv. središnjim govorima te, s druge strane, zamjetan broj značajki koje su tretirane kao rubne: izostanak jednačenja odrazâ poluglasa i jata, prisutnost frikativa *ś*, *ź*, vokala *a*, afrikata *č* i *ć* i dr. Ne ulazeći u opravdanost takovih imenovanja ('središnje' prema 'rubnom'), prije same analize prikupljena dijalektnoga materijala kronološki ćemo predočiti razvoj dijalektološke misli o jezičnome identitetu tog segmenta hrvatske dijalektološke slike.

U većini dijalektoloških kajkavoloških istraživanja, pa tako i u ovome, pri traženju najstarijih podataka o pojedinom analiziranom idiomu donja se granica nerijetko zaustavlja na rezultatima Ivšićeve dijalektološke ekspedicije. Pri tome je, naravno, u njegovu radu poimence spomenut tek mali broj punktova, no ono što inicijalno pomaže u pozicioniranju kojega govora u širi dijalektološki kontekst njegova je *Karta hrvatskih kajkavskih akcenatskih tipova*. I bez aproksimativna gledanja, razvidno je iz spomenute karte da prema akcenatskomu kriteriju ozemlje Draganića pripada konzervativnoj prvoj skupini, kao i to da ga vrlo malo dijeli od izoglose koja taj teritorij dijeli od istočnih govora treće skupine s revolucionarnom distribucijom naglasaka. Upravo je uz područje Draganića na spomenutoj karti ucrtana i shema akcenatskoga tipa I_6 iz koje iščitavamo da je već u vrijeme Ivšićeva istraživanja u draganičkoj skupini govora provede-

⁷ Nazivlje je u slučaju ove apstraktne dijalektološke jedinice unazad nekoliko desetljeća unekoliko mijenjano. Skupina govora na području od Plešivice i svetojanskoga kraja na sjeveru i sjeveroistoku do Karlovca i Ozlja na jugu i jugozapadu dugo je u literaturi bila objedinjena pod krovnim terminom prigorskoga dijalekta (Brozović 1988:92–93). Zatim je, s doradenijom i preciznijom podjelom, tomu sustavu pridruženo određenje 'plješivičkoprigorski' (Lončarić 1996). Uzimajući u obzir neprikosnoveni klasifikacijski kriterij odraza jata koji je u ikavsko-ekavskome govoru Ozlja drugačiji od odrazâ u ostatku dijalekta, u novije se vrijeme u naziv uključuje sastavnica 'ozaljski'.

na dezoksitoneza te da je neoakut na polaznome mjestu zamijenjen dugim silaznim naglaskom, a očuvan onaj retrakcijskoga postanja. Pogledamo li u smjeru istočnoga dijela plješivičko-ozaljskoga dijalekta i usporedimo li shemu obližnjega Domagovića (tip I₅), vidimo da je već u tome punktu neoakut na starome mjestu očuvan, što su posvjedočila i novija istraživanja (Galić–Lisac 2017:139). S druge pak, zapadne strane, ozaljski ga govori u tome položaju nemaju, kao ni Ozlju geografski blizak govor Tuškanâ. Autor opisa tuškanske fonologije u draganičkome je selu Lug uočio fakultativno stapanje neoakuta i dugosilaznoga naglaska (*sûša* || *sûša*), što potvrđuje da je upravo draganički kraj prostor prijelaznih akcenatskih tipova unutar cjeline prigorske kajkavštine. Nove spoznaje o sudbini neoakuta u govoru Vrbanaca mogle bi dodatno izoštriti izoglose njegova očuvanja na starome mjestu. Kada je riječ o mjesnome govoru Draganića,⁸ bitno je spomenuti i da je on svoje mjesto pronašao na još starijima dijalektološkim zemljovidima, kao strateška točka razmeđa dvaju narječja: na Lukjanenkovoj *Karti kajkavskog narječja* iz 1905. (priložena u Lončarić 1996:14) lijepo se vidi da, u tadašnjem poimanju, upravo precizno kroz Draganić prolazi izoglosa koja dijeli kajkavsko narječje od čakavskoga. Budući da iz toga vremena o karlovačkome arealu imamo spoznaje samo iz opsežna Strohalova opisa govora kotara karlovačkoga u kojem se o samome Draganiću ne navodi mnogo,⁹ moguće je da je takvo iscrtavanje motivirano i starom međom dvaju predmigracijskih narječja hrvatskoga jezika.¹⁰ Koliko je ona vidljiva u današnjim karakteristikama, pokazat će poglavlja koja slijede.

Iz tridesetogodišnjeg razdoblja između Ivšićeva nacрта do konca 60-ih godina prošloga stoljeća nemamo spoznaja o promatranome arealu. Godine 1968., kako je već spomenuto, govoru Draganića pridana je veća pažnja u Ivićevu široku pregledu kajkavskih vokalskih sustava, s osobitim naglaskom na fonološke neutralizacije, a koje se upravo u draganičkom govoru obilato pojavljuju. Iz teksta se jasno iščitava da je Ivić građu crpio iz vlastitih terenskih zabilježaka. Kajkavskoga identiteta draganičkoga govora uz-

⁸ Bilo o jednome govoru ili o skupini govora.

⁹ Sâm Draganić Strohal spominje izrijekom na početku rasprave, navodeći da je, gledajući cjelinu tadašnjega karlovačkoga kotara, »kajkavština jača u sjevernom i sjevero-istočnom dijelu kotara, tako od većih mjesta napose u Erjavcu, Ozlju, Pokuplju, Mahičnom, Draganiću i Šišljaviću« (1901:78). Dalje se u tekstu rijetko vraća na odraze i njihove primjere potvrđene u Draganiću te »jezik kotara karlovačkoga« opisuje kumulativno. Iz uvodnoga poglavlja saznajemo i da je naslovna administrativna jedinica rasprostranjena na veoma velikome prostoru, u dijalektološkome pogledu izuzetno heterogenome, i da se obrađuje čakavsko-kajkavska sastavnica toga idioma. U svemu, Strohalova se analiza uzima u obzir tek kao članak informativne prirode.

¹⁰ Položaj predmigracijske kajkavštine i čakavštine usp. u Lončarić (1996:38).

gredno se dotiču i autori rasprave o karlovačkome govoru: »Već su Draganići mjesto koje se u svakoj dijalekatskoj klasifikaciji mora uključiti u integralno kajkavsko narječje« (Finka–Šojat 1973:115). Međutim, ni u jednom od navedenih dvaju izvora nigdje se izrijekom ne ističe referiraju li se ponuđeni primjeri na jedan ili više susjednih govora (usp. 1. Uvod i bilj. 2). Nakon Ivićevih istraživanja te usputnih crtica iz radova kojima je u fokusu neki od obližnjih mjesnih govora (poput Težakova opisa ozaljskoga iz 1981.) nastala je opet lakuna u ciljanu proučavanju draganićke skupine govora. Vraćamo im se tek u novom tisućljeću. Draganić tako postaje predmetom studentskih istraživanja (Šebetić 2015), ali i ozbiljnijih pristupa koji na prostoru draganićke općine luče više mjesnih govora. Najnoviji je u tom pogledu predani rad Matije Mužeka (2020) koji u opsežnoj studiji o govoru obližnjih Tuškana komparabilno donosi potvrde i iz draganićkih sela Lug i Lazina.¹¹

Promatrajući razinu dijalekta, područje se ipak ne može smatrati neistraženim, iako su se gotovo stotinu godina neka obilježja toga entiteta mogla upoznati samo iz Rožićeve studije. Obližnji govor Domagovića dobro nam je poznat kao punkt *Općeslavenskoga lingvističkoga atlasa*¹² i kao govor s upečatljivim vokalskim zamjenama, a u novije su vrijeme spoznaje o njem produbljene istraživanjem autorskog dvojca Galić–Lisac (2017). Uz Domagović prikazan je i govor sela Petrovine smještenog između Pribića i Jastrebarskog. Na lijevome ogranku prigorske kajkavštine područje Ozlja također je dijalektološki dobro pokriveno, čemu je doprinijelo i spomenuto novije istraživanje Tuškanâ, te prethodno akcentološko istraživanje i Tuškanima susjednoga ikavsko-ekavskoga Mahična¹³ (Kapović 2011:190–193). Uzevši u obzir činjenicu da se na geografski malome prostoru na potezu Ozalj – Mahično – Tuškani – Draganić – Domagović nalaze govori koji imaju već različite odraze jata, jasno je da je riječ o vrlo izdiferenciranoj dijalektološkoj slici, kakva je i očekivana na tzv. rubnim područjima dodira dvaju narječja, u ovome slučaju kajkavskih pokupskih govora (pozicioniranih uglavnom na lijevoj obali Kupe) i čakavskih govora kontinentalnoga tipa.

¹¹ Lug je od Vrbanaca udaljen oko 5, a Lazina oko 2 km.

¹² Samim time prikazan u *Fonološkim opisima* iz 1981. (Zečević 1981).

¹³ U dijelu literature i u fonološkoj inačici Mahično.

3. Fonološka analiza

3.1. Vokali

3.1.1. Inventar i realizacija

U naglašenoj poziciji vokalski inventar govora Vrbanaca broji 7 fonema u kratkome te 6 fonema u dugome slogu:

<i>i</i>		<i>u</i>		<i>ī</i>		<i>ū</i>
<i>ɛ</i>	<i>ə</i>	<i>o</i>		<i>ē</i>		<i>ō</i>
	<i>ɛ̄</i>			<i>ē̄</i>		
	<i>a</i>			<i>ā</i>		

U nenaglašenom slogu vokalski inventar čine 4¹⁴ fonema:

<i>i</i>	<i>u</i>
(<i>ɛ</i>)	(<i>o</i>)
<i>ɛ̄</i>	
<i>a</i>	

U funkciji silabema pojavljuje se i *r̥*, u naglašenome kratkom i dugom, te u nenaglašenome slogu: *v̥r̥x̥na*, *v̥r̥gl̥ɛ* pr. r. ž., *št̥f̥čki* N mn. 'tvrđ, središnji dio pera', *ž̥ft̥*, *z̥ap̥rl̥* pr. r. m., *dr̥ž̥i* 3. jd. prez.

Kao i nenaglašeni otvoreni *ɛ*, i dugi otvoreni vokal *e*-tipa izgovora se zatvorenije nego li kratki naglašeni otvoreni *ɛ̄* čiji je izgovor vrlo širok. Jedino je u prikupljenoj građi zamjetno otvaranje dugoga *ē̄* do vokala *ā* u primjeru [*tāl̥e*] 'tele'. Vokalski je sustav monoftonški, no na mjestu dugoga zatvorenoga vokala *ē̄*, podrijetlom od jata, nerijetko se uočava diftonška realizacija s oslabljenim izgovorom vokala *i* [*r̥īɛ̄zanci*, *r̥īɛ̄č̄*, *b̥īɛ̄l̥ɛ̄* A mn., *sc̥īɛ̄pa* 3. jd. prez., *r̥īɛ̄tko*]. Dugi *ā̄* izgovara se vrlo zatvoreno, u slogu s dugosilaznim naglaskom nerijetko s alofonom *ō̄*: [*kr̥ō̄f* G mn., *na p̥ō̄šu* A jd.].

3.1.2. Distribucija i razvoj vokalâ

Vokalizam mjesnoga govora Vrbanaca, kao i vokalizme niza ostalih govora na istočnome dijelu plješivičko-ozaljskoga dijalekta (usp. u Literaturi o govoru Domagovića), karakteriziraju neutralizacije fonoloških opreka koje su u konačnici rezultirale promjenama u distribuciji, a nadasve smanjenjem broja vokala u nenaglašenu slogu, budući da se glavnina fonemskih zamjena odvija upravo u toj poziciji. Razvoj polaznih vokala, odnosno njihovi odrazi na sinkronijskoj razini u uskoj su sprezi s distribucijskim

¹⁴ O vokalskim podsustavima ovisnima o prozodijskome i fonemskome kontekstu usp. poglavlje 3.1.2. Nenaglašeni vokali *ɛ̄* i *ō* potvrđeni su u primjerima odstupanja od utvrđenih obrazaca fonemskih neutralizacija pa se stoga ovdje smatraju rubnima.

ograničenjima, stoga se u takovu tipu govora distribucija vokala *e* i njihov razvoj obrađuju zajedno. Izvan sloga s akcentom u analiziranu govoru Vrbanaca tako u načelu ne dolazi vokal *e*, dok sudbina vokala *o* ovisi o proizvodijskim čimbenicima i fonemske kontekstu. Za razliku od govora na zapadu kajkavskoga teritorija (govori gornjosutlanskoga dijalekta, zapadnoga poddijalekta goranskoga dijalekta i dr.), odrazi su i primarno i sekundarno naglašanih vokala podudarni pa isticanje naglasne kronološke komponente u opisu ovoga govora nije funkcionalno.

Polazni vokal **e* u kratku se naglašenu i nenaglašenu slogu razvio kao *e*, u dugome slogu kao *ē* pod dugosilaznim, te kao *ē̄* pod dugouzlaznim naglaskom: *sělo, mēda* G jd., *zamētal* pr. r. m. jd., *tělci, ispěci, pěkli* pr. r., *děbēlē* N mn., *pōsteļa, dōjđe; zēļe, mēļa, pērjē*. Prednji nazal rezultirao je u govoru Vrbanaca također u dugome slogu zatvorenim *ē* pod silaznim, te otvorenim *ē̄* pod uzlaznim naglaskom, dok je u objema kratkim pozicijama, u kratkom naglašenom i nenaglašenom slogu dao *e*: *svēzal* pr. r. m., *pětak, žēja, vodē* G jd., *po rēdu* L jd.; *zēt, dēsēt, narēdli* pr. r. m. mn. Na njihove odraze ne djeluju distribucijska ograničenja. Iznimno je u primjeru *jačmēna* G jd. potvrđena zamjena prednjega nazala prema distribucijskim načelima čakavskoga tipa, što se može tumačiti interferencijom s obližnjim zapadnijim čakavskim govorima karlovačkoga zaleđa (usp. Marinković 2017. za punkt Zadobarje). U glagolskim prefiksima *pro-* i *raz-* (< **orz-*) također dolazi do zamjene vokala *e*, no kako je tu riječ o prijevoju vezanome uz morfološku činjenicu, ove alternacije ne promatramo u svjetlu prethodno opisanih neutralizacija koje su uvjetovane fonološkim činiteljima. Promjene *pro-* > *pre-* i *raz-* > *rež-* dosljedne su,¹⁵ a iz građe izdvajamo dio potvrda: *prēmūnil, prēsēlilo, prēsāl, prēbudīla, rēstalila, rēskopāti, rēspēlāti, rēškāpaj, rēzdilil*. Vokal *ē̄* nastaje u govoru Vrbanaca i kontrakcijom slogova unutar zamjeničkih oblika: *kē* A mn. ž., *mēga mūža* G jd., *svēga* G jd. Vokal *i* u nenaglašenim nastavcima pridjevsko-zamjeničke deklinacije te u nekim gramatičkim morfemima kosih padeža (G jd. *sūviga, šēstiga, jēniga, vēciga, lēpimu* DL jd., *kōñif* G mn.) tumačimo kao zamjenu *e* → *i*, što znači da se u dijelu potvrda u nenaglašenoj poziciji **e* razvilo kao *e*, ali i da je u kosim padežima provedena neutralizacija opreke po palatalnosti, odnosno da su u GDL jd. pridjevske sklonidbe preuzeti nastavci meke promjene. Kao *e* ponaša se i nenaglašeni *e* u posuđenici 'beton': *pitōnu* L jd.

Jat je u kratkome i dugome naglašenome slogu dao zatvoreno *e/ē̄*: *dēda* A jd., *lēpši, nēdēļa, kulēno, dēca, pēsma, vrēcē* A mn., *cvēt, lēpo, navēk, lēt* G mn., *narēžēm* 1. jd. prez., *mlēko* || *mlēko*. Iznimno je u glagolu *tirati* i njego-

¹⁵ Promjena tipa *pro-* > *pre-* značajkom je širega kajkavskoga teritorija (usp. Mitrić 1990; Maresić 2017).

vim oblicima (*tira* 3. jd. prez., *tiral* pr. r. m.) potvrđen u naglašenoj poziciji ikavski odraz, no tu se može govoriti o stalnome ikavizmu. Primjeri poput *sidī* 3. jd. prez., *dicē* G jd., *tribilē* pr. r. ž., *slipīć*, *misilo* pr. r. s., *biži* 3. jd. prez., *òbit*, *sidēla* pr. r. ž., *dičkôf* G mn., *tiralē* pr. r. ž., *riziñe* ‘grančice vinove loze nakon obrezivanja’, reflektiraju zatvoreno *ē* na mjestu jata u nenaglašenoj poziciji, neutralizirano s vokalom *i*.

U inicijalnoj poziciji (*upēre*, *ubrīše*, *udsēčem*, *utpēlǰju*) te iza gravisnih¹⁶ glasova vokal *o* u nenaglašenome se položaju zamjenjuje vokalom *u*: *kūgluvi* N mn., *guvòrila*, *zakupāla*, *kubilē* N mn., *kubīl* G mn., *bugatēji* komp., *kusīm* 1. jd. prez., *nadrubīlu* pr. r. s., *vuditi*, *pusušīlu* pr. r. s., *kulēna* N mn., *seļǰkuf* G mn., *z mlēkum* I jd., *dvurīše*, *kuriti* ‘korito’, *Kuzǰk*¹⁷ ‘Kozak’, *lǰfku*. Iza ostalih se suglasnika izvan naglašenoga sloga zamjenjuje vokalom *i*: *dinēsla*, *dinēšem*, *dipēlǰju*, *dipēlǰ*, *dižīvoila*, *tripīna* ‘trop, kom’, *divlēkli*, *tirica*,¹⁸ *tiporica* ‘držalo’, *žiti*, *di* ‘do, prijedlog’, *nisilē* pr. r. ž., *pridāti* ‘prodati’, *tǰsif* G mn., *dimōf* ‘kući’, *mēsi*, *rāni* ‘pril. rano’ *sēni*, *zǰti* ‘zato’, *nāsīlil* pr. r. m., *rǰstim* I jd., *kuriti*, *bridiše* (< *brodiše ‘gaz’). U oba slučaja neutralizacije (*o* → *u*; *o* → *i*) vokalski podsustav u nenaglašenome slogu čine samo 4 fonema (*i*, *ē*, *a*, *u*). Uz leksem u značenju ‘vino’ informanti su u slobodnu govoru rabili dvije fonološke inačice: *vīni* || *vīne*, a osim toga u građi su potvrđeni i primjeri *zǰster* i *zernīca*, kao relikti međufaze *o* → *ē* u slijedu *o* → *ē* → *i*, prije nego se vokal *o* u nenaglašenu položaju u datom fonemskome kontekstu nije izjednačio s odrazom nenaglašenoga jata. Vokal *ē* (na mjestu jata) u reliktu gramatičkoga morfema duala nije neutraliziran vokalom *i*, najvjerojatnije zbog sprječavanja morfološke homonimije između duala i množine (*trī mūže* ~ *nāši mūži*): *dvǰ-trī dǰne*, *trī sǰnduke*, *trī mūže*.

Kratko naglašeno *o* (< **o*) neutralizirano je vokalom *ē*, osim u inicijalnoj poziciji te iza gravisnih konsonanata¹⁹ nakon kojih se zamjena ne provodi: *dēšla*, *dēli* ‘dolje’, *krēp*, *stēl*, *nazēve* 3. jd. prez., *nēsila* pr. r. ž., *dēma*, *tēplo* ~ *òbuta*, *òbit*; *na pòslu*, *kòsili*, *lòza* ‘šuma’. Zamjena kratkoga naglašenoga vokala *o* vokalom *a* iza gravisnoga sonanta *m* u građi je potvrđena samo u primjeru *nē mǰrēm*. Dugo je polazno **ō* rezultiralo zatvorenim *ō*: *kvōčka*, *komōre*, *širōki*, *lōtra*, *škōle* G jd.

¹⁶ O gravisnim glasovima usp. Turk 1996:43.

¹⁷ Informantica koja je ovjerila ovaj izraz rođena je 1935. pa se dobro sjeća dolaska ruskih vojnika u selo tijekom II. svjetskoga rata.

¹⁸ Bot. ‘dvozub (korov) *Bidens tripartita* L.’; na široku prostoru kajkavskoga narječja ova se biljka, u različitim akcenatskim i vokalskim inačicama, imenuje kao *torica* u Gorskoj kotaru *tòrica* u Osječniku, odnosno *torica* u Lukovdolu, u karlovačkome Pokuplju zabilježila sam potvrdu *torica* (Brežani), dok u kajkavskim podravskim govorima dolazi kao *pluralia tantum*: *torīce* (Maresić–Miholek 2011:729).

¹⁹ Popisu glasova koji u govoru Vrbanaca uzrokuju neutralizaciju vokala *o* treba pridružiti i alveolar *l*.

Navedene fonološke zamjene u suglasju su s Ivićevim opažanjima koje je o govoru Draganića iznio koncem 60-ih godina prošloga stoljeća: »(...) sudeći po mom materijalu iz Draganića, kratko *o* je izjednačeno sa kontinuantom *ě*, pa se zatim izjednačilo sa *i*, kao i *ě* u istom položaju (...) Pojava izostaje u slučajevima gde se vokal *o* nalazi na početku reči, ili mu prethodi velar, labijal ili *l* (...)« (1968:62).²⁰ No, 50-ak godina nakon njegova istraživanja očekivano su zabilježena i mnoga odstupanja od utvrđenih formula pa valja posebno naglasiti da se i kod starijih govornika zamjene ne provode dosljedno i da je tijekom razgovora više puta uočeno prebacivanje koda, tako da je u građi ovjeren i niz primjera poput *ognišę, ponaklę, počínalı* 'odmorili', *košęrami* I mn., *koríta* N mn., *dóftorica, vńno*, itd. Ipak, želeći prikazati starije stanje, u ovome radu nenaglašeni vokal *o* tretiramo kao rubnu, inovativniju pojavu pa je u skladu s time i u prikazu nenaglašena vokalskoga trokuta markiran zagradom (usp. bilj. 14). Donesene iznimke govore i da je zamjena *o* → *u* mnogo nestabilnija od zamjene *o* → *ę*.

Poluglas je sačuvan pod kratkim naglaskom. U nenaglašenom slogu i pod dugim naglaskom izjednačuje se s *alę*: *dąnas, dąnašńi, sąt* 'sad', *sąda, kąbal, zatąknala* pr. r. ž., *dąska, dąę, bądań, sąńam* 1. jd. prez., *ząmi* 2. jd. imp.; *vętar, sędam, trń dęńe, lńn, pńń*. Međutim, potvrđen je na mjestu poluglasa u kratkome naglašenome slogu i vokal *a*, najučestalije u imenici *mąša* koja se pronalazi i u drugim draganićkim govorima i koja se (uzimajući u obzir pretpostavljen lik **mąša*) tu interpretira kao posuđenica iz čakavskoga²¹

²⁰ Za obje situacije iznosi i potvrde, od kojih ovdje donosimo samo neke: *ręsa* (u značenju 'rosa', nap. M. M.), *zęrja, nisńę; ósta* G jd. 'octa', *blągo, kobńla, koląęę*. Zanimljivo je da Ivić tada nije detektirao zamjenu *o* → *u*, no kako ne znamo pouzdano u kojem draganićkom selu je provodio istraživanje, ne možemo povlačiti paralele s današnjim govorom Vrbanaca. Međutim, ako pogledamo današnju sliku, vidimo da neutralizacija *o* → *u* u govoru Vrbanaca nije stabilna te da već i površnim pregledom građe možemo zaključiti da je omjer njena pojavljivanja (*kubńl* G mn.) i njena izostanka (*koríta*) podjednak. Moguće je da je već i u vrijeme Ivićeva istraživanja draganićkoga kraja kolebanje bilo izraženo i da je on *o* → *u* protumačio fonetski pa ga u tadašnjem duhu strukturalizma smatrao irelevantnim. U govoru Domagovića ona je konzekventna, u Tuškanima varijabilna, kao i u Vrbancima, pa je vjerojatno i Ivić istraživao u zapadnijem dijelu draganićke skupine govora, u smjeru Vrbanaca i Tuškanâ.

²¹ Tradicijski se u dijalektološkoj literaturi nepreventivna vokalizacija poluglasa u slabom položaju promatrala kao činjenica govorâ čakavskoga narječja, pri čemu joj je pridruživani status alijetne značajke (Moguš 1977:20–21). Promotrimo li razvoj u I jd. osobne zamjenice *manom* || *manon* || *manum* (< **mąnojo*) u čakavskome naspram štokavskoga *mnom(e)* uistinu se čini da je tomu tako. No, kontinuiranim istraživanjem kajkavskih govora premisa o nepreventivnoj vokalizaciji kao ekskluzivnoj čakavskoj karakteristici dolazi u pitanje, budući da su likovi s punim vokalom na mjestu poluglasa u slabome položaju (poput **meša, *Vuzam* i sl.) široko rasprostranjeni i diljem kajkavskoga teritorija.

(Mužek 2020:213, bilj. 40). No, ona nije jedini primjer te inovacije: uz nju su u građi ovjereni i primjeri *snàxa*, *láfku*, *lážę* 'lakše', *stáklo* i *pàs*, pri čemu je moguće i da je utjecaj na tu promjenu došao iz standardnoga jezika, i da izdvojeni primjeri svjedoče početku endogena procesa zamjene poluglasa vokalom *a* i u kratkom naglašenom slogu. U dvama je primjerima (*màkar*, *sòmo*) na mjestu etimološkoga *a* potvrđen pseudopoluglas, no zbog maloga broja potvrda u govoru Vrbanaca riječ je ipak o jednosmjernoj opoziciji $a > a$. U rijetkim potvrdama vidljivi su i relikti poluglasa u nenaglašenoj poziciji: *pàrtižak*, *pàrtiška* 'hodnik'. Ovakvim razvojem poluglasa narušena je kajkavska formula jednačenja odrazâ poluglasa i jata, što je i očekivano na jugozapadnome dijelu cjelokupnoga kajkavskoga teritorija.

Odrzi stražnjega nazala i samoglasnoga *l̥* jednače se u većini kategorija (u korijenskome morfemu, te u gramatičkim morfemima u A jd. imenica *e*-deklinacije i u 3. mn. prezenta), a rezultat su jednačenja vokali *u/ū*: *rùbača*, *subòta*, *gùske* N mn., *mùš*, *žělùdac*, *vručìna*, *kućìcak*, *sùsędi* D jd., *plàću* A jd., *na pàšu* A jd., *slūgu* A jd., *žìveju*, *mučiju*, *vęliju* 3. mn. prez.; *tùkli*, *žùtę* A mn., *dùga* pr. ž., *jábukę*. U glagolima druge vrste na mjestu ishodišnoga morfa **-nq-* dolazi morf *-na-*: *napuxnàle*, *pogìnal*, *pùknal*, *klęknàti*, *nakręnal*, *prigriznali*, *istìgnal*. Riječ je o izoglosi koja, uz još nekoliko oaza na sjeveru Istre, na području Kalnika i na sjeveru Hrvatskoga zagorja (usp. kartu u Celinić–Menac–Mihalić 2017:100) izdvaja cjelokupno područje plješivičko-ozaljskoga dijalekta iz cjeline hrvatskoga jezika s prevladavajućim morfom *-ni-* (i drugim fonološkim inačicama, < **-ny-*).

Polazni **u/*ū* razvili su se u današnje vokale *u/ū*: *potpisùje* 3. jd. prez., *zakùril* pr. r. m., *culò* 'marama s travom koja se nosi na glavi', *kuća*, *kurìnak*, *sušìla* pr. r. ž. Vokal *ū* nastaje u analiziranu govoru i kontrakcijom sloga: *z mù tętu* I jd. Protetsko *v* potvrđeno je u primjerima u kojima se u inicijalnome položaju primarno nalazio vokal *u* podrijetlom od etimološkoga **u* i stražnjega nazala, dok se u riječima u kojima je u toj poziciji došlo do zamjene *o* → *u* protetsko *v* ne pojavljuje (usp. gore): *vùgarak*, *vùra*, *vù tę*, *vùčitelj*, *vùsko*.

Polazni **a/*ā* razvili su se u današnje vokale *a/ā*: *trāva*, *brāņę* N mn., *žāga*, *sāka*, *seļāki*, *šļāfę* A mn., *pāžuļ*, *nājstarija*, *rāčę* N mn., *lājti* N mn., *pojāta*, *imal* pr. r. m.

Polazni **i/*ī* u razvoju također nisu pokazali značajnijih odstupanja: *dobīla* pr. r. ž., *svīn* G mn., *trī*, *kīšni*, *brīši* 2. jd. imp., *nēki*.

3.2. Konsonanti

3.2.1. Inventar i realizacija

Inventar konsonanata u mjesnome govoru Vrbanaca čini 8 sonanata te 18 opstruenata:

sonanti			opstruenti			
<i>v</i>		<i>m</i>	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>f</i>	
	<i>l</i>	<i>r</i>	<i>n</i>	<i>t</i>	<i>d</i>	
<i>j</i>	<i>ʎ</i>	<i>ń</i>	<i>c</i>		<i>s</i>	<i>z</i>
			<i>ć</i>	<i>ǰ</i>	<i>ś</i>	<i>ź</i>
			<i>č</i>		<i>š</i>	<i>ž</i>
			<i>k</i>	<i>g</i>		<i>x</i>

U konsonantskome inventaru mjesnoga govora Vrbanaca čuva se razlika između bezvučnih palatalnih afrikata *č* i *ć*: *čúda* ‘mного’, *začiníla* pr. r. ž., *Kupčina*, *vrúćak* ‘vručina’, *ćeram* D mn., *ću* 1. jd. prez., *placáli* pr. r. m. Diferencijacija *ǰ* : *ǰ* nije potvrđena, a umjesto dviju zvučnih afrikata u inventaru je zastupljena afrikata *ǰ* čiji je izgovor blizak štokavskome *ǰ*.

Sonanti *l* i *n* ispred prednjih se vokala ostvaruju palataliziranim alofonima [*l'*] i [*n'*]: [*ból'esna*, *l'ět* G mn., *tǰncal'i*, *tu'iko*, *placáli*, *ml'inar*, *zaklál'i*, *placál'e*, *vǰgl'e* pr. r. ž.; *ožen'li*, *n'š*, *divǰn'š*].

3.2.2. Distribucija konsonanata

Svaki konsonant može stajati u inicijalnom i medijalnom položaju, dok u finalnome položaju postoji ograničenje, odnosno zvučni opstruenti ne dolaze u finalnome položaju te u prijedlozima ispred bezvučnih opstruenata. U tim se pozicijama mijenjaju svojim bezvučnim parnjacima: *brêk*, *rôt*, *Zǰgrêp*, *pûš*, *vôs*, *rôk*. Na kraju riječi te u poziciji ispred bezvučnih suglasnika sonant *v* mijenja se šumnikom *f*: *krǰf* G mn., *zlêfka*, *jǰfkala* pr. r. ž., *Kǰrlofcu* L jd., *nôfcę* A mn.

Opstruent *x* stabilnom je jedinicom konsonantskoga inventara, u svima trima položajima: *xíža*, *xlêbof*, *xǰga*, *kexlǰk* ‘ukras na peći’, *plǰxtę* N mn., *skǰxali* pr. r. m., *rǰxo*, *snǰxa*. Međutim, u dijelu primjera u inicijalnoj i finalnoj poziciji on izostaje: *nǰ tǰla*, *f iži* L jd., *ranili* pr. r. m., *ladetina*, *strǰ*; u dočetnome položaju gramatičkih morfema genitiva množine *stǰrijif*, *tǰf* supstituiran je fonemom *f*. Nakon zamjene *-v > -f* u finalnome položaju fonem *f* zabilježen je i u riječi *krǰf*. Budući da je u govoru Domagovića fonem *x* nestao iz sustava (Zečević 1981:305), a u govoru Tuškana javlja se samo u funkciji sprječavanja hijata (Mužek 2020:224), logičnim se nameće pitanje

njegove ovjere u govoru Vrbanaca smještenome između dvaju navedenih punktova. Uzimajući u obzir učestalo prebacivanje koda kod informanata, ali i potvrde u kojima *x* izostaje ili se supstituira, polazimo od pretpostavke da je fonem *x* u ovome govoru pojava novijega datuma čije je unošenje potaknuto izvanjezičnim razlozima.

U prezentskoj i imperativnoj osnovi glagola prefiguriranih od glagola 'ići' čuva se skup *jd*, a u infinitivnoj skup *jt*: *prĕjdi* 2. jd. imp., *dôjde* 3. jd. prez., *zĕjti*, *dôjti*.

Finalno je *-l* na dočetu pr. r. m. r. jd. neizmijenjeno, kao i na dočetu imenica i pridjeva: *kášlal*, *otpĕlal*, *zâkasnil*, *rôdil*, *rĕnil*, *pôsâl*, *okrûgal*.

3.2.3. Povijesni razvoj

Najveći dio konsonanata (/v j l ʎ r m n ŋ p b t d c s z č š ž k g/) kontinuirano konsonante ishodišnoga sustava, stoga ćemo se ovdje detaljnije osvrnuti samo na posebnosti.

Općeslavenskom jotacijom prvotnoga **t* (< psl. **tj*) u govoru se Vrbanaca razvio fonem *ć*: *svĕća*, *vrĕća*, *plĕća*, *vrûć*, *pĕć*. Sekundarni skup **taj* dao je također *ć*: *brâća*, *proĕće*. Fonem *ć* u potvrdi *ćĕdan* nastao je i stapanjem *t* i *j* nakon ispadanja poluglasa. Praslavensko **dj*, odnosno opsl. **d* dalo je *j*: *mĕja*, *mlâji*, *narĕjĕn*, *posĕjĕn*, *slâje*. Sekundarni skup **daj* dao je *ž*: *sûžĕ*, *rožĕk*.

Na mjestu suglasničkoga skupa *sĭ* (< **stj* = **skj*) dolazi fonem *š*: *ogniše*, *rûške* *strnišice*, *ležališe*, *spušalo* pr. r. s., *dvuriše*, *strniše*, *pûsam* 1. jd. prez., *guše* 'pril. komp., gušće', *tĕše*, *pišnac* || *piše*. Sekundarni skup *stj* (< **staj*) također je jotacijom dao *š*: *lišĕ*, *z mašû* I jd. U sekundarnome je skupu *zdj* (< **zdaj*) nakon ispadanja dentala *d* i poluglasa jotacijom *z* i *j* dobiven fonem *ž* potvrđen u riječi *grôžĕ*. Fonem *ž* ima marginalan status: osim navedene potvrde, zabilježen je u građi još samo u primjeru *rižiñĕ*, vjerojatno kao rezultat analogije. Jotacija nije provedena u primjerima *kîtje*, *šibje*, *grôbje*.

Prijedlog **sə* dao je kontinuantu *z/s* čija raspodjela ovisi o (be)zvučnosti narednoga konsonanta: *z batinami*, *z nĕmi*, *z meĕlĕmi*, *z mĕmu*, *s kubilami*, *s kôli*. Razvoj **və* > *vu*- zabilježen je u riječima *Vuzam* (i izvedenici *vuzmĕnka*) i *vûš*, a **və*(-) > *vlf* u potvrdama *vnûk*, *vnûka*, *v Zâgrebu*, *f Kanĕdi*, *f kûpcu*. U oblicima glagola 'uzeti' odraz polaznoga prefiksa **və*- je *ø*: *zĕli* pr. r. m., *zâmĕm* 1. jd. prez.

Staro palatalno **r* otvrdnulo je, a slijed *r + j* potvrđen je sporadično: u primjeru *bûrja* te u prezentskoj paradigmi nekih glagola: *prigovârja* 3. jd. prez., *ôrje* 3. jd. prez. Kajkavska je depalatalizacija u građi potvrđena samo u primjerima *na zĕmli*, *fĕjnkĕ*²² A mn.

²² Leksem *fanjak* u značenju 'buhtla' potvrđen je na širem karlovačkom području.

3.3. Prozodija

3.3.1. Inventar i realizacija

Naglasni sustav mjesnoga govora Vrbanaca čine tri akcenta: kratki (*á*), dugosilazni (*â*) te dugi uzlazni (*ã*). Nenaglašene dužine nisu dijelom inventara pa je opreka po kvantiteti potvrđena samo u naglašenome slogu, a u dugom naglašenom slogu potvrđena je i opreka po tonalitetu.

Kratki je naglasak fonetski često trom i u izgovoru vrlo dug. Međutim, ne može se govoriti o fonološkome duljenju kratkoga naglasaka, budući da minimalni parovi između kratkih i naknadno produljenih vokala nisu potvrđeni (npr. *kubila* ~ [*kubila*] u primarno ili *seštra* ~ [*seštra*] u sekundarno naglašenome slogu).

3.3.2. Distribucija i razvoj

Naglašeni mogu biti svi vokali te slogotvorno *r*. Akcent se pomaknuo s polazno naglašene ultime, otvorene i zatvorene, na polazno kratku (*rebro*, *jèzik*, *sèlo*) i polazno dugu penultimu (*pismo*, *gláva*, *kùpac*), što znači da je u govoru Vrbanaca dezoksitoneza potpuno provedena, i to najkasnije u prvoj polovici prošloga stoljeća budući da se likova s kratko naglašenom ultimom ne sjeća ni starija ispitanica rođena 1935. Oksitoneza je u karlovačkome arealu potvrđena 70-ih godina prošloga stoljeća tek u nekoliko sela na istočnoj karlovačkoj periferiji (Finka–Šojat 1973:103).

Raspodjela kratkoga naglasaka podrijetlom od starog kratkog u mjesnome govoru Vrbanaca slijedi uobičajeni obrazac distribucije naglasaka u konzervativnijih govora u kojima se kratki naglasak zadržava na starome mjestu u medijalnome slogu. Svojestven je i inicijalnoj poziciji i jedinom slogu, dok se u finalnome slogu javlja samo u posuđenica: *niš*, *sè 'sve'*, *sikaj*, *tèlci*, *jènu* A jd., *škùla*, *pojâte* N mn., *kulèno*, *blazina*, *liciteři*, *kupiti*, *kupováli*, *praktikánt*, *mužikánt*. Osim toga, kratki se naglasak u dijelu primjera u govoru Vrbanaca javlja i na mjestu neocirkumfleksa, pri čemu se izdvajaju kategorije lokativa jednine muškoga roda (poput *po plòtu* L jd., ali usp. dolje na *plàcu*).

Dugi silazni naglasak dolazi u svima trima pozicijama te u jedinome slogu: *dvô*, *jâ*, *tâčki* L jd., *mlâdi*, *vèče žiške*, *klâsje*, *divôniš* 2. jd. prez., *krumpîr*, *vodê* G jd., *v jesenî* L jd. Raznovrsnoga je podrijetla. Javlja se na mjestu staroga cirkumfleksa (*snêk 'snijeg'*, *sèni 'sijeno'*), na mjestu staroga akuta te na mjestu novoga akuta u jedinome i finalnome slogu dosljedno (*žên* G mn., *držîm*, *bolî*, *kusî* 3. jd. prez.), a u ostalim pozicijama fakultativno. Na mjestu staroga akuta razvio se neocirkumfleks u nizu kajkavskih kategorija (usp. Ivšić 1936:71): *na plàcu* L jd., *bâbu* I jd., *košgra*, *košgrami* I mn., *korîta*

N mn., *čûjem, vidim, kupûjem, izvâdim, narêžem, mêļa, pğžuļ, mlînar, govêdina, svâdbo* A jd.

Dugi uzlazni naglasak starijega je i novijeg postanja. Na mjestu kajkavskoga neoakuta još uvijek je prisutan, no uglavnom s brojnim kolebanjima i dubletama, a nerijetko su potvrđeni primjeri samo s dugosilaznim naglaskom: *širôki, jâjca* || *jâjca, rêbra, kôzji, dëbëli, na kôli* L mn. Premda su dublete potvrđene i kod uzlaznoga naglaska retrakcijskoga postanja, u toj je poziciji stabilniji: *mlêko* || *mlêko, glâva, kûvaš, vîni* || *vîne* || *vîno*.

Zaključno, naglasni je sustav Vrbanaca još uvijek tronaglasni premda je jasno prisutna tendencija zamjene akuta dugosilaznim naglaskom, kako na starim pozicijima (*sûša*), tako i u novim (*rûka*) pa treba pretpostaviti da će dublete poput *jâjca* || *jâjca* u dogledno vrijeme nestati, u korist inačica s dugosilaznim naglaskom.

4. Mjesni govor Vrbanaca u kontekstu prigorske kajkavštine

Usporedimo li mjesni govor Vrbanaca iz kuta fonologije s njemu najbližim obrađenim govorima, mjesnim govorima Tuškanâ i Domagovića (opcionalno i s udaljenijim govorom Ozlja), uočiti ćemo da među njima postoje brojna podudaranja. Broj njihovih međusobnih razlika na fonološkoj razini nešto je manji, a u ovome poglavlju pokušat ćemo interpretirati i jedne i druge značajke, imajući u vidu više hijerarhijske sustave i uklopljenost govora Vrbanaca u njih.

Prema broju i dosljednosti provedbe vokalskih zamjena na promatranome prostoru prednjači mjesni govor Domagovića u kojem je novijim istraživanjima evidentirano pet tipova funkcionalnih zamjena. Mjesni govor Tuškanâ u tome je pogledu jednostavniji i umnogome se poklapa s govorom Vrbanaca: zajedničke su im neutralizacije $\epsilon \rightarrow i$ te $o \rightarrow u$ u nenaglašenu slogu, dok jednačenje vokala o s odrazom jata i u naglašenu slogu (tip *stêl*), svojstveno govoru Vrbanaca, u Tuškanima nije potvrđeno. Osim toga, u svima trima govorima zamjena jata odskače od ikavsko-ekavske situacije u govorima ozaljskoga tipa. Zamjena $o \rightarrow \epsilon \rightarrow i$ u govoru Vrbanaca provodi se gotovo dosljedno, što nije slučaj sa zamjenom $o \rightarrow u$. Naime, prema primjerima donesenima u poglavlju 3.1.2., u nenaglašenu slogu vokal o zamjenjuje se vokalom u iza gravisnih konsonanata, alveolara l te u inicijalnome položaju, a iza ostalih konsonanata vokalom ϵ , odnosno i . Iz brojnih primjera u radu vidljiva su odstupanja od navedene raspodjele, a nestabilnost zamjene $o \rightarrow u$ naspram veće konzekventnosti zamjene $o \rightarrow \epsilon$ bjelodano se ogleda u primjeru *potrišiti*. Međutim, kako je promjena $o \rightarrow u$ u govoru Tuškanâ posve nestalna, a u Domagoviću pak stabilna, govor se

Vrbanaca svojim kolebanjima na planu fonoloških neutralizacija (*kubil* G mn. prema *korîta* N mn.) među njima sasvim uklapa kao prijelazni tip govora, što se tiče vokalskih zamjena.

No, obilježja prijelaznosti analiziranoga govora lijepo se ogledaju i u akcentuaciji. Ozaljski tip govora, pa tako i govor Tuškanâ, na akcenatskome planu određuje duljenje primarno kratkoga vokala u sekundarno naglašenoj poziciji. U govoru Vrbanaca ta pojava nije registrirana, kao ni u drugim govorima draganičkoga tipa (Mužek za draganičko selo Lug donosi potvrde *vòda* i *žèna*) te u pravcu istoka u Domagoviću također (Galić-Lisac 2017:138). Posebno je u analiziranom mjesnom govoru uočljivo kolebanje neoakuta na starome mjestu. Uz moguću opću tendenciju akcenatske konvergencije s obližnjim govorom Karlovca čija je osnovna akcenatska slika obilježena generalnom metatonijom $\tilde{a} > \hat{a}$ (Finka-Šojat 1973:97–98), razloge akcenatskih dubleta *sūša* || *sûša* valja potražiti ponajprije u geografskome položaju govora Vrbanaca, na samoj granici zapadnijih prigorskih govora u kojima je neoakut na primarnome mjestu posve izgubljen i istočnijih u kojima se on dobro čuva.

Sukladno navedenom, i prema vokalskome kriteriju i prema akcenatskome, mjesni bi se govor Vrbanaca odredio kao prijelazni tip govora između ozaljskoga i prodindolskoga tipa prigorske kajkavštine.

Slika 1. Položaj govora na jugozapadnome polu plješivičko-ozaljskoga dijalekta

5. Zaključak

Mjesni govor Vrbanaca u draganičkoj skupini govora brojnim obilježjima potvrđuje pripadnost plješivičko-ozaljskomu kajkavskomu dijalektu. Navest ćemo zaključno samo neke: neutralizacije fonoloških opreka, prisutnost fonema *ś* i *ž*, te *č* i *ć* u konsonantskome inventaru, bazično kajkavska akcentuacija i dr. U uvodnome poglavlju istaknuli smo položaj draganičkoga područja na dijalektološkim zemljovidima kao graničnoga prema čakavskome narječju. Budući da su opozicije *ś* i *ž* te *č* i *ć* (u dijalektološkoj literaturi često smatrane čakavskima) imanentne cijelomu dijalektu, o omjeru kajkavskih i čakavskih značajki valjalo bi raspravljati na toj hijerarhijskoj razini. Kako se te izoglose protežu ipak dosta sjevernije od čakavsko-kajkavskih govora južnije karlovačke okolice u kojima čakavizmi dominiraju, nema sumnje da je cjelina dijalekta u suštini kajkavska, a spomenute konsonantske opreke mogu se tumačiti arealno.

Zanimljiva je i prijelazna pozicija govora Vrbanaca u odnosu na susjedne govore prigorskoga tipa, posebice u svjetlu akcenatskih izoglosa, poput neutralizacije dugoga uzlaznoga i dugoga silaznoga naglaska. Istočniji govori draganičke skupine, u smjeru Domagovića, zasigurno bolje čuvaju neoakut. Uzmemo li u obzir činjenicu da je potez Tuškani – Vrbanci – Domagović dugačak tek 15-ak km, jasno je da je riječ o geografski malome, ali dijalektološki (posebice u kajkavološko-klasifikacijskome kontekstu) izuzetno važnome području.

Literatura

- Barac-Grum, Vida; Vesna Zečević. 1991. Prilog proučavanju vokalskih zamjena u čakavskom i kajkavskom narječju. *Čakavska rič*, 19/2, 63–69.
- Brozović, Dalibor. 1970. *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Brozović, Dalibor. 1988. Kajkavsko narječje. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatsko-srpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 90–98.
- Celinić, Anita; Mira Menac-Mihalić. 2017. Poveznice i razdjelnice u srodnim jezičnim sustavima. *Jezikoslovni zapiski*, 23, 1, 93–105.
- Finka, Božidar; Antun Šojat. 1973. Karlovački govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 3, 77–152.
- Galić, Josip; Josip Lisac. 2017. Kajkavski govori u okolici Jastrebarskoga: Petrovina i Domagović. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 21, 129–145.
- Grčević, Martina. 2008. *Imena hrvatskih naselja*. Rijeka: Maveda – Hrvatsko filološko društvo.
- Hrvatski mjesni rječnik*. 2016. Ur. Nataša Bašić-Kosić. Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«.
- Ivić, Pavle. 1968. Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 11, 57–69.
- Ivšić, Stjepan. 1936. Jezik Hrvata kajkavaca. *Ljetopis JAZU*, 48, Zagreb, 47–88.
- Kapović, Mate. 2011. Accentuation of *i*-Verbs in Croatian Dialects. *Accent Matters: Papers on Baltic and Slavic Accentology*. Ur. Tijmen Pronk i Rick Derksen. Amsterdam – New York: Rodopi, 109–233.
- Kapović, Mate. 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Laszowski, Emilij. 1899. *Stara hrvatska županija Podgorska*. Zagreb: Tisak dioničke tiskare.
- Lončarić, Mijo. 1977. O sustavima u dijalektologiji. *Rasprave Instituta za jezik*, 3/1, 43–58.
- Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lopašić, Radoslav. 1883. *Obćina draganička*. Zagreb: Tiskara Narodnih novina.
- Maresić, Jela. 2017. Prefiksi *pre-*, *pro-*, *pri-* i *pra-* u kajkavskome narječju. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 21, 217–228.
- Maresić, Jela; Vladimir Miholek. 2011. *Opis i rječnik đurđevečkoga govora*. Đurđevac: Gradska knjižnica Đurđevac.
- Marinković, Marina. 2017. Iz fonologije mjesnoga govora Zadobarja: čakavsko-kajkavske interferencije na zapadnome karlovačkome području. *Jezikoslovni zapiski*, 23, 1, 107–123.

- Mitrinović, Vera. 1990. *Poljski glagolski prefiks prze- i njihovi srpskohrvatski ekvivalenti pre- i pro-*. Beograd: Naučna knjiga.
- Moguš, Milan. 1977. *Čakavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mužek, Matija. 2020. Fonološki opis govora Tuškanâ. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 46/1, 191–254.
- Rožić, Vatroslav. 1893–1894. Kajkavački dijalekat u Prigorju. *Rad JAZU* 115, 116, 118, Zagreb, (I): 68–136; (II): 113–174; (III): 55–115.
- Strohal, Rudolf. 1901. Jezične osobine u kotaru karlovačkom. *Rad JAZU*, 146, 78–153.
- Šebetić, Krunoslav. 2015. *Alijeteti i alteriteti draganićkog govora*. Završni rad. Rijeka: Filozofski fakultet.
- Šimunović, Petar. 2009. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Težak, Stjepko. 1981. Ozaljski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, 203–428 (s kartama).
- Turk, Marija. 1996. Inherentna distinktivna obilježja i distribucija fonema u hrvatskome jeziku. *Govor*, XIII, 1–2, 41–54.
- Vermeer, Willem. 1982. The Rise and Fall of the Kajkavian Vowel System. *Studies in Slavic and General Linguistics*, 3, 439–477.
- Zečević, Vesna. 1981. Domagović (OLA 27). *Fonološki opisi srpskohrvatskih/ hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Ur. Pavle Ivić. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 301–305.
- Zečević, Vesna. 1993. *Fonološke neutralizacije u kajkavskom vokalizmu*. Zagreb: Zavod za hrvatski jezik Hrvatskoga filološkog instituta.

Phonological features of Vrbaneci village local dialect: a contribution to the study of Draganić Kajkavian dialect

Abstract

The paper describes the phonological level of Vrbaneci village local dialect on the basis of material collected through author's own field research. The village of Vrbaneci is part of the Municipality of Draganić located near the town of Karlovac. In previous dialect research, Draganić dialects have not been described in more detail, although they are at the very crossroads of two Kajkavian dialects: plješivičko-ozaljski and vukomeričko-pokupski dialect (and two of Ivšić's groups, the first and the third). The analysis of dialectological material showed that the phonology of this dialect differs somewhat from the neighboring dialects of the Ozalj type, but also that there are a number

of phonological features that they share: monophthonic vocalism, fricatives *ś* and *ž*, afrikates *č* and *ć*, preserving the semivowel in a syllable with a short accent etc. On the other hand, jat in both long and short syllables gives a closed *ě/ę* (unlike with the nearby western dialects with the Ikavian-Ekavian replacement of jat), and the distribution of neoacute is the same as in prodindol-type speeches, with neoacute occurring in both old and new places. Phoneme substitutions (*o* → *u*, *o* → *ę*, *ę* → *i*; *o* → *a* rarely) are especially noticeable in this speech, which largely identifies it with other speeches on the easternmost branch of the Plješivica-Prigorje Kajkavian dialect.

Considering the stated common features, this paper positions Vrbanci local dialect more precisely on the map of the southwestern part of the Kajkavian dialect, on the Ozalj – Tuškani – Domagović line.

Ključne riječi: plješivičko-ozaljski kajkavski dijalekt, fonologija, fonološke neutralizacije, Draganić, Vrbanci

Key words: plješivičko-ozaljski Kajkavian dialect, phonology, phonological neutralizations, Draganić, Vrbanci

Bojana Schubert

Zavod za lingvistička istraživanja

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Ulica književnika Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb

bmarkovi@hazu.hr

NI MED CVETJEM NI PRAVICE!
OBRADA NESTANDARDNOG LEKSIKA
U HRVATSKIM ČITANKAMA I ŠKOLSKIM
RJEČNICIMA* ** ***

U radu se analizira odnos školskih rječnika hrvatskoga jezika prema nestandardnom leksičkom sloju koji je dijelom hrvatske književnosti, lektire, a onda i čitanki za nastavni predmet Hrvatski jezik. Dolazi se do zaključka da je u hrvatskim čitankama nestandardni leksik hrvatskoga jezika često obrađen neprecizno, bez velikog mara, a u školskim je rječnicima uglavnom preskočen, neobrađen, što upućuje na zaključak da postojeći školski rječnici hrvatskoga jezika ne ispunjavaju u potpunosti svoju svrhu jer ne opisuju hrvatski jezik s kojim se učenik susreće u školskome gradivu – tijekom nastave ili čitajući lektiru – nego p(r)opisuju ono što njihovi autori/sastavljači smatraju standardnim hrvatskim jezikom.

* Rad posvećujem dr. Jeli Maresić, umirovljenoj upraviteljici Zavoda za lingvistička istraživanja, uz koju me vežu lijepa sjećanja.

** Dio rezultata analize provedene za ovaj rad prezentiran je na konferenciji *2nd International Conference on Sociolinguistics (ICS-2)* održanoj 2018. godine u Budimpešti.

*** Zahvaljujem recenzentima na iznimno korisnim savjetima i komentarima koji su doveli do toga da rad u konačnici bude bolji.

1. Uvod

Svaki se sastavljač rječnika na početku svoga projekta pita s kojim ciljem ili svrhom sastavlja rječnik, komu je taj rječnik namijenjen i na kojem će se korpusu temeljiti. Sastavljač ili leksikograf svjestan je da u jedan, osobito tiskani rječnik, ne stane sav leksički asortiman određena jezika. Stoga on najprije planira korpus iz kojega će vaditi leksičke potvrde, određuje približan broj natuknica koje namjerava obraditi i način na koji će ih obrađivati, što uvelike ovisi o tome komu je rječnik namijenjen. Također, svaki leksikograf, kao uostalom i svaki istraživač, djeluje unutar određena povijesno-društvenog i kulturnog okvira nastalog na temelju svojih uvjerenja i ideoloških pozicija (usp. Katnić-Bakaršić 2012:7).

U ovom će se radu pobliže analizirati abecedariji školskih rječnika hrvatskoga jezika koji bi prema definiciji trebali sadržavati leksik iz školskoga gradiva s kojim se susreću hrvatski učenici tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja. U radu će se nastojati dati odgovor na pitanje je li tomu tako i zašto jest ili nije, te koja je ideologija u pozadini leksikografovih odabira natuknica za školske rječnike.

U nastavnim ćemo poglavljima govoriti najprije o teorijskim postavkama na kojima se temelji ovaj rad te dati sažeti prikaz stavova o nestandardnom leksiku najprije u nastavnom planu i programu te kurikulumu koji su mogli utjecati na sastavljače školskih rječnika, a zatim ćemo se osvrnuti na stavove o istoj temi koji se mogu iščitati iz predgovora školskih rječnika hrvatskoga jezika. Slijede poglavlja o metodologiji i ciljevima istraživanja, rezultatima analize te rasprava i zaključak.

2. Teorijske postavke

Temom se ovaj rada smješta u domenu obrazovne lingvistike, discipline koja objedinjuje lingvističke i sociološke metode s ciljem sveobuhvatnoga proučavanja pitanja povezanih s jezikom i obrazovanjem (Spolsky 1978, 2008; Hornberger 2008). U radu polazimo od pretpostavke da obrazovni sustav igra važnu ulogu u oblikovanju jezične politike i jezičnog planiranja pojedine zemlje (Bourdieu 1991:48). U tom smislu pogledat ćemo kakvi su stavovi prema jezičnoj raslojenosti, konkretno nestandardnom leksiku hrvatskoga jezika, u službenom Nastavnom planu i programu i Kurikulumu za predmet Hrvatski jezik. Objavljeni 2006., odnosno 2011. godine, ti su dokumenti mogli utjecati na sastavljače dvaju školskih rječnika hrvatskoga jezika. S nastavnim planovima i programima trebali bi biti usklađeni školski udžbenici dio kojih (hrvatske čitanke) ulaze

u fokus naše analize. U samoj analizi posebnu ćemo pažnju posvetiti rječniku koji je najrecentniji i koji jedini ima preporuku Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta za uporabu u osnovnim i srednjim školama (*Anićev školski rječnik hrvatskoga jezika iz 2015*).

Našim istraživanjem želimo pokazati ima li u školskim rječnicima purizma kako ga definira Thomas (1991:12): »[Purizam je] manifestacija želje dijela jezične zajednice da sačuva jezične oblike, ili da ih odbaci, narodne, strane ili druge nepoželjne elemente (uključujući one koji dolaze iz dijalekata, sociolekata i stilova/registara istoga jezika). Može biti usmjeren na sve jezične razine, a najviše na leksik. Povrh svega, purizam je oblik kodifikacije, kultiviranja i planiranja standardnog jezika.«¹ Drugim riječima, zanima nas jesu li u školskim rječnicima obrađene sve riječi koje se nalaze u promatranom dijelu školskih materijala, neovisno o tome kojem registru pripadaju, ili nisu, a onda zašto nisu.

Nadalje želimo ispitati pretpostavku da su školski rječnici hrvatskoga jezika sastavljeni pod utjecajem ideologije standardnog jezika. Riječ je o stavovima prema kojima je standardni jezik kao davno utemeljen kodificiran varijetet, promoviran u sustavu obrazovanja, gramatikama, čitankama i rječnicima, onaj koji određuje što je točno i zabranjuje ono što se ne bi trebalo govoriti i pisati (prema Milroy i Milroy 1992:23). Ta ideologija za sobom vuče niz reperkusija, od brisanja i tajenja nestandardnih oblika u jezičnim priručnicima i rječnicima, do omalovažavanja govornika nestandardnih varijeteta i sl. (usp. Irvine i Gal 2000:38).

Ulogu školskih rječnika hrvatskoga jezika držimo važnom u hrvatskoj jezičnoj politici i u jezičnome planiranju jer se rječnik općenito uzima kao jezični autoritet: »Kako je Biblija sveta Knjiga, tako je rječnik postao sekularna Knjiga, izvor autoriteta, model ponašanja i simbol jedinstva u jeziku« (Algeo 1989:29).² Isti autor smatra da se »izostavljanje riječi [u rječniku] uzima kao tvrdnja da 'te riječi nema u jeziku'; unos riječi (natuknice) smatra se pečatom odobrenja«³ (Algeo 1989:32; v. i Béjoint 2000:121–122; Gorjanc 2017:43).

¹ [Purism is] »manifestation of a desire on the part of a speech community (or some section of it) to preserve a language form, or rid it of, putative foreign elements or other elements held to be undesirable (including those originating in dialects, sociolects and styles of the same language). It may be directed at all linguistic levels but primarily the lexicon. Above all, purism is an aspect of the codification, cultivation and planning of standard language«.

² »As the Bible is the sacred Book, so the dictionary has become the secular Book, the source of authority, the model of behaviour, and the symbol of unity in language«.

³ »...the omission of a word is often taken as a statement that 'there is no such word in the language'; the entry of a word is perceived as a seal of approval«.

U tom nas kontekstu zanima kakva je situacija u školskim rječnicima hrvatskoga jezika: jesu li i oni jezični arbitri koji odlučuju koje su riječi iz školskih materijala “prikladne” te njih obrađuju, ili su neutralan izvor informacija.

U povijesti hrvatske leksikografije nalazimo niz primjera u kojima se dio hrvatske leksičke građe svjesno izostavljao iz rječničkih abecedarija upravo zbog jezično-ideoloških razloga.⁴ U drugim, osvještenijim, povijesnim trenucima to se pokušalo na neki način ispraviti.⁵

Kako se dosad nije pisalo o nomenklaturi školskih rječnika hrvatskoga jezika, cilj je ovoga rada ukazati na obuhvatnost ili neobuhvatnost te znanstvenost ili neznanstvenost njihova pristupa, u nadi da će naš uvid biti koristan leksikografskoj zajednici.

2. 1. Službeni dokumenti o nestandardnom leksiku u nastavi hrvatskoga jezika

U ovom ćemo se poglavlju osvrnuti na službene spise o temi nestandardnog leksika i jezičnih varijeteta u nastavi hrvatskoga jezika od 2006. do 2015. godine. Prije toga kratko ćemo spomenuti da su dosadašnja istraživanja pokazala da je za vrijeme Jugoslavije malen dio dijalektnog gradiva ulazio u službeni obrazovni program, a to se tek neznatno promijenilo nakon osamostaljenja Republike Hrvatske (Turza-Bogdan 2011:190).

U vrijeme obrade i objavljivanja školskih rječnika hrvatskoga jezika na snazi su bila dva službena dokumenta: *Nastavni plan i program za osnovnu školu* (dalje NPP) (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, 2006) i *Nacionalni okvirni kurikulum* (dalje NOK) (Ministarstvo znanosti, obrazovanja

⁴ Primjerice, u povijesni Akademijin rječnik hrvatskoga jezika uglavnom nisu ušli primjeri iz kajkavskoga književnog jezika (16.–19. stoljeće) (Daničić 1976:6–7); u Broz-Ivekovićev rječnik nisu ušli primjeri iz hrvatske književnosti, nego većinom iz štokavskoga narječja (Petrović 2006:467); u Benešićev književnojezični rječnik mahom nisu ušli kajkavski citati koji su dijelom korpusa novije hrvatske književnosti toga rječnika (Maresić i Schubert 2014; Schubert 2018).

⁵ Eklatantan je primjer *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* koji izlazi od 1984. naovamo, i u koji ulazi građa dopreporodne književnokajkavske provenijencije, ali i primjeri iz dijalektalne kajkavske književnosti ispisane u 20. stoljeću. Taj rječnik predstavlja svojevrsan kajkavski *geto* u koji se sklanja leksik koji je drugdje nepoželjan (vidi prethodnu bilješku). Vrijedi primijetiti da u naslovu toga rječnika stoji pridjev *kajkavski* uz *hrvatski*, kako bi se jasno naznačilo o kakvu je leksiku riječ. S druge strane, u naslovima mnogobrojnih rječnika hrvatskoga standardnog jezika, ili tek nekog njegovog segmenta (npr. frazeoloških rječnika), stoji sintagma *rječnik hrvatskoga jezika*, kao da sadrže leksik iz svih hrvatskih varijeteta, bilo dijatopijski, bilo dijastratijski raslojenih, no kada ih otvorimo unutra nalazimo tek standardnojezični leksik. Poistovjećuju se dakle pojmovi *hrvatski jezik* i *hrvatski standardni jezik*.

i športa, 2011).

NPP ističe sljedeće zadaće nastavnoga područja *hrvatski jezik*: »osposobljavanje učenika za uspješno snalaženje u svakodnevnim priopćajnim situacijama; ovladavanje jezičnim sredstvima potrebnim za uspješnu komunikaciju; osvješćivanje potrebe za jezičnim znanjem; suzbijanje straha od jezika; osvješćivanje razlika između standardnoga jezika i zavičajnih idioma; postupno usvajanje hrvatskoga jezičnog standarda« (NPP 2006:25). U cijelom je dokumentu vidljiv naglasak na učenju i *brušenju* hrvatskoga standardnog jezika, no zastupljene su i nestandardnojezične teme. Tako se u četvrtom razredu očekuje da će učenici »razlikovati književni jezik od zavičajnoga govora; odrediti svoj zavičajni govor u odnosu na jedno od tri narječja hrvatskoga jezika; usmeno i pisano komunicirati na svome zavičajnome govoru« (isto, 33). U petome razredu očekuje se da će učenici »razlikovati zavičajne idiome i književni jezik; osvijestiti postojanje različitih narodnih govora i potrebu njihova njegovanja; razvijati svijest o važnosti pravilnoga pisanja i govorenja hrvatskim književnim jezikom« (isto, 35). Tu su među izbornim sadržajima teme »Hrvatski govori: ikavski, ekavski, (i)jekavski i čitanje s razumijevanjem (književnih i neknjiževnih tekstova)« te »Pripovijedanje zanimljivoga događaja jezikom moje bake i jezikom moje generacije« (isto, 35). U šestom razredu nestandardnojezične teme pronalazimo jedino među izbornim sadržajima, a u sedmom ih razredu nema. U osmom razredu predviđena je obrada obilježja hrvatskih narječja s obrazovnim postignućima: »razlikovati najvažnija obilježja svakoga hrvatskoga narječja i glavne prostore gdje se govore; razlikovati štokavsko narječje od hrvatskoga književnoga jezika; razumjeti odnos naziva hrvatski književni jezik i hrvatski standardni jezik, razlikovati ih« (isto, 47). Vrijedi spomenuti i temu: *Razgovorni stil s obrazovnim postignućima*: »zamjećivati obilježja razgovornoga stila; izdvajati iz razgovora posuđenice, žargonizme, lokalizme i dijalektizme; zamjećivati njihovu stilsku i obavijsnu vrijednost; zamjenjivati ih stilski neutralnim riječima i izrazima; primjereno se služiti razgovornim stilom i neverbalnim sredstvima u različitim komunikacijskim situacijama« (isto, 47).

U NOK-u je najviše pažnje posvećeno promicanju i razvijanju svijesti »o hrvatskom jeziku kao bitnomu čimbeniku hrvatskoga identiteta« te sustavnom njegovanju hrvatskoga standardnoga (književnog) jezika u svim područjima, ciklusima i svim razinama odgojno-obrazovnoga sustava (NOK 2011:22). Tek je u gimnazijama predviđeno da učenici uoče razlike između standardnoga govora i tekstova izgovorenih u jezičnim registrima / varijetetima (isto, 101).

Kako je *Nastavni plan i program* iz 2006. bio krovni školski dokument u vremenu nastajanja recentnijih školskih rječnika hrvatskoga jezika, na temelju iščitavanja njegova sadržaja možemo zaključiti da su u nastavi hrvatskoga jezika predviđene i nestandardnojezične teme – bilo da je riječ o dijastratijskoj ili dijatopijskoj raslojenosti hrvatskoga jezika.⁶ Sukladno tomu, ostvaraje NPP-a očekujemo pronaći i u udžbenicima pisanima nakon 2006. godine te u hrvatskim čitankama iz kojih ćemo crpiti građu za našu analizu.⁷

2.2. Školski rječnici

O školskim rječnicima hrvatskoga jezika nije se dosad mnogo pisalo, a slična je situacija i u drugim zemljama (Béjoint 2000:40). Krenimo stoga redom, dajući na početku definiciju školskog rječnika uglednog francuskog leksikografa Henrija Béjointa (2010:47). Po njemu su rječnici za adolescente oni koji se izrađuju za školske potrebe, njihovi se abecedariji (popisi natuknica) temelje na školskim udžbenicima, dok natuknice u mikrostrukturnom smislu sadrže informacije koje su djeci potrebne za pisanje zadaća i praćenje nastave.⁸

Mogu li se školski rječnici hrvatskoga jezika svesti pod tu definiciju?

U Hrvatskoj su za stariji osnovnoškolski i srednjoškolski uzrast dosad objavljena tri rječnika koja u naslovu imaju pridjeve *školski* i *hrvatski*:

- a) 1998. *Hrvatski školski rječnik* (Mijo Lončarić i Ante Bičanić), Profil;
- b) 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika* (Matea Birtić i dr.), Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Školska knjiga;
- c) 2015. *Anićev školski rječnik hrvatskoga jezika* (priredili Ivo Pranjković i Lada Badurina), Znanje.

⁶ Jedno zanimljivo istraživanje pokazuje da je dubrovački varijetet najzastupljeniji nestandardni varijetet u materijalima za predmet Hrvatski jezik od 2014. do 2016. godine, no i on čini tek jednu desetinu gradiva (Matković 2016:55). Tu valja primijetiti da vjerojatno nije slučajno da dubrovačkog idioma ima najviše jer je on u svojoj osnovici vrlo sličan hrvatskome standardnom jeziku, dio je njegovih gramatičkih, ali i kulturnih temelja: njime je u renesansno doba ispisana impozantna književnost kojom se hrvatska kroatistika s razlogom ponosi. Kako je jedan od postulata ideologije standardnoga jezika neumorno dokazivati njegovu starost, tradiciju i što slaviju prošlost (Vogl 2012:19–20), ne čudi da su dubrovačke književnojezične teme zastupljenije u programu predmeta Hrvatski jezik od ostalih hrvatskih nestandardnih jezičnih tema.

⁷ Dokument *Kurikulum nastavnog predmeta Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije* zbog vremena objave (2019) nije mogao utjecati na sastavljače školskih rječnika hrvatskoga jezika pa o njemu nećemo ovdje govoriti.

⁸ »Dictionaries for adolescents are designed for the needs of the school or college: their wordlists are based on what is found in schoolbooks, and their microstructural information is what teenagers need for their schoolwork«.

Valja napomenuti da sva tri rječnika temelje svoje abecedarije na leksiku hrvatskoga standardnog jezika, što ističu tek u uvodu, dok naslovom na koricama zavode na krivi trag (v. bilješku 8).

Prvi je školski rječnik (Lončarić–Bičanić 1998) pravopisno-gramatički i kao takav ne donosi značenja riječi nego mu je cilj da učeniku olakša savladavanje problematičnih fonološko-morfoloških mjesta jezičnoga standarda. Autori ne navode iz kojeg su korpusa vadili riječi.

Drugi rječnik (Birtić i dr. 2012) sadrži približno 30000 natuknica. U dva predgovora autori iznose različite informacije o korpusu na kojem se rječnik temelji. Radoslav Katičić govori da se abecedarij temelji na školskom gradivu, dok Dunja Brozović Rončević daje naslutiti da se odustalo od te ideje i da se napravila nova koncepcija rječnika u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje (Predgovor, IX). Nadalje se u Uvodu potvrđuje da je rječnik temeljen na Hrvatskome jezičnom korpusu koji je sastavnica Hrvatske jezične riznice (Uvod, XII). Na mrežnim stranicama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje ne pronalazimo popis djela od kojih je sastavljena Hrvatska jezična riznica, stoga ne možemo znati jesu li i uolikoj mjeri, u rječniku koji se korpusno na njoj temelji, zastupljeni školski sadržaji. Pitanje je stoga, uklapa li se konceptijski (odabirom natuknica) Institutski rječnik u ideju o školskome rječniku kako ga definira Béjoint.

Prema mišljenju tvoraca dječjeg jezičnog korpusa s Oxforda: » ... dječji rječnici ne bi trebali biti sažeti rječnici za odrasle: »...dječji rječnik temeljen na korpusu za odrasle neće odraziti jezik kojem su djeca izložena toliko precizno koliko rječnik temeljen na dječjem korpusu«.⁹ (Wild, Kilgarriff, Tugwell 2012:206).

U našem je istraživanju u fokusu interesa treći, ujedno najrecentniji, Anićev školski rječnik (Anić [Pranjković–Badurina] 2015). Za razliku od Institutskog prethodnika, Anićev školski rječnik ima manji broj natuknica, njih oko 17000, jer priređivači smatraju da srednjoškolac i student barataju tolikim leksikonom (isto, VIII). Okosnicu rječnika čini leksik koji se pojavljuje u školskim udžbenicima, po prilici 10500 riječi i te su natuknice obilježene zvjezdicom. Zatim je u rječničku nomenklaturu, po izboru priređivača, dodano približno 6500 riječi iz opće kulture. Godine 2006. oformljena je radna skupina koja je iščitavala udžbenike i ekscerpirala riječi, a 2013. godine popis je ažuriran. U predgovoru je istaknuto da rječnik sadrži ponešto regionalnog i razgovornog leksika za koji priređivači smatraju

⁹ »...children's dictionary should not be abbreviation of adult's dictionary: »...a children's dictionary based on an adult's corpus will not reflect the language that children are exposed to as accurately as a children's dictionary based on a children's corpus«.

da se udomaćio i da je raširen, i za koji nema standardnojezičnog ekvivalenta, no priređivači također napominju da je Anićev školski rječnik bliži normativnome nego opisnome rječniku (isto, VII).

U središnjem dijelu rada istražiti ćemo u kojoj je mjeri regionalni i razgovorni leksik kojemu su učenici osnovnih škola bili izloženi na satovima Hrvatskoga jezika – čitanjem hrvatskih čitanke – uvršten u Institutski i Anićev školski rječnik i što to govori o hrvatskoj leksikografiji namijenjenoj školskom uzrastu djece.

3. Metode i ciljevi istraživanja

Za potrebe istraživanja pregledane su dostupne hrvatske čitanke za više razrede osnovnih škola triju različitih nakladnika: Profil (*Dveri riječi* 5, 7, 8), Ljevak (*Hrvatska čitanka V, VI, VII, VIII*) i Školska knjiga (*Krila riječi* 5, 6; *Iz priče u priču* 5, 6, 7, 8), koje su objavljene i korištene u nastavi u periodu od 2006. do 2013. godine. Ta su izdanja nastala nakon donošenja *Nastavnoga plana i programa* iz 2006. te se očekuje da su s njime i usklađena, a trebala su biti ekscerpirana kao dio korpusa i za Institutski i za Anićev školski rječnik.

Kako je riječ o čitankama koje su se koristile prije mnogo godina, neke od njih nisu lako dostupne pa su u istraživanju izostale čitanke za pojedine razrede. To, vjerujemo, ipak nije utjecalo na konačni rezultat istraživanja kojim se željelo dobiti opći uvid u stanje stvari: odnos školskog rječnika i leksika koji je dijelom školskog gradiva. Vrijedi napomenuti da se u istraživanju pazilo na to da budu zastupljene čitanke svih triju ondašnjih izdavača: Profila, Ljevaka i Školske knjige. U konačnici je pregledano tri-naest čitanke.¹⁰

Iz čitanke su potom izdvojene potvrde nestandardnog leksičkog sloja koji se obično tumači na marginama pod naslovom »Rječnik« (*Iz priče u priču*; *Krila riječi*); »Manje poznate riječi« (*Hrvatska čitanka*) ili bez naslova (*Dveri riječi*). Iznimno se u čitankama *Dveri riječi* za 7. i 8. razred na kraju donosi glosar »Manje poznate riječi i izrazi« iz kojeg je također ekscerpirana građa.

Naposlijetku je provjereno o kojem je i kakvom leksičkom sloju riječ te je li on uvršten u spomenute školske rječnike. Ako jest, u kojoj mjeri.

Nakon provedene analize, usporedbe izdvojenog "marginalnog" leksika¹¹ iz hrvatskih čitanke s abecedarijima Institutskog i Anićeva školskog

¹⁰ Vidi detaljnije bibliografske podatke na kraju rada.

¹¹ Taj je leksik *marginalan* i u doslovnom i, kako ćemo pokazati, u prenesenom

rječnika, u raspravi se komentiraju rezultati istraživanja te se daju sugestije budućim priređivačima školskih rječnika hrvatskoga jezika.

4. Rezultati analize

Analiza je pokazala da se na marginama hrvatskih čitanki, koje sadrže uglavnom beletrističke tekstove, tumače riječi koje okvirno možemo podijeliti u nekoliko grupa. Velik je broj dijalektizama i regionalizama na svim jezičnim razinama, zatim ima mnogo žargonizama, slenga i kolokvijalnih izraza, a ne manjka ni posuđenica i tuđica – što regionalnih, što općeprširenih. Nađu se na čitanačkim marginama i arhaizmi, ali i novije riječi koje su ušle u hrvatski jezik i književnost s dolaskom modernih tehnologija.

U nastavku se daju primjeri ekscerpiranog leksika sortiranog po spomenutim grupama uz napomenu da cilj sortiranja nije matematički precizno razvrstavanje leksema, nego dobivanje opće slike o kakvu je leksiku riječ:

1. dijalektizmi / regionalizmi

U prvu skupinu ubrajamo leksičke potvrde iz svih triju narječja hrvatskoga jezika koje se nalaze u književnim tekstovima iz čitanki. Tu smo ubrojili dijalektizme koji se razlikuju od standardnojezičnih leksičkih ekvivalenata na bilo kojoj jezičnoj razini, kao i posuđenice koje su činjenicom pojedinih hrvatskih govora i dijalekata, a ušle su i u hrvatsku književnost:¹²

1.1. fonološki dijalektizmi / regionalizmi: *'aps* 'zatvor', *barzo* 'brzo', *besida* 'riječ', *bin* 'bih', *bisan* 'bijesan', *blešči* 'bliješti', *bormeš* 'bogme', *blesne* 3. l. jd. prez. 'bljesne', *cvetje* 'cvijeće', *cvici* 'cvjetovi', *čarčki* N mn. 'cvrčci', *čarna* 'crna', *čer* 'kćer', *dalko* 'daleko', *darvo* 'drvo', *dašćice* 'daščice', *denes* 'danas', *dica* 'djeca', *did* 'djed', *do* 'dao', *dojde* 'dođe', *duvan* 'duhan', *f* 'u', *goska* 'guska', *hrdjavi* 'hrđavi', *ijada* 'hiljada', *itak* 'ipak', *itros* 'jutros', *izresti* 'izrasti', *joblak* 'oblak', *joči* 'oči', *jošće* 'još', *ka* 'kao', *kaleb* 'galeb', *kesno* 'kasno', *ketač* 'kotač', *krepil* glag. prid. r. 'osnaživao', *labutovi* 'labudovi', *lito* 'ljetu', *naranža* 'naranča', *nijesu* 3. l. mn. 'nisu', *pital* glag. prid. r. 'pitao', *pi-vac* 'pijevac', *plava* 3. l. jd. 'pliva', *po julican* L mn. 'po ulicama', *prosida* 'prosjedaj', *restu* 3. l. mn. 'rastu', *smardlivi* 'smrdljivi', *snaše* 'snahe', *son* 'sam', *sonce* 'sunce', *soza* 'suza', *spušča* 'spušta', *sreča* 'sreća', *svičor* 'svječar na brodicu', *svioni* 'svileni', *svitle* 'svijetle', *š* 's', *ščiple* 3. l. jd. prez. 'štipa', *šepčuju*

značenju.

¹² Značenja izdvojenih leksema donose se kao u čitankama neovisno o tome što su ponekad u neskladu sa značenjima koja se daju u rječnicima hrvatskoga jezika.

3. l. jd. prez. 'šapću', *tenek* 'tanak', *teplo* 'toplo', *veter* 'vjetar', *vrebac* 'vra-
bac', *vrjedn* 'vrijedni', *vu* 'u', *vugli* 'uglovi', *vuho* 'uho', *vura* 'ura, sat', *vuž-*
ge 'upali, zapali' i sl.

1.2. morfološki dijalektizmi / regionalizmi: *baretun* I jd. 'kapom', *bar-*
kih G mn. 'barka', *bin* 'bih', *brigah* G mn. 'briga', *brodi* N mn. 'brodovi', *dra-*
čan D mn. 'dračama', *lečo* 3. l. mn. 'lete', *mater* N jd. 'majka', *molju* 'molim',
mučidu / *mučiju* 3. l. mn. 'šute', *na keh* L mn. m. r. 'na kojima', *na njon* L jd.
ž. r. 'na njoj', *naju* A mn. 'nas', *po dvoriman* L mn. 'po dvorovima', *po tvoji*
L ž. r. 'po tvojoj', *pogleč* 2. l. jd. imp. 'pogledaj', *pomoga* glag. prid. r. 'pomo-
gao', *poznavam* 1. l. jd. prez. 'poznajem', *putih* L mn. m. r. 'putevima', *širo-*
ken D jd. m. r. 'širokom', *spiju* 3. l. mn. prez. 'spavaju', *široken* D jd. m. r. 'ši-
rokom', *škripjedu* 'škripe', *tijeli* D jd. 'tijelu', *veliju* 3. l. mn. 'kažu, govore',
vratijeh 'vratima' i sl.

1.3. tvorbeni dijalektizmi / regionalizmi: *dišeča* N jd. ž. r. 'mirisna', *gor-*
še 'gore', *grozdek* 'grozdić', *kašnje* 'kasnije', *laglje* 'lakše', *lipji* 'ljepši', *malopr-*
vo 'maloprije', *obavita* 'obavijena', *oslek* 'magarčić', *rajše* 'rađe', *rubnjak* 'rub-
nik', *slajše* 'slade', *vela* 'velika' i sl.

1.4. leksički dijalektizmi / regionalizmi: *ajkati* 'jadikovati', *ambrela* 'kišo-
bran', *avlija* 'dvorište', *babo* 'otac', *bakandža* 'čizma', *balun* 'lopta', *barba* 'u
obraćanju djece stricu ili starijima', *basta* 'dosta', *bašča/bašća* 'vrt', *bostan* 'di-
nje i lubenice', *beštimal* 'psovao', *birtija* 'gostionica', *bumbeta* 'žarulja', *bur-*
ka 'ogrtač koji pokriva čitavo tijelo s malim mrežastim izrezom za oči', *ča*
'što', *čador* 'šator', *čakšire* 'hlače', *čika* 'u obraćanju djece stricu ili starijima';
daidža 'ujak', *dekla* 'djevojka', *divanit* 'govoriti', *drobn* 'sitan, mali', *drum* 'ce-
sta', *dženet* 'raj', *đulistan* 'ružičnjak', *fačuk* 'nezakonito dijete', *fijolica* 'ljubi-
čica', *fkanjček* 'prevarant', *flundra* 'bludnica', *frajla* 'gospođica', *fukara* 'si-
rotinja', *ganc* 'posve', *gizda* 'ljepota ures', *grosmama* 'baka', *grostata* 'djed',
gruntati 'razmišljati', *gušt* 'užitak', *hanuma* 'gospođa, supruga', *hartija* 'pa-
pir', *hiža* 'kuća', *izila* 'pojela', *jaketa* 'jakna', *jalnuš* 'zavidnik', *japa* 'otac', *ja-*
ran 'prijatelj', *kača* 'zmija', *kadija* 'sudac', *kaić* 'mali čamac', *kaj* 'što', *kajsi-*
ja 'marelica', *kala* 'ulica', *kampanel* 'zvonik', *kantati* 'pjevati', *kmica* 'mrak',
kozoderec 'sjeverni vjetar', *kupica* 'čaša', *lancun* 'plahta', *libar* 'knjiga', *lu-*
kati 'viriti', *macuol* 'čekić', *melja* 'brašno', *mendula* 'badem', *muka* 'brašno',
mustači 'brkovi', *muž* 'seljak', *namrijeti* 'umalo umrijeti', *nanule* 'natikače
s drvenim potplatom', *narisati* 'nacrati', *nevera* 'oluja', *nigdar* 'nikad', *no-*
nić 'djed', *oblok* 'prozor', *opravica* 'haljinica', *osao* 'magarac', *otalen* 'odatile',
pače 'štoviše', *pajcek* 'svinja', *pajdaš* 'prijatelj', *papa* 'otac', *pape* 'otac', *pariti*
se 'činiti se', *pasala* 'prošla', *patri se* 'priliči se', *pazar* 'sajam', *pendžer* 'pro-
zor', *penezi* 'novac', *pipa* 'lula', *pir* 'svadba', *pjaca* 'trg', *ponistra* 'prozor', *po-*
rat 'luka', *postol/postola* 'cipela', *pot* 'znoj', *pot* 'put', *poteknuti* 'dodati drva u

peč', *potepuh* 'skitnica', *potrefit* 'pogoditi', *pramalet* 'proljeće', *primaliće* 'proljeće', *protuletje* 'proljeće', *punta* 'rt, vrh', *rabota* 'težak posao', *raca* 'patka', *re vera* 'zaista', *salaš* 'seosko imanje', *scufano* 'poderano, oštećeno', *sevdah* 'ljubav, ljubavna čežnja', *sleme* 'vrh brda', *sokak* 'ulica', *soldat* 'vojnika', *stat* 'stanovat', *svatovac* 'svadbena pjesma', *šjor* 'u obraćanju djece stricu ili starijima', *škatulja* 'kutija', *škoi/školi* 'otok', *škornje* 'čizme', *škrak* 'šešir', *škura* 'tamna', *šoldi* 'novac', *šolja* 'šalica', *špancirati* 'šetati', *špigeta* 'vezica za cipele', *što* 'tko', *tramontana* 'vjetar', *utaman* 'uzalud', *vala* 'zaista', *vapor* 'parobrod', *varoš* 'manje mjesto', *vašar* 'sajam', *več/već/veće/većma* 'više', *veštit* 'odijelo', *Vuzem* 'Uskrs', *zač* 'zašto', *zajec* 'zec', *zajik* 'jezik', *zakaj* 'zašto', *zakunjat* 'zadrijemati', *zero* 'malo', *zi* 'iz', *žniranci* 'vezice za cipele', *žurnal* 'čiasopis' i sl.

1.5. semantički dijalektizmi / regionalizmi: *gaće* 'hlače', *grub* 'ružan', *stiščem se* 'privijam se', *stat* 'stanovati' i sl.

2. žargonizmi / sleng / kolokvijalni izrazi

U drugu skupinu uvrstili smo izraze koji su ušli u hrvatsku književnost i u čitanke hrvatskoga jezika za više razrede osnovnih škola, a pripadaju slengu i žargonu, to jest, kolokvijalne su naravi.¹³ Među njima također ima mnoštvo posuđenica i tuđica, kao i novijih riječi.

Evo nekoliko primjera:

bipnuti 'učiniti zvuk na kompjuteru', *biznismen* 'polovni čovjek', *brand* 'robna marka', *buksa* 'zatvor', *cool* 'izvrsno', *cool* 'miran, suzdržan', *cucak* 'pas, psić', *dekintiran* 'koji je bez novaca', *delete* 'brisati', *dimi* 'nestani', *etvas* 'nešto', *fakat* 'stvarno', *fiksna ideja* 'opsesivna misao', *foto* 'fotografija', *frajer* 'mladić', *gajba* 'soba, stan', *gastarbajter* 'naši ljudi na privremenom radu u Njemačkoj', *gentleman* 'otmjen čovjek, gospodin', *grunge* 'žanr američke rock-glazbe', *guba* 'jako dobro', *halbe* 'pola', *ini* 'ostali, drugi', *izgruhan* 'izubijan', *kelnerica* 'konobarica', *kiks* 'pogreška', *klipan* 'neotesanac', *klipsati* 'dugo hodati', *klopa* 'hrana', *kokotica* 'vrsta frizure', *komad* 'žena, djevojka', *kompić* 'računalo', *košaretina* 'odbijanje osobe suprotnog spola', *kulja* 'jedinica', *kužiti* 'razumjeti', *landrati* 'bezbrižno se skitati', *lange* 'dugo', *lemati* 'tući', *macan* 'čvrst, snažan muškarac', *macho* 'pravi, tipičan muškarac', *maher* 'spretan čovjek', *marte* 'vrste čizama', *mator* 'star', *minus* 'dug na bankovnom računu', *mrš!* 'odlazi!', *mulac* 'klinjo', *nabasati* 'slučajno naići', *najhaj* 'najbolji', *nick* 'nadimak', *nikeice* 'vrsta tenisica', *njupati* 'jesti', O.K. 'sve u redu', *operutati* 'pokrasti', *ošeprtljiti se* 'zbuniti se', *otpilila me* 'otpravila

¹³ Uzimamo najširu definiciju žargonizama, slenga i kolokvijalnih izraza kao leksika koji pripada jeziku pojedinih struka ili jeziku mladih, to jest, ne pripada hrvatskoj standardnoj jeziku (usp. npr. Skelin Horvat 2017:6, bilješka 4, isto:97).

me bez obavljena posla', *pacer* 'nespretnjaković', *pandur* 'policajac', *papak* 'noga', *papak* 'primitivac', *pardonček* 'oproštenje', *popaliti* 'ukrasti', *pretpotopni* 'staromodan', *prokljuviti* 'shvatiti', *riboni* 'djevojke', *rodkas* 'rođendan', *sentiš* 'lagana ljubavna glazba', *skockati se* 'dotjerati se', *skompale* glag. prid. r. ž. r. 'sprijateljile', *skužiti* 'razumjeti', *spika* 'razgovor', *stara* 'majka', *stari* 'otac', *supercool* 'vrlo dobro, izvrsno', *škija* 'krijumčareni duhan', *škvadra* 'društvo', *šnita* 'kriška', *šora* 'tučnjava', *šrajben* 'pišem', *štimung* 'raspoloženje', *šut* 'injekcija droge', *tata-mata* 'pravi majstor', *telkač* 'televizor', *trip* 'stanje nakon uzimanja droge', *trokeljati* 'govoriti gluposti', *trta* 'strah', *tulumiška* 'tulum, zabava', *tužakati* 'često tužiti bez povoda', *ukebati* 'uhvatiti', *uvaljati* 'dati', *vjetrenjast* 'onaj koji zanemaruje obaveze i dužnosti', *ziher* 'sigurno', *zvekan* 'glupan, budala' i sl.

3. arhaizmi / knjiški ekspresivni leksik

Treću skupinu marginalnog čitanačkog leksika čine arhaizmi i knjiški ekspresivni leksik kojim su ispisane starija i novija hrvatska književnost, to jest oni njezini segmenti koji su na temelju *Nastavnoga plana i programa* iz 2006. ušli u čitanke za predmet Hrvatski jezik.

Evo nekoliko primjera takvih potvrda: *čest* 'dio', *dinar* 'jedinica novca', *drug* 'u socijalizmu muškarac', *gartlic* 'vrt', *groš* 'sitan novac', *grundovci* 'dječaci Pavlove ulice koji čuvaju grund', *hvat* 'mjera od četiri kubna metra', *illustrissimus* 'naziv za feudalnu gospodu, presvijetli', *jazik* 'jezik', *jur* 'još', *kruna* 'novčana jedinica u Austro-Ugarskoj', *luna* 'mjesec', *ljuveni* 'ljubavni', *tezoro* 'blago', *uza trage* 'natrag', *uze* 'ropstvo, okovi', *užgat* 'zapaliti' i sl.

4. frazemi

U posljednju provizornu skupinu svrstavamo nekoliko frazema pronađenih u promatranu korpusu: *imati radi* 'voljeti', *imati smolu* 'imati peh', *mile-lale* 'sad ovako, sad onako', *nisi neg zinije na svit* 'tek si se rodio'; *prišiti čušku* 'ošamariti', *vidi mi se čini mi se* i sl.

Pobrojani leksik nalazi se među 1591 leksičkom jedinicom ekscerpiranom s margina trinaest promatranih čitanke hrvatskoga jezika. Taj leksik nije činjenicom suvremenog hrvatskog standardnog jezika, no dijelom je, kako vidimo, hrvatske književnosti koja se obrađuje u nastavi u višim razredima osnovne škole. Dio tog leksika zasigurno je poznat đacima iz pojedinih hrvatskih govora, ovisno o podneblju iz kojeg dolaze, dio možda znaju iz medija i društvenih mreža – osobito novije riječi, sleng i žargonizme – no jedan dio zasigurno im je sasvim neproziran i stran te im je objaš-

njenje potrebno. Na primjer, đacima iz južne Hrvatske dobro bi došlo tumačenje riječi *snočka* 'sinoć' iz pjesme Miroslava Dolenca Dravskog, dok bi djeci iz sjeverne i istočne Hrvatske dobro došlo tumačenje riječi *ponistra* 'prozor' i sl. Marginalni glosari su stoga praktično pomagalo za nastavu, no u mnogobrojnim slučajevima nisu dostatni jer uglavnom tumače riječ samo u obliku u kojem se ona pojavljuju u kontekstu, bez da se ponudi kantski oblik i bez odrednice kojem leksičkom sloju riječ pripada, npr. *cvici* 'cvjetovi', *do* 'dao'. Također, na marginama se ne obrađuje polisemija, niti se izdvajaju značenjske finese, jer tomu margine i ne mogu služiti. Drugim riječima, marginski su glosari praktični, ali često šturi i nedovoljni za razumijevanje određena leksika i raslojenosti hrvatskoga jezika u cijelosti. U njima su također česte i pogreške o čemu će kasnije biti više riječi.

Sada dolazimo do zanimljivog dijela. Usporedbom ekscerpirana nestandardnog leksika iz hrvatskih čitanki s abecedarijima (popisima natuknica) u školskim rječnicima otkrili smo da je u Institutski školski rječnik ušlo svega 76 nestandardnih leksema, a u Anićev školski rječnik 62, od ukupno 1591 jedinice ekscerpiranog nestandardnog leksika.¹⁴ U postocima to je 4,7% u prvome rječniku, odnosno 3,7% u drugome, s time da je Institutski rječnik po ukupnom broju natuknica gotovo dvostruko veći od Anićeva. Spomenute brojke otvaraju niz pitanja: treba li školski rječnik sadržavati leksik s kojim se učenik susreće tijekom obrazovnog procesa, daleko i onaj iz hrvatskih čitanki? Ako treba, zašto toliki leksik iz hrvatskih čitanki (= iz hrvatske književnosti), nije ušao niti u Institutski, niti u Anićev školski rječnik?

5. Rasprava

Postotak od 4,7% to jest 3,7% nestandardnog leksika koji je iz promatranih čitanki ušao u školske rječnike, zaista je malen. Nisu ušle niti riječi koje se ponavljaju na čitanačkim marginama više puta: *bašča* (3), *ča* (8), *čez* (10), *črni* (6), *ćutim* (4), *di* (gdje), *drob(a)n* (5), *drum* (4), *gresti* (7), *jur* (4), *kaduna* (4), *ki* (5), *kmica* (5), *libar* (3), *ni* (5), *pendžer* (3), *poje* (5), *ponistra* (3), *pot* (4), *pozabi* (5), *sarce* (3), *sem* (sam), *sim* (4), *škoj* (3), *tić* (3), *v* (6), *varit* (4), *veter* (3), *vse* (7), *zač* (6), *zajec* (3), *zdigli* (3) itd. To jedino može značiti da su te leksičke jedinice namjerno preskočene prilikom ekscerpiranja građe iz školskih materijala za školski rječnik. Zašto su autori/priređivači preskočili dobar

¹⁴ Nas je u ovom radu prvenstveno zanimalo koliko je nestandardnog leksika iz hrvatskih čitanki ušlo u školske rječnike hrvatskoga jezika, a za one kojima bi bilo zanimljivo vidjeti koji je leksik postao dijelom tih rječnika dajemo popis u tablici na kraju rada.

dio nestandardnog leksika iz školskih materijala?¹⁵ Zasigurno razlog nije u manjku prostora, jer Institutski rječnik ima ukupno 30000 natuknica, a priređivači (ili izdavač) Anićeva rječnika samoinicijativno su dodali 6446 leksičkih jedinica koje nisu našli u školskim materijalima, a drže ih potrebnima za opću kulturu i naobrazbu (Anić [Pranjković–Badurina]:VIII). Smatramo da su u pozadini takva postupanja purizam i ideologija standardnoga jezika prema kojoj samo standardnojezični varijetet zaslužuje biti dijelom obrazovnog procesa. Ispuštanjem (engl. *erasure*, v. Irvine i Gal 2000:38) većine nestandardnog leksika indirektno se učenicima poručuje da taj leksički sloj ne moraju znati, niti se njime trebaju zamarati, jer on nije dovoljno vrijedan da uđe u školski rječnik – čak niti u Anićev školski rječnik koji ima preporuku za uporabu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta od 15. prosinca 2014. godine. Slijedno tomu, učenik bi i svoj mjesni govor i dijalektnu književnost mogao smatrati manje vrijednom i manje lijepom od one pisane standardnim jezikom.

Prilog 1. Riječi s margina čitanke *Iz priče u priču 6*, 50.

Ivan Goran Kovačić
MALI POT

Rječnik:
pot – put
čez – kroz
zajec – zec
glibok – dubok
drobn voz
– mala kola
krt – krtica
vre (1) – vrijeme
vavek – stalno
sim – ovdje
vre (2) – više
kade – gdje
goščava
– gustiš
krog – oko
so – sve
kmica – mrak
pozabiti
– zaboraviti

Čez šumo vodi mali pot,
Od lada plav, od sonca žot.
V njemu trag je zajcov, srn,
I zarez kola, glibok, črn;
To proš' l drobn voz je drv,
I tica još, i krt, i črv.
I dugog vre nikoga ni
A pot vavek beži, beži.
Žavija sim, zavija tam,
Okolo šumske kroži jam,
Dole skače, v nebo gre
– I najempot ni ga vre.
Čovek gleda: kade je to?
Goščava, mir krog njega so;
Ni vetra čut, popevke tic,
– Presvetlo ni, ni preveč kmic:
– Pozabi čovek toga se,
– I sreča tu primiri se.

¹⁵ Preskočeno je više od 1500 leksičkih potvrda iz 13 čitanke za 4 razreda osnovne škole, a broj bi zacijelo bio veći kada bi se pregledalo sve nastavne materijale upotrebljavane od 2006. do 2013. godine.

Osim toga što smo pronašli slabu zastupljenost nestandardnog leksika u školskim rječnicima, pri ekscerpiranju građe naišli smo na niz mjesta slabe obrade tog istog leksika na čitanačkim marginama. Primjerice, autori su zbunjeni oko značenja riječi *vre* iz pjesme *Mali pot* Ivana Gorana Kovačića (Grbaš i dr. 6, 2009:50) pa kažu da *vre*(1) znači 'vrijeme', što nije točno, a *vre*(2) znači 'više'. Zapravo je značenje priloga *vre* u toj pjesmi 'već, više'. Vjerojatno je autore dodatno zbunila pogreška u prijepisu same pjesme »I *dugog vre* nikoga ni« umjesto »I *dugo vre* nikoga ni«.

U oči upada nerazumijevanje kajkavskoga leksičkog sloja i u Kolarovoj *Brezi* gdje iz rečenice: »Kaj se tu protežeš? Valda si se dosta *nacrkevala!*...« autori na margini izvode sasvim neobičan, potpuno promašen, glagolski infinitiv *nacrkevalati* 'naspavati, izležavati' (Grbaš i dr. 8, 2009:63).¹⁶ Infinitiv od glagolskoga pridjeva *nacrkevala* glasi *nacrkevati*.

Prilog 2. Riječi s margina čitanke *Iz priče u priču* 6, 54.

Dragutin Domjanić

KAJ

Rječnik:	Vre tičeki spiju
vre – već	A šume mučiju,
tičeki – ptice	Naj moja popevka zvoni
spiju – spavaju	Po dolu i gaju,
mučiju – šute	Po dragomu kraju,
naj – neka (imp.)	Od kojeg mi lepšega ni.
popevka – pjesma	Tu brat mi je vsaki,
tu doma sam	Tu doma sem taki,
taki – tu sam svugdje kao kod kuće	Pogodit bi mogel i speć,
speć – isprva	Poznati su puti,
vsigde – svagdje	Tu vsigde je čuti,
takaj – tako	Ljubljenu domaću mi reč.
slajše – slade	I srce mi greje
rajše – rade	I z menom se smeje
kaj – što.	I v žalosti plače takaj.
	Em nikaj ni slajše,
	Ne čuje se rajše
	Neg dobri i dragi naš kaj!

Glagolski prilog sadašnji glagola *spati* 'spavati': *speć* iz antologijske Domjanićeve pjesme *Kaj* također nije dobro shvaćen: »Tu brat mi je vsaki, / Tu doma sem taki, / Pogodit bi mogel i speć, / Poznati su puti, / Tu vsigde je

¹⁶ Kako su za potrebe istraživanja analizirani radni primjerci čitanke *Iz priče u priču* 5 – 8, možemo se nadati da su spomenute greške uklonjene iz konačnih inačica.

čuti, / Ljubljenu domaću mi reč.« Autori čitanke tumače *speć* kao 'isprva', umjesto 'spavajući'. Nadalje je vremenski prilog *taki* protumačen kao 'tu sam *svugdje* kao kod kuće', dok uistinu znači 'tu sam kod kuće *uskoro, začas*'.

Sve nam to govori da je kvalitetno tumačenje "manje poznatih riječi" iz hrvatske književnosti itekako potrebno hrvatskim đacima.

Budući da je hrvatska književnost, za razliku od hrvatskoga standardnog jezika, i u stvarnosti, a ne samo deklarativno, tronarječna, te obiluje i primjerima iz razgovornog stila hrvatskoga jezika, učenicima je za potrebe obrazovanja nužan leksikografski priručnik iz kojeg će dobiti informaciju o značenju pojedine riječi s kojom se susreću u čitankama i/ili u lektiri. Neovisno o tome je li koja riječ činjenicom standardnoga hrvatskog jezika, hrvatskih narječja / dijalekata, sociolekata, žargona, bila ona tuđica, primljenica ili nova riječ, i neovisno o tome što pojedinci o njoj misle i osjećaju, takav bi leksikografski priručnik trebao služiti kao izvor informacija, a ne kao leksički arbitar. To je osnova za praćenje i razumijevanje tekstova.

Navest ćemo jedan svijetao primjer iz školske leksikografije engleskoga jezika. Oxford School Dictionary temelji se na elektroničkome korpusu the Oxford Children's Corpus koji ima 30 milijuna pojavnica iz literature namijenjene djeci u dobi od 5 do 14 godina (Wild, Kilgarrieff, Tugwell 2012:190). Tri četvrtine toga korpusa čini suvremena književnost, dječja književnost i mali potkorpus tekstova koji su napisala djeca. Sadrži i klasičnu dječju književnost koja ima arhaičniji jezik jer su te knjige dijelom kurikulumu. Zanimljivo je primijetiti da Oxford School Dictionary ne preže pred obradom dijalektizama pa tako u njemu nalazimo varijantne potvrde poput *mom* i *mam* uz *mum* 'mama' jer su to ostvaraji koji su poznati djeci u pojedinim predjelima Ujedinjenog Kraljevstva (Banerji i dr. 2013:317).

Slijediti dobre primjere nije sramota pa bismo i mi mogli djelovati u smjeru oksfordskog školskog rječnika s ciljem da đake naučimo što znače koji nestandardni leksemi i gdje se upotrebljavaju. Konačno, neki se od njih u razgovornome jeziku upotrebljavaju daleko više od standardnojezičnih ekvivalenata: *balun* umjesto *lopta* u obalnoj Hrvatskoj, *fakat* umjesto *zaista* u Zagrebu i okolici, *gušt* umjesto *užitak* i sl.

Osim stranim uzorima možemo se okrenuti i vlastitoj jezičnoj povijesti te se prisjetiti Ivana Belostenca i njegova *Gazofilacija*,¹⁷ latinsko – hrvatsko-

¹⁷ *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatium aerarium* (*Gazofilacij ili riznica latinsko-hrvatskih riječi*), 1740. Sastoji se od latinsko-hrvatskoga dijela s oko 40000 natuknica i hrvatsko-latinskoga dijela s oko 25000 natuknica.

ga rječnika u kojem pridjev *illyricorum* znači i štokavski i kajkavski i čakavski. Belostenec kraticom uz leksem bilježi područje na kojem se pojedini ekvivalent upotrebljava.¹⁸

Nakon svega rečenog, smatramo da je u hrvatskoj leksikografiji i dalje praznina na mjestu školskoga rječnika koji bi zadovoljavao potrebe đaka i tumačio leksik s kojim se đaci susreću tijekom nastave ili čitajući lekturu.

Bilo bi dobro izraditi nenormativni školski rječnik u kojem bi svoje mjesto našli ekvivalenti iz raznih hrvatskih govora koji su dijelom hrvatske književnosti, kao na primjer: *ćaća, papa, pape, babo, japa, stari, tatko, matori* 'otac, tata' ili *striček, čika, barba, šjor* i sl. kao 'dječji nazivi za starijeg muškarca' i sl. U takvu bi se rječniku našli ekvivalenti poput *pramalet, primaliće, protuletje* 'proljeće', ili *oblok, pendžer* i *ponistra*, kao i homografi poput *pot* 'znoj', *pot* 'put'.

Taj bi dakle rječnik trebao biti korpusno utemeljen na lektiri, dječjoj književnosti općenito i na nastavnim materijalima, a bilo bi praktičnije da bude elektronički, kako bi uz natuknice mogla biti karta s rasprostranjem kojeg leksema, kao i zvučni zapis izgovora u pojedinom govoru. Odličan je primjer za usporedbu interaktivna čakavska čitanka Dragice Stanić, *Čakavčica*.¹⁹ Iz njezina uvodnog teksta, koji je vrlo afirmativno intoniran prema jezičnoj raslojenosti koja nas okružuje, možemo mnogo naučiti:

»Svima vama ljubiteljima čakavske *besedi* i onima koji je žele slušati, razumjeti, naučiti, a možda i govoriti! Sve riječi svijeta su čudesne i važne. Vode nas u stvarnost ili maštu. S njima se možemo poigrati, nekome ljubav iskazati, nešto i nekoga voljeti ili kuditi, nekoga pohvaliti ili s ljudima se bolje razumjeti. Pitamo li se sa *što, kaj* ili *ča*, svejedno su nam drage sve te riječi, samo što nas u neki drugi kraj svijeta vode, o tom svijetu nam govore ...« (Stanić 2015:9). Takav je pristup u skladu sa suvremenim istraživanjima koja pokazuju da »je najvažnije djetetu pokazati uvažavanje prema njegovom jeziku, onom kojim govori kada dolazi u školu« (Turza-Bogdan 2009:176, usp. i Chesire i Trudgill 1989:106).

¹⁸ Kajkavskim leksemima tumači latinske i njih ne obilježava posebno, uz čakavske i štokavske ekvivalente bilježi kraticu (D.), a uz slavonske turcizme kraticu (Scl.) ili (Scl. Turc.) (Vončina 1988:234).

¹⁹ Dragica Stanić: *Čakavčica. Čakavska početnica i čitanka. Udžbenik za početno učenje kastavske čakavštine*. Osnovna škola »Milan Brozović«, Kastav, 2015. E-udžbenik: www.cakavcica.com.

Zaključak

U radu smo se pitali u kakvu su odnosu školski rječnici hrvatskoga jezika prema regionalnom i razgovornom leksiku koji se nalazi na marginama čitanki za Hrvatski jezik u višim razredima osnovne škole. Školski rječnik po definiciji bi trebao obraditi leksik s kojim se učenici susreću tijekom obrazovnog procesa te im služiti kao pomagalo u nastavi. U fokusu našeg istraživanja bile su čitanke objavljene u razdoblju od 2006. do 2013. godine jer su one, kao dio nastavnih materijala, usklađene s *Nastavnim planom i programom* iz 2006. u kojem je predviđen niz nestandardnojezičnih tema u nastavi hrvatskoga jezika, a s obzirom na vrijeme objave trebale su ući i u korpus za Institutski (2012) i Anićev školski rječnik (2015). Iz čitanki je ekscerpirano 1590-ak leksičkih jedinica koje nisu dijelom suvremenog hrvatskog standardnog jezika, ali su dijelom mjesnih govora, slenga i žargona zapisanih u hrvatskoj književnosti. Analiza je pokazala da je u Institutski školski rječnik ušlo tek 76 takvih leksema, a u Anićev školski rječnik 62, što je u oba slučaja manje od 5%. Kako razlog neuvrštavanja nestandardnih leksema nije prostorne prirode, ta Institutski je rječnik s 30000 natuknica velik sam po sebi, a priređivači Anićeva rječnika dodaju u rječničku nomenklaturu približno 6500 leksičkih jedinica prema vlastitu izboru, može se zaključiti da je u pozadini njihova odabira ideologija standardnoga jezika prema kojoj nestandardnim jezičnim elementima – ma koliko oni rašireni bili i mada ih upotrebljavali renomirani pisci – u obrazovanju zapravo nije mjesto.

S obzirom na to da su mnogobrojne studije pokazale da djeca razvijaju pozitivniji stav prema jeziku i sebi općenito ako se tijekom obrazovanja afirmativno odnosi prema govorima (bilo mjesnim, bilo gradskim) iz kojih potječu, smatramo da je hrvatskoj leksikografiji potreban školski rječnik koji bi bio inkluzivan prema leksiku koji je učenicima blizak iz vlastitih govora, ili s kojim se susreću čitajući tronarječnu hrvatsku književnost. Takav bi se rječnik trebao temeljiti na korpusu dječje književnosti i nastavnih materijala, trebao bi biti elektronički i interaktivan, sa zvučnim zapisima pojedinih leksema i kartama rasprostiranja. U konačnici, trebao bi promovirati jezičnu toleranciju i isticati jezično bogatstvo na teritoriju Republike Hrvatske.

Prilog 3. Tablica leksema iz ekscerpiranih čitanki koji su ušli u školske rječnike. Točkom je označeno u kojem je rječniku lexem potvrđen.

	Regionalizmi, arhaizmi, tuđice, posuđenice, žargonizmi, sleng, knjiške ekspresivne riječi i sl. s margina hrvatskih čitanki	Potvrda u Institutskom školskom rječniku, 2012.	Potvrda u Anićevo školskom rječniku, 2015.
1.	<i>bajam</i> 'badem'	•	
2.	<i>balun</i> 'lopta'	•	
3.	<i>barba</i> 'odrasla muška osoba'	•	•
4.	<i>bećar</i> 'neoženjen, objestan momak'	•	
5.	<i>bedak</i> 'bena, budala'		•
6.	<i>begovica</i> 'begova žena'		•
7.	<i>besjediti</i> 'govoriti'	•	
8.	<i>bež</i> 'boja pijeska'	•	
9.	<i>biznismen</i> 'poslovni čovjek'		•
10.	<i>brlog</i> 'neuredno i prljavo mjesto'		•
11.	<i>bubotak</i> 'udarac šakom'	•	
12.	<i>cifra</i> 'brojka'		•
13.	<i>cinober</i> 'crvena'		•
14.	<i>čardak</i> 'kula'	•	•
15.	<i>čehulja</i> 'dio grozda'	•	
16.	<i>ćaća</i> 'otac'		•
17.	<i>ćakula</i> 'govorkanje'	•	
18.	<i>ćilim</i> 'sag'	•	•
19.	<i>ćošak</i> 'ugao'	•	•
20.	<i>dažd</i> 'kiša'	•	•
21.	<i>derviš</i> 'pripadnik derviškog reda, isposnik'	•	

22.	<i>diler</i> 'preprodavač droge'		•
23.	<i>dinar</i> 'jedinica novca'	•	•
24.	<i>drug</i> 'u socijalizmu muškarac'	•	•
25.	<i>drum</i> 'cesta'	•	
26.	<i>dužd</i> 'mletački vladar'	•	•
27.	<i>dvor</i> 'dvorište'	(nema u tom značenju)	•
28.	<i>đeram</i> 'đerma'	•	
29.	<i>fakin</i> 'deran, mangup'		•
30.	<i>farba</i> 'boja'		•
31.	<i>groš</i> njem. 'sitan novac'	•	
32.	<i>hašiš</i> 'opojna tvar'	•	•
33.	<i>herc</i> 'srce'	•	•
34.	<i>hiljadu</i> 'tisuću'	•	•
35.	<i>hljeb</i> 'kruh'	•	•
36.	<i>hodža</i> 'islamski svećenik'	•	•
37.	<i>hvat</i> 'mjera od četiri kubna metra'	•	
38.	<i>ini</i> 'ostali, drugi'	•	
39.	<i>kadija</i> 'sudac'	•	
40.	<i>kaić</i> 'mali čamac'	•	•
41.	<i>kalif</i> tur. 'titula turskog sultana'	•	•
42.	<i>kesa</i> 'vrećica'	•	
43.	<i>klinac</i> 'muško dijete'	•	•
44.	<i>klipan</i> 'neotesanac'	•	
45.	<i>klipsati</i> 'dugo hodati'		•
46.	<i>klopa</i> 'jelo'	•	

47.	<i>kuljati</i> 'sukljati'		•
48.	<i>kuš!</i> 'umukni! zašuti!'		•
49.	<i>luč</i> 'svjetlo'	•	•
50.	<i>ma</i> 'usklik čuđenja'	•	
51.	<i>majur</i> 'imanje'		•
52.	<i>minaret</i> 'visok toranj džamije'	•	•
53.	<i>miting</i> 'politički skup, zbor'		•
54.	<i>mješina</i> 'trbuh'	(nema u tom značenju)	•
55.	<i>mrs</i> 'meso'		•
56.	<i>mrš</i> 'odlazi'	•	
57.	<i>murva</i> 'dud'	•	
58.	<i>musav</i> 'prljav'	•	•
59.	<i>naleći</i> 'navaliti'	•	
60.	<i>narisati</i> 'nacrtati'	•	
61.	<i>nastavati</i> 'prebivati'	•	
62.	<i>nevera</i> 'oluja'	•	
63.	<i>njištati</i> 'glagol kojim se predočuje prodorno oglašavanje konja'	•	
64.	<i>obrnuti</i> 'okrenuti'	•	•
65.	<i>odapeti</i> 'umrijeti'		•
66.	<i>peljar</i> 'pomorac koji vodi brod u luku'	•	•
67.	<i>pest</i> 'šaka'	•	
68.	<i>pir</i> 'svadba'		•
69.	<i>piroga</i> 'čamac izduben u komadu drveta'	•	
70.	<i>pokoj</i> 'mir, spokojstvo'	(nema u tom značenju)	•

71.	<i>polip</i> 'hobotnica'	•	
72.	<i>pretpotopni</i> 'staromodni'		•
73.	<i>purgar</i> 'građanin'	•	
74.	<i>purger</i> 'pogrdno za Zagrepčana'		•
75.	<i>raja</i> 'običan svijet'	(nema u tom značenju)	•
76.	<i>ređuša</i> 'žena koja je zadužena za čišćenje'	•	•
77.	<i>rujno</i> 'rumeno'	•	•
78.	<i>rulja</i> 'svjetina'	•	•
79.	<i>ružiti</i> 'štropotati'		•
80.	<i>salaš</i> 'seosko imanje'	•	
81.	<i>sapa</i> 'dah'	•	
82.	<i>sika</i> 'oštar kamen uz more'	•	•
83.	<i>slak</i> 'biljka penjačica'	•	
84.	<i>stara</i> 'majka'	•	
85.	<i>stari</i> 'otac'	•	
86.	<i>sura</i> 'siva'	•	•
87.	<i>surfati</i> 'pretraživati sadržaje na internetu'	•	•
88.	<i>šindra</i> 'drvena građa kojom se pokriva krov'		•
89.	<i>šmrkavac</i> 'nezrela osoba, balavac'		•
90.	<i>šugav</i> 'neugodan'	•	•
91.	<i>tovar</i> 'magarac'	•	•
92.	<i>trpeza</i> 'stol za blagovanje'	•	
93.	<i>tuce</i> 'dvanaest jednakih istorodnih predmeta'	•	•
94.	<i>turban</i> 'pokrivalo za glavu u muslimana'	•	•

95.	<i>tužakati</i> 'često tužiti bez povoda'	•	
96.	<i>ubav</i> 'ljubak'	•	
97.	<i>ura</i> 'sat'	•	•
98.	<i>utaman</i> 'uzalud'		•
99.	<i>varoš</i> 'manje mjesto'	•	
100.	<i>voz</i> 'kola'	•	
101.	<i>zar</i> 'veo za pokrivanje lica'	•	
102.	<i>zaušnica</i> 'šamar'	•	
103.	<i>znamen</i> 'znak'	•	•
104.	<i>želva</i> 'kornjača'	•	
105.	<i>žniranci</i> 'vezice za cipele'		•

Izvori

- Anić, Vladimir. 2015. *Anićev školski rječnik hrvatskoga jezika*. Prir. Pranjković, Ivo; Lada Badurina. Zagreb: Znanje.
- Babić, Nada; Dinka Golem; Dunja Jelčić. 2007. *Dveri riječi. Hrvatska čitanka za peti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.
- Babić, Nada; Dinka Golem; Dunja Jelčić. 2007. *Dveri riječi. Hrvatska čitanka za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.
- Babić, Nada; Dinka Golem; Dunja Jelčić; Ivan Đurić. 2007. *Dveri riječi. Hrvatska čitanka za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.
- Bežen, Ante; Olga Jambrec. 2009. *Hrvatska čitanka za V. razred osnovne škole*. Zagreb: Ljevak.
- Bežen, Ante; Olga Jambrec. 2009. *Hrvatska čitanka za VIII. razred osnovne škole*. Zagreb: Ljevak.
- Birtić, Matea i dr. 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
- Grbaš, Dijana; Sonja Tošić-Grlač; Tvrtko Vuković; Ivana Žužul; Tanja Vrvić. 2009. *Iz priče u priču. Hrvatska čitanka za peti razred osnovne škole*. Radni primjerak. Zagreb: Školska knjiga.
- Grbaš, Dijana; Sonja Tošić-Grlač; Tvrtko Vuković; Ivana Žužul; Jasmina Dvorski. 2009. *Iz priče u priču. Hrvatska čitanka za šesti razred osnovne škole*. Radni primjerak. Zagreb: Školska knjiga.

- Grbaš, Dijana; Sonja Tošić-Grlač; Tvrtko Vuković; Ivana Žužul; Tanja Vrtilo. 2009. *Iz priče u priču. Hrvatska čitanka za sedmi razred osnovne škole*. Radni primjerak. Zagreb: Školska knjiga.
- Grbaš, Dijana; Sonja Tošić-Grlač; Tvrtko Vuković; Ivana Žužul; Jasmina Dvorski. 2009. *Iz priče u priču. Hrvatska čitanka za osmi razred osnovne škole*. Radni primjerak. Zagreb: Školska knjiga.
- Jambrec, Olga; Ante Bežen. 2009. *Hrvatska čitanka za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Ljevak.
- Jambrec, Olga; Ante Bežen. 2009. *Hrvatska čitanka za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Ljevak.
- Lončarić, Mijo; Ante Bičanić. 1998. *Hrvatski školski rječnik*. Zagreb: Profil International.
- Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*. 2011. Prir. Fuchs, Radovan; Dijana Vican; Ivan Milanović Litre. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH.
- Nastavni plan i program za osnovnu školu*. 2006. Prir. Vican, Dijana; Ivan Milanović Litre. Republika Hrvatska. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.
- Šojat, Anita i dr. 2007. *Krila riječi. Čitanka za peti razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šojat, Anita i dr. 2007. *Krila riječi. Čitanka za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.

Literatura

- Algeo, John. 1989. Dictionaries as seen by the educated public in Great Britain and the USA. Prir. Hausmann, F. i dr. *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin: de Gruyter, 28–34.
- Banerji, Nilanjana i dr. 2013. Oxford Children's Corpus: a Corpus of Children's Writing, Reading, and Education. *Corpus Linguistics 2013 Abstract book*, 315–318. <http://ucrel.lancs.ac.uk/cl2013/doc/CL2013-ABSTRACT-BOOK.pdf> (pristupljeno 15. 9. 2020.)
- Béjoint, Henri. 2000. *Modern lexicography: An introduction*. New York: Oxford University Press.
- Cheshire, Jenny; Peter Trudgill. 1989. Dialect and Education in the United Kingdom. Prir. Cheshire, Jenny; Viv Edwards; Henk Münstermann; Bert Weltens. *Dialect and education. Some European Perspectives*. Clevedon – Philadelphia: Multilingual Matters, 94–109.

- Daničić, Đuro. 1976. *Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Dio 23: 2. *zlotvor-žvuknuti*: popis izvora, dodatak. Prir. Jedvaj, Josip i dr. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Gorjanc, Vojko. 2017. *Nije rečnik za seljaka*. Prevela sa slovenačkog Majda Moličnik. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Hornberger, Nancy H. 2008. *Encyclopedia of language and education*. New York: Springer.
- Irvine, Judith T.; Susan Gal. 2000. Language Ideology and Linguistic Differentiation. Prir. Kroskirty, Paul. V. *Regimes of language: Ideologies, politics, and identities*. Santa Fe: School of American Research Press, 35–84.
- Katnić-Bakaršić, Marina. 2012. *Između diskursa moći i moći diskursa*. Zagreb: Naklada ZORO.
- Maresić, Jela; Bojana Schubert. 2014. Kajkavski jezični izraz u djelima Franca Galovića. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, 26, 2, 25–40.
- Matković, Jelena. 2016. *Dubrovački idiom u nastavi Hrvatskoga jezika*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Milroy, Lesly; James Milroy. 1992. Social network and social class: Toward an integrated sociolinguistic model. *Language in Society*, 21, 1, 1–26.
- Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. 1984. – 2017. Dosad objavljeno 14 svezaka (*a – seljanec*). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Schubert, Bojana. 2018. Senjani u Benešićevu rječniku iliti o lijevoj strani *Rječnika hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*. Prir. Vukelić, Ana. 1. zbornik senjskog interdisciplinarnog simpozija »Zdravo ste nam, braćo, u kamenu Senju! (nova čitanja)«. Senj: Grad Senj, 111–133.
- Skelin Horvat, Anita. 2017. *O jeziku i identitetima hrvatskih adolescenata*. Zagreb: Srednja Europa.
- Spolsky, Bernard. 1978. *Educational linguistics: An introduction*. Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers.
- Spolsky, Bernard; Francis M. Hult. 2008. *The Handbook of Educational Linguistics*. Blackwell Publishing Ltd.
- Stanić, Dragica. 2015. *Čakavčica. Čakavska početnica i čitanka. Udžbenik za početno učenje kastavske čakavštine*. Kastav: Osnovna škola »Milan Brozović«. E-udžbenik www.cakavcica.com (pristupljeno 1. 9. 2018.).
- Thomas, George. 1991. *Linguistic Purism*. London – New York: Longman.
- Turza-Bogdan, Tamara. 2009. Stavovi nastavnika o kajkavskome narječju. *Hrvatski: časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture*, 7, 1, 2009, 173–192.

- Turza-Bogdan, Tamara. 2011. Kajkavsko narječje i književnost u nastavnim planovima i programima. Prir. Bežen, Ante; Đuro Blažeka. *I. međimurski filološki dani*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 183–191.
- Turza-Bogdan, Tamara. 2013. *Kajkavsko narječje u nastavi hrvatskoga jezika. Prilozi za osnovnoškolsku nastavu*. Čakovec: Matica hrvatska ogranak Čakovec.
- Vogl, Ulrike. 2012. Multilingualism in a standard language culture. Prir. Hüning, Matthias; Ulrike Vogl; Olivier Moliner. *Standard Languages and Multilingualism in European History*. Amsterdam: John Benjamins, 1–42.
- Vončina, Josip. 1988. *Jezična baština: lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*. Split: Književni krug.
- Wild, Kate; Adam Kilgarriff; David Tugwell. 2012. The Oxford Children's Corpus: Using a Children's Corpus in Lexicography. *International Journal of Lexicography* 26, 2, 190–218.

Ni med cvetjem ni pravice! Analysis of non-standard lexic in Croatian obligatory readers and school dictionaries

Abstract

Paper analyses standard language ideology in Croatia, with a special focus on educational system – obligatory readers and school dictionaries. In Croatia three dictionaries having the adjectives *school* and *Croatian* in their titles were published. We examined two of them: *Školski rječnik* published in 2012 by Institute of Croatian language and linguistics and *Anićev školski rječnik* published in 2015 by Znanje. The most interesting dictionary is the latest *Anićev školski rječnik hrvatskoga jezika* (Anić School Dictionary of the Croatian Language) (edited by Ivo Pranjković i Lada Badurina), because it has government recommendation for school purposes. Its editors stress that the core of the Dictionary (app. 10,500 words) is formed by the words featuring in school textbooks – and they are marked with an asterisk – and approximately 6,500 general culture words have been added. In 2006 they even formed a work team that read the textbooks in detail and sorted out the words, so in 2013 they updated the list. In the Preface they say that the dictionary contains some regional and colloquial vocabulary, which they consider to be in household use, widespread and which has no standard language equivalent.

We examined 13 readers published by three different publishers (Profil, Ljevak and Školska knjiga) during the period when two school dictionaries were made. We were interested in how much regional vocabulary, slang and jargon they generally contain and how they relate to it. That vocabulary is

more or less successfully dealt with on the margins or inside quadrat frame footnotes below the texts (*From the dictionary; Unknown words*). We excerpted the regionalisms – kajkavisms, čakavisms, štokavisms, slang and jargon words and checked them up in *Školski rječnik*, 2012, and *Anićev školski rječnik*, 2015.

1591 lexemes have been excerpted, and only 76 of them entered *Školski rječnik* and 62 of them entered the *Anićev školski rječnik* – they make up less than 5 per cent of the total number of dictionary entries. In other words, the editors of school dictionaries just skipped the lexemes in the readers which they did not consider to be parts of the Croatian standard language and they did not include them into the school dictionaries.

Such a procedure raises several questions: How justified is it? What message does it send to children whose mother tongues are Kajkavian, Štokavian, Čakavian, or non-standard colloquial urban speeches? Why should a school dictionary be exclusively a normative dictionary? Especially if we take into account that Croatian literature is open to the vocabulary coming from all the three dialect groups and it also contains slang and jargon? Should the principal purpose of a school dictionary not be to explain the meanings of the words which a student comes across during his or her education? – all the words – including the non-standard ones that the literature is written in?

We concluded that a non-normative school dictionary of the Croatian language should be written and it should be based on the corpus that includes reading lists, children's literature, both Croatian and foreign (translated), texts from schoolbooks and readers, because a child comes across them on a daily basis.

A Kajkavian person should be able to find in it the Čakavian and Štokavian forms he or she does not understand in literature, and the other way round.

That kind of school dictionary should promote language tolerance and demonstrate wealth and beauty of Croatian language in hole.

Ključne riječi: školski rječnici, čitanke za predmet Hrvatski jezik, nestandardni leksik, ideologija standardnog jezika

Keywords: school dictionaries, Croatian readers, non-standard lexemes, ideology of standard language

Ivana Filipović Petrović
Zavod za lingvistička istraživanja
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Ulica književnika Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb
ifilipovic@hazu.hr

KAKO IGGYJU REĆI POP, A DYLANU BOB: IZ KORPUSNIH ISTRAŽIVANJA FRAZEMA

O računalnim se korpusima od njihove pojave govori kao o korisnim alatima kojima se služe lingvisti, a do danas su gotovo nezaobilazni u suvremenim istraživanjima većine lingvističkih poddisciplina. Jedna je od njih i frazeologija. Među temeljnim obilježjima frazema smatraju se konvencionaliziranost, (ne)promjenjivost i desemantiziranost, a da bi se ta obilježja mogla sustavnije proučavati i stupnjevati, potreban je ne samo veliki broj primjera upotrebe frazema u jeziku, nego i alat s opcijama koje daju različite statističke podatke, poput onih o frekvenciji pojavljivanja i karakterističnosti pojedine višerječnice te najčešćoj okolini, ali i brzo i pregledno dostupan širi kontekst u kojem se frazemi javljaju. U ovome radu istražuju se obilježja i ponašanje frazema u najvećem hrvatskom računalnom korpusu, mrežnome korpusu hrWaC. Riječ je o korpusnim istraživanjima koja se provode u sklopu izrade *Frazeološkoga rječnika hrvatskoga jezika*. Rezultatima pokazanima u ovome radu cilj je utvrditi osobitosti frazema koje koriste govornici hrvatskoga jezika vezane uz njihovu promjenjivost, značenja i upotrebu, čime će se pridonijeti potpunijanju i detaljnijem poznavanju hrvatske frazeologije.

1. Uvod

Korpusna je lingvistika nesumnjivo zaslužna za sve brojnija frazeološka istraživanja u mnogim jezicima iz dvaju razloga: računalni su korpusi pružili mogućnost detaljnog istraživanja frazema dajući veliki broj primjera upotrebe, kao i podatke o frekvenciji, a dobiveni podaci iz korpusa pokazali su da frazeologija prožima jezik u upotrebi, što je potaknulo daljnja istraživanja (usp. Corpas Pastor–Mitkov 2019: v). Spoznaje o fra-

zemima nastale korpusnim istraživanjima ponovo su otvorile pitanja o temeljnim obilježjima frazema, konkretno ukazale su na potrebu njihova revidiranja. Obilježja poput čvrste strukture, okamenjenosti oblika i desemantiziranosti koja su definirana u začecima frazeologije kao lingvističke discipline (v. npr. Fleischer 1997; Menac 2007) doživjela su preispitivanje temeljeno na jezičnim dokazima iz korpusa o stvarnoj upotrebi. Primjerice, prema modificiranom poimanju desemantizacije, riječ je samo o određenom stupnju odmaka od prototipnog značenja leksema (Stanojević–Parizoska 2005:706), odnosno o svojevrsnom proširenju toga značenja. Također, pokazalo se da su varijante frazema ustaljene, sistematične i zapravo vrlo česte, a mogu se objasniti pomoću kognitivnih procesa, baš kao i modifikacije, namjerne kreativne preoblike frazema u svrhu postizanja određenog stilističkog efekta. Kao rezultat svega toga, o frazemima se može govoriti kao o konvencionaliziranim višerječnim svezama koje se reproduciraju kao cjelina, relativno su promjenjive i moguće ih je semantički interpretirati (usp. Omazić 2003:29), a frazeologija je počela pokrivati veći broj višerječnica od kojih su mnoge varijantne i semantički prozirne (v. Granger–Paqout 2008:27). Osim na frazeologiju, korpusna su istraživanja utjecala na još jednu disciplinu, s njom usko povezanu – leksikografiju. Korpusna je revolucija uopće znatno promijenila leksikografiju, konkretno načine sastavljanja rječnika i shvaćanje uloge rječnika u društvu, a te su promjene dotaknule i leksikografsku obradu frazema.

Korpusna istraživanja provedena u ovome radu pokazuju vrstu podataka koje o frazemima daje računalni korpus uz pomoć specifičnih načina pretrage i opcija alata u kojem se korpus nalazi. Pogledajmo sljedeći primjer:

(1) *Nikada dosad nisam osobito obraćao pozornost na potreze, jer su oni u Japanu kao dobar dan, ali sada je bilo posve drukčije.*

Riječ je o jednome od mnogih primjera upotrebe frazema *biti kao dobar dan* u značenju ‘nešto posve normalno, uobičajeno’ koji se pokazao vrlo frekventnim u najvećem računalnom korpusu hrvatskog jezika, mrežnom korpusu hrWaC. Njegovo je značenje transparentno na temelju doslovnih značenja sastavnica: zahvaljujući našem konvencionalnom znanju o svijetu o tome da je »dobar dan« uobičajen, čest i jednostavan pozdrav koji svakodnevno upotrebljavamo u komunikaciji, možemo razumjeti značenje frazema. Nadalje, rezultati su pokazali da se taj frazem javlja i u obliku s rekcijom:

(2) *Nisam od onih kojima je psovka kao dobar dan
te u obliku doći kao dobar dan komu:*

(3) *Marš gradom praćen je urlikom "pjesama" voljenog kluba uz pokoji standardni rasističko-šovinistički usklik, koji "navijačima" dođe kao dobar dan.*

Drugim riječima, riječ je o varijantnome frazemu. Međutim, postojeći hrvatski frazeološki, ali i opći rječnici, kao ni *Baza frazema hrvatskoga jezika*,¹ ne bilježe taj frazem. Korpus je u ovom slučaju otkrio postojanje i frekventnost upotrebe toga frazema, primjeri upotrebe olakšali su razumijevanje njegova značenja, a sistematično javljanje varijantnih oblika ukazalo je na njegovu promjenjivost. Osim za frazeologiju, ti su podaci važni za leksikografiju i usmjerit će rječničku obradu toga frazema kako bi se u konačnici korisniku dala potpuna informacija o frazemu.

Cilj je ovoga rada na primjerima rezultata istraživanja frazema u hrWa-Cu donijeti zaključke o temeljnim obilježjima i ponašanju frazema u hrvatskome jeziku: o njihovoj konvencionaliziranosti, varijantnosti, semantičkoj (ne)prozirnosti, ali i drugima, poput specifične upotrebe i višeznačnosti te na koncu otkriti nove ustaljene frazeme.

U nastavku rada najprije se govori o ulozi računalnih korpusa u frazeološkim istraživanjima te o metodama upotrebe korpusa, a zatim se opisuje teorijski okvir i metodologija istraživanja provedenih za ovaj rad. Nakon toga slijede rezultati podijeljeni u pet skupina prema vrsti informacije koju o frazemu saznajemo i na kraju se nalazi zaključak.

2. Korpusi u frazeološkim istraživanjima

Korpusni pristup empirijski je pristup jezičnim podacima, odnosno ispitivanje i zaključivanje o jeziku na temelju njegove stvarne upotrebe (Biber–Conrad–Reppen 1998; Tognini-Bonelli 2001; Meyer 2002; McEnery–Gabrielatos 2006). Osim uvida u stvarnu upotrebu, veliki računalni korpusi donijeli su brzo dostupnu veliku količinu podataka i podatke o frekvenciji upotrebe koja je važna za zaključke o konvencionaliziranosti izraza, posebno višerječnih sveza s figurativnim značenjem kao što su frazemi.

Počeci korpusnog pristupa u frazeologiji vežu se uz Johna Sinclaira i njegov projekt Cobuild u okviru kojeg se izrađivao rječnik utemeljen na podacima iz korpusa *Bank of English*, prvi put objavljen 1987. Sinclairov je pristup polazio od korpusa u kojemu se na velikom broju primjera utvrđivala najčešća okolina riječi i figurativna značenja u kontekstu te se tako dolazilo do frazema. Taj se pristup naziva korpusom vođen (engl. *corpus-driven*), dok je drukčiji pristup nazvan korpusno utemeljen (engl. *corpus-based* i *corpus-illustrated*), a podrazumijeva konzultiranje korpusa radi pri-

¹ <http://frazemi.ihj.hr/>

mjera ili utvrđivanja da se riječ koristi, ali prema kriterijima određene lingvističke teorije i jezične intuicije pojedinca (v. više Tognini-Bognelli 2001).

U počecima korpusne lingvistike, kritike su upućivane prema nereprezentativnosti korpusa s obzirom na njihovu veličinu. Smatralo se, primjerice, da prvi korpusi engleskog jezika, poput korpusa Brown koji je sadržavao milijun riječi, ne mogu dati statistički značajne podatke o ponašanju riječi i njihovoj okolini jer su premali (Hanks 2009:214). I u frazeološkim istraživanjima, da bi se pristupilo sistematično potrebno je imati korpus što je moguće veći (v. Sinclair 2004). Što je veći korpus, mehanizmi njegova pretraživanja imaju veće šanse pokazati pravilnosti u upotrebi, što je posebno važno za frazeološke varijante. Ako se opis sličnog događaja ponavlja uz određene varijacije, tada što se češće ponavlja, lakše je uvidjeti pravilnosti i ustanoviti konvencionalizirane varijante. Danas kada se riječi u suvremenim korpusima broje u milijardama, takva veličina korpusa više ne dovodi u pitanje njegovu reprezentativnost.

Kada je riječ o korpusnim istraživanjima, raspravljalo se o još nekim značajnim pitanjima. Naprimjer, ako su korpusi zbirke tekstova, može se postaviti pitanje u čemu je zapravo razlika između korištenja tekstova za pronalaženje frazema, kao što su se primjerice u leksikografiji prije korpusa (ali i poslije korpusa) za rječnike frazema koristili razni skupljeni tekstovi, poput književnih djela, novina, časopisa i raznih pisanih tekstova na mreži, i korištenja računalnog korpusa. O tome je raspravljao začetnik korpusnoga pristupa u frazeologiji John Sinclair. Tekst je, navodi Sinclair, čak i onaj prilično dugačak, nešto što se može detaljno proučiti, analizirati i u potpunosti raščlaniti. Onaj tko analizira tekst ima potpunu kontrolu nad njime: vidi njegov početak, sredinu i kraj, jedinstvo cjeline. Na taj se način proučava tekst, a kada se računalno sastavi kolekcija od više (mnogo više) tekstova, tada to prerasta u korpus i počinje zaokret u metodološkom pristupu. Početak, sredina, kraj korpusa, kao i poredak tekstova u korpusu u pravilu su proizvoljni. Štoviše, cijeli smisao proučavanja jezika u korpusu, a ne u pojedinačnim tekstovima, leži u ostvarivanju mogućnosti da se primijete i promatraju jezične pojave koje su inače suviše udaljene da bi se uočile bez konkordancije, ili su izrazito frekventne ili nisu uopće frekventne, ili napokon, nisu ni vidljive bez određenih statističkih pokazatelja (Sinclair 2004:188–189). U korpusu koristimo alate za promatranje jezika, poput konkordancije, kolokacija, filtera i drugo koji pružaju razinu tumačenja drukčiju od one koja se zbiva kada gledamo u cjeloviti tekst i čitamo ga određenim redom. Stoga ključna razlika dvaju pristupa nije u količini jezika koji se proučava niti u vrsti tekstova i njihovu sadržaju – nego u metodologiji, dakle načinu na koji pristupamo jeziku. Dakako, uz napo-

menu da i pritom postoji više pristupa, kao što su već spomenuti korpusom vođen i korpusno utemeljen pristup, koji utječu na konačne rezultate.

Napokon, za jezične pojave poput frazema za koje su iznimno važna dva faktora: kontekst i okolina u kojoj se javljaju te veliki broj primjera upotrebe kako bi se mogle uočavati pravilnosti i ponavljanja, računalni su korpusi pouzdani, plodonosni i – pokazuju to suvremene frazeološke publikacije² – neizostavni u njihovim istraživanjima.

3. Frazemi u korpusu hrWaC

Frazeološka istraživanja u hrvatskom mrežnom korpusu hrWaC provode se kontinuirano u sklopu izrade *Frazeološkoga rječnika hrvatskoga jezika*.³ Jezičnim se podacima pristupa prema načelima korpusom vođenog pristupa, što znači da se ne pretpostavljaju unaprijed oblici frazema, nego se pomoću opcija alata za pretragu korpusa Sketch Engine kao što su skica riječi, filter i kolokacije pronalaze frazemi i mnogi podaci povezani s njima poput frekventnosti oblika, specifične upotrebe, varijanata i drugo. Polazište za dobivanje frazema tisuću je najfrekventnijih imenica i glagola u korpusu koji se pretražuju pomoću spomenutih funkcija u Sketch Engineu, a namjera je i proširivati polazišne vrste riječi. Rječnik u izradi trenutačno broji pet stotina frazema, a korpusna istraživanja frazema nastavljaju se. U ovome se radu pokazuju pretraživanja i rezultati koji umnogome utječu na sliku suvremenog hrvatskog frazeološkog fonda, kao i na teorijska promišljanja o svojstvima frazema. Štoviše, pokazuju se spoznaje o frazemima koje postojeći frazeološki rječnici ne bilježe, a potrebno ih je uključiti u buduće frazeološke rječnike kako bi korisnicima pružili potpunije i detaljnije informacije o frazemima u upotrebi.

U nastavku izdvajamo rezultate podijeljene u kategorije prema vrstama informacija koje o frazemima saznajemo: varijante, modifikacije, novi konvencionalizirani frazemi, frazemi s više značenja i specifična upotreba. Dakako, iz obzira prema prostoru i opsegu rada, odabrane su kategorije i primjeri koji pokazuju novosti i specifičnosti u ponašanju frazema koje nije moguće utvrditi bez istraživanja u računalnom korpusu.

3.1. Varijante

Najprije ćemo se osvrnuti na varijantnost frazema ponajviše zato što je taj segment frazeologije možda najjače *uzdrman* spoznajama iz korpusnih istraživanja. Frazeološka istraživanja u više jezika provedena na veli-

² Poput npr. Mitkov (2017); Corpas Pastor–Mitkov (2019).

³ frazeoloski-rjecnik.eu

kim računalnim korpusima (npr. Moon 1998; Cignoni–Coffey–Moon 1999; Langlotz 2006; Omazić 2015, Filipović Petrović–Parizoska 2017; Parizoska 2019) pokazala su da je broj frazema koji se javljaju u istom obliku razmjerno mali te da jezik u upotrebi zapravo prožimaju konvencionalizirane i nekonvencionalizirane varijante, odnosno modifikacije. Nadalje, drukčiji pristup varijantnosti od onog koji je ponudila tradicionalna frazeologija (v. Menac 2007 i usporedbu dvaju pristupa u Parizoska–Filipović Petrović 2020) naći će se u kognitivnoj lingvistici. Prema tom pristupu, frazeološke varijante opisuju specifičnu situaciju i sudionike koji su dio nje, dakle imaju istu konceptualnu osnovu koja može biti realizirana u obliku različitih predodžbi. To se u jeziku odražava promjenama leksičko-gramatičkog ustrojstva frazema. Zbog toga među varijantnim oblicima mogu postojati određene razlike u leksičkom sastavu, strukturi, značenju i upotrebi. Na takvom se shvaćanju varijantnosti temelje i primjeri izdvojeni u ovome radu.

Podaci iz mrežnog korpusa hrvatskoga jezika pokazali su da se frazemi javljaju u nekoliko vrsta varijanata: leksičkim, leksičko-sintaktičkim, gramatičkim i tvorbenim. Primjerice, pojedini frazem može imati oblik glagolskog i imenskog spoja riječi (*boriti se s vjetrenjačama* i *borba s vjetrenjačama*), zatim kod poredbenih frazema⁴ kao *tertium comparationis* javljaju se pridjev i glagol (*miran kao bubica* i *mirovati kao bubica*), a neki se glagolski frazemi javljaju u više različitih leksičko-sintaktičkih oblika (*upasti, ući u kolotečinu; vratiti se u kolotečinu; izaći, ispasti iz kolotečine; izbaciti iz kolotečine koga*). Istraživanje frazeoloških varijanata u korpusu hrWaC detaljno je opisano u Filipović Petrović–Parizoska (2020), a ovdje izdvajamo nekoliko istaknutih primjera.

Među brojnijim varijantama pokazale su se leksičke varijante. Sljedeći primjeri pokazuju promjenjivost frazema *bježati, trčati koliko noge nose koga*:

- (4) *U nekom trenutku primjećujem da povećavam razliku i na kraju ih gubim iz vida. Trčao sam koliko me noge nose.*
- (5) *Šakal je brzo odgurnuo kamen, a mala antilopa mu je bacila prašinu u oči, iskočila iz šupljine i počela je bježati koliko su je noge nosile.*
- (6) *Stoga, braćo, noktom u ledinu, pa iz ove grebene države što te noge nose.*
- (7) *Začujem njezin glas, naglo otvorim vrata, bacim pismo i pobjegnem što su me noge nosile.*
- (8) *Dali su se u bijeg koliko su ih noge nosile.*
- (9) *Prvo sam odradila šta sam imala na poslu i otperjala kud me noge nose.*

⁴ Vidi detaljnije u Parizoska–Filipović Petrović (2017).

Iz primjera je vidljivo da se frazem, osim s najfrekventnijim glagolima *bježati* i *trčati*, javlja i s drugim glagolima, ali i bez glagola te s drugim pri-lozima osim *koliko*, poput *kud* i *što*. Takve je promjene moguće pouzdano utvrditi samo na velikom broju primjera kakav pruža računalni korpus.

Nadalje, posebno su zanimljivi primjeri frazema koji se javljaju u više leksičko-sintaktičkih oblika, poput *biti u zapečku* (10), *ostati u zapečku* (11), *sjediti u zapečku* (12), *gurnuti u zapećak što* (13), *baciti u zapećak što* (14) i *pa-sti u zapećak* (15):

(10) *No, kroz povijest filma, posebno u zlatno doba Hollywooda, melodrama je bila zakon, a sad je u zapečku.*

(11) *U međuvremenu, druge su se struke razvijale, vrednovale, cijenile, a primalj-stvo je ostalo negdje u zapečku.*

(12) *A u svojoj 70. godini života nije sjedila u zapečku i kačkala prisjećajući se dana stare slave, već je napravila novu modnu revoluciju pomevši konkurenciju mlade generacije.*

(13) *Premda mu je životno opredjeljenje s vremenom postala medicina, fotoaparati nipošto nije gurnuo u zapećak.*

(14) *Onda je došao rat i tričave teme bacio u zapećak.*

(15) *Odlaskom Engleza, kriket je pao u zaborav, a i Vis je nekako pao u zapećak, po-gotovo nakon Drugog svjetskog rata, kada je čitav otok pretvoren u vojnu bazu za-branjenu za strance.*

U pokazanim se primjerima nevažno, zaboravljeno mjesto konceptu-alizira kao zapećak, pri čemu se zapećak može doživjeti kao spremnik, a varijante frazema odražavaju boravak u spremniku, stavljanje u spre-mnik, ostanak u spremniku i dolazak u spremnik, profilirajući pritom ra-zličite aspekte istog događaja.⁵ Takvi frazemi koji se u kontekstu realizi-rajaju u nizu konstrukcija nazivaju se shematičnima i imaju relativno fleksi-bilnu strukturu.

Također varijantnima, no manje shematičnima pokazali su se frazemi koji odražavaju prijenos (npr. *dobiti batine* i *dati batine*). Budući da je tu ri-ječ o specifičnome događaju, dosljedno se takvi frazemi javljaju u dvjema konstrukcijama: *dati crveni karton komu* i *dobiti crveni karton*, *dati žuti kar-ton komu* i *dobiti žuti karton*, *dati nogom u guzicu komu* i *dobiti nogom u guzi-cu*, *dati po nosu komu* i *dobiti po nosu*, *dati na pladnju komu što* i *dobiti na plad-nju što*.

Takve spoznaje o varijantnosti frazema, osim u frazeologiji, važne pos-ljedice imaju i u leksikografiji. Naime, rječnici utemeljeni na korpusima i

⁵ Događajne sheme (shema prijena, shema premještanja, shema samostalnog kretanja i druge) opisuju se u Radden–Dirven (2007:284–299).

kognitivnom pristupu varijantnosti, u natukničnome će članku varijantne frazeme obraditi tako da korisniku pokaže njihovu povezanost i zajedničku konceptualnu motivaciju (usp. Parizoska–Filipović Petrović 2020).

3.2. Modifikacije

Premda su se u počecima frazeologije kao jezične discipline promjene u frazemima, posebno one kompleksnije, jednostavno smatrale izlaskom iz sfere frazeologije, na što je ponajviše utjecao stav o okamenjenosti kao ključnom obilježju frazema, modifikacije su ipak pronašle svoje mjesto u frazeologiji. Kognitivna je lingvistika modifikacije objasnila kao kreativnu upotrebu frazema koja je u uskoj vezi s konvencionalnom upotrebom i originalnim oblikom frazema, dok je korpusna lingvistika dala zamah njihovim istraživanjima u stvarnoj jezičnoj upotrebi.

Frazeološke se modifikacije opisuju kao namjerne i svjesne preoblake frazema radi određene komunikacijske svrhe. Slušatelj značenju modifikacije pristupa s obzirom na značenje originalnog frazema pa je pri takvim nekonvencionalnim promjenama frazema važno zadržati barem djelomičnu prepoznatljivost temeljnoga oblika (lekseme, strukturu, pozadinske kognitivne koncepte) (Langlotz 2006:216; Omazić 2008:72). Promjene koje govornici čine najčešće su zamjena sastavnica drugim riječima ili dodavanje novih, zatim zamjena mjesta frazemskih sastavnica te spajanje dvaju frazema u jedan. Također, u nekim primjerima ne dolazi ni do kakvih značajnijih leksičkih ni strukturnih promjena izvornog oblika frazema, već se ponovno aktualiziraju leksička značenja riječi u njegovu sastavu. Takvo istovremeno aktiviranje leksičkog značenja pojedinih riječi u sastavu frazema i frazeološkog značenja naziva se miješanjem razina (engl. *level switching*) (Omazić 2003:112). Primjer (16) takvog modificiranja uočili smo istražujući primjere upotrebe frazema *servirati na pladnju (tanjuru) komu što* u korpusu hrWaC:

(16) *Tebi sve što mediji lijepo serviraju na tanjur, ti to fino popapaš.*

Uz figurativno značenje tog frazema ‘osigurati sve potrebno za koga ili pružiti komu što važno na način da tko sve to dobije bez truda’ istovremeno je aktivirano doslovno značenje sastavnice *tanjur* uz koje se veže konzumacija hrane tako što je dodan glagol *popapati* koji znači *jesti*. Time je humorom ublažen prigovor sugovorniku i efekt modifikacije je postignut.

Dvije velike frazeološke i frazeografske tradicije – engleska i ruska – uključuju modifikacije u istraživanja i rječnike, pa u ruskome postoji rječnik modifikacija frazema (Melerovič–Mokienko 2005), a engleski frazeološki rječnici *Longman Idioms Dictionary* (1998) i *Collins Cobuild Idioms Dicti-*

onary (2002) bilježe i modifikacije. Štoviše, ti rječnici svjedoče da je upotreba modifikacija u engleskome jeziku vrlo raširena, posebno u novinskome stilu i općenito u medijima. U hrvatskome jeziku istraživanja modifikacija nisu brojna (Omazić 2003; Kovačević–Mihaljević 2005; Parizoska 2006), a rječnici ih ne bilježe, odnosno bilježi ih tek jedan rječnik – Benešićev *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*. Premda ih ne naziva modifikacijama jer rječnik nastaje u doba prije same frazeologije kao discipline, sredinom 20. stoljeća, Benešić u primjerima upotrebe (citiranim iz književnih djela), uz konvencionalne oblike frazema bilježi i modifikacije, poput primjera (17) u kojem se frazem *vratiti šila za ognjilo* ‘osvetiti se’ javlja u modificiranome obliku *vratiti tri šila za jedno ognjilo* u značenju ‘višestruko se osvetiti’ (Julije Benešić: *Rječnik...* 2017:369):

(17) ... opljačkaše Herbersteinovi vojnici banova imanja oko Ozlja, zapališe kuće, odvedoše marvu [...] Knez Fran nije mislio na drugo, nego kako da vrati tri šila za jedno ognjilo (Kumičić, Urota zrinško-frankopanska, 1916, 303).

Istraživanja frazema u korpusu hrWaC pokazuju da su modifikacije prisutne kod hrvatskih govornika. Često je riječ o javnom diskursu, izjava-ma govornika u medijima, naslovima u novinama ili na portalima te sarkastičnim i ironičnim raspravama o nekoj temi na forumu ili u komentari-ma ispod članaka. Potvrđuje se time Langlotzov (2006) stav da je varijantnost frazema fenomen jezika u upotrebi, pa se stoga mora promatrati u korpusu. Konkretno, primjeri modifikacija u hrvatskom mrežnom korpusu u najvećoj su mjeri semantičke prirode: istovremeno se aktivira frazeološko značenje i doslovno značenje sastavnica frazema, kao u sljedećim primjerima:

(18) Ništa, krenuo ja trbuhom za kruhom u špajz, uzeo pola kile grahama i pola kile bijelog brašna.

(19) Ovom IP-u sam kazao što mislim. Možda mi je to loša osobina: ne znam zamata-ti u celofan već isporučujem u originalnom pakiranju.

(20) Našim građanima očito nije dovoljno da im voda dođe do grla nego moraju biti već dobro pod vodom da bi se pobunili.

(21) Tebi stari ne fali daska u glavi, fali ti cijela baraka.

U modifikaciji (18) frazema *krenuti, otići trbuhom za kruhom* ‘napustiti zavičaj u potrazi za boljim životnim uvjetima’ aktivirano je doslovno značenje sastavnica *trbuh* i *kruh* tako što su dodani pojmovi povezani s prehranom: integralno i bijelo brašno. Namjerni humoristični efekt modifikacije postignut je i dodavanjem *špajze* kao mjesta na koje se odlazi, a za koje se može pretpostaviti da je govorniku vrlo blizu, u njegovu životnom prostoru, nasuprot najčešće vrlo dalekom i stranom mjestu na koje se odno-

si značenje originalnog frazema. U primjeru (19) originalni frazem *zamotati u celofan što* koji znači 'reći ili prikazati što neugodno ili nepovoljno na lijep način, kako bi se prikrile loše strane; izbjegavati reći istinu' modificiran je tako što je aktivirano doslovno značenje sastavnice *celofan* 'ukrasi papir kojim se zamataju pokloni, cvijeće i slično' da bi ga se suprotstavilo *originalnom pakiranju* koje u značenju modifikacije predstavlja surove ili neugodne činjenice koja se otvoreno iskazuju. Nadalje, često se modifikacije koriste kako bi se hiperboliziralo značenje originalnog frazema, kao u primjerima (20) i (21). Značenje frazema *došla je voda do grla komu* 'u jako teškom položaju je tko' pojačava se aktiviranjem doslovne slike frazema (*voda do grla*) kojoj se dodaje slika u kojoj je tko *dobrano pod vodom* te se time modificira u značenje 'u neizdrživom položaju je tko'. Također, značenje frazema *fali daska u glavi komu* 'nije posve normalan tko' na sličan je način naglašeno do značenja 'u potpunosti je lud tko' tako što je u modifikaciji dodana riječ *baraka* koja je aktivirala doslovno značenje sastavnice originala *daska* 'plosnat i dug komad drveta', jer se baraka kao improvizirana građevina najčešće sastoji od mnogo dasaka.

Korpusna su istraživanja pokazala još jednu tendenciju govornika pri upotrebi frazeoloških modifikacija. Naime, frazemi u kojima se govori o veličini, jačini, kvaliteti ili važnosti čega (poput *za koplje iznad (ispred)*; *raditi od muhe slona*) često se modificiraju u situacijama u kojima se želi stupnjevati to obilježje. Pritom se ti frazemi namjerno preinačuju tako što se umjesto jedne sastavnice umeću druge koje ukazuju na povećanje obilježja, ponekad do preuveličavanja kako bi se postigao željeni efekt modifikacije. Takvi su primjeri frazem *raditi od muhe slona* koji se javlja u modifikacijama *napraviti od muhe vola*, *raditi od muhe avion*, *napraviti od muhe krdo pobješnjelih mamuta*, *praviti od muhe Kilimandžaro* (22) te frazem *[za] koplje ispred (iznad)* u modifikacijama *dva koplja iznad*, *tri koplja ispred*, *deset kopalja iznad* (23), *za sto kopalja iznad*:

(22) *Umjesto da svoje propuste smjestimo u realne okvire, naučimo nešto iz njih i zaboravimo neugodne epizode, mi od muhe pravimo Kilimandžaro.*

(23) *Charlize Theron je apsolutno deset kopalja iznad svih ostalih, i po obleki i po ljepoti i po držanju.*

Rjeđe se javljaju modifikacije u svrhu igre riječima te promjene u redoslijedu sastavnica i dodavanje novih dijelova kao u primjerima modifikacija frazema *reći popu pop, a bobu bob* (24) i (25):

(24) *Kako Iggyju reći pop, a Dylanu bob: Ogledi iz rock i pop-kulture.*

(25) *Kvragu, ja jesam osoba koja voli reći bobu bob, a popu pop, ali spremna sam i reći bobu pop, a popu bob ako za to postoji logički opravdan razlog.*

3.3. Novi konvencionalizirani frazemi

Osim novih spoznaja o karakteristikama frazema, njihovoj upotrebi i varijantnosti, korpusni su podaci u velikoj mjeri utjecali na frazeografiju, odnosno sastavljanje rječnika frazema. U predgovoru engleskog frazeološkog rječnika *Longman Idioms Dictionary* navodi se da se rječnik temelji na korpusu iz triju važnih razloga: korpusi omogućuju pronalazak frazema, korpusi daju informacije o varijantnim oblicima frazema i njihovoj tipičnoj upotrebi i konačno, s pomoću korpusa može se utvrditi koliko se često frazemi upotrebljavaju (1998:xi).

Istraživanja frazema provedena *corpus-driven* pristupom u korpusu hrWaC rezultirala su frazemima i značenjima koji nisu zabilježeni u postojećim hrvatskim frazeološkim rječnicima. Tako su se konvencionaliziranima pokazali izrazi *čist kao kristal*, *puknuti kao kokica* i *izgledati kao avion*, pa ih treba kao frazeme uvrstiti u rječnike. Njihovo figurativno značenje iščitava se iz konteksta u primjerima upotrebe (26), (27) i (28):

(26) *Njen nastup je siguran, smion, njena dikcija čista kao kristal.*

(27) *Nije da smo ikada bili sasvim normalni, ali sada smo totalno prolupali, ono, pukli ko kokice.*

(28) *Aktivan sportaš mora izgledati kao avion, a svaka žena hoće mišić na mišiću.*

Osim novih frazema, podaci iz korpusa pokazali su i dosad u leksikografiji nezabilježena značenja, što je primijećeno u frazemima sa sastavnicom *nebo*. Skica riječi u alatu za pretragu korpusa Sketch Engine za imenicu *nebo* ukazala je na vrlo frekventnu sintagmu *do neba*, a daljnja je pretraga pokazala da su među čestim glagolima koji se nalaze ispred te sintagme *uzdizati* i *dizati*. Uvidom u primjere odnosno njihovim pomnim iščitavanjem ustanovljeno je da se frazemi s tim sastavnicama javljaju u više značenja:

(29) *Posebno ju je nerviralo kada su oca pred njom uzdizali do neba i neprestano hvalili, jer to, naime, nije baš bilo dobro za njegovu taštinu.*

(30) *Dvostruki strijelac sa sinočnje utakmice, kojeg u Turskoj dižu do nebesa, uvjeren je kako Hrvatska nema nimalo šanse i bahato najavljuje pobjedu.*

(31) *Trebali bismo dići glas do neba, uzbuniti čitavu zemaljsku kuglu zbog nepravde koja nam se nanosi.*

(32) *Hrvati ne razlikuju bitne stvari od nebitnih. Dižu galamu do neba kad je riječ o nekoj beznačajnosti.*

(33) *Naravno, farmaceuti su odmah digli buku do nebesa, jer bi im to izbilo ogromne količine profita iz ruku.*

(34) *Baluba je postala ime tek kad su digli cijene do neba pa su se snobovi polakomili za skupom robom i svima trubili koliko su para dali za namještaj.*

(35) *Ne treba dizati tenzije do neba jer ne ide se u rat nego na nogometni stadion.*

(36) *U Italiji se – osobito u novinarskim i političarskim krugovima – digla panika do neba.*

(37) *U Prvoj HNL nastavlja se po uhodanom putu: čim momčad izgubi dvije ili tri utakmice zaredom, trener dobiva otkaz, a ambicije s novim stručnjakom dižu se do nebesa.*

(38) *Znam, ima onih koji kad završe fakultet dignu nos do neba i sve im je teško raditi.*

(39) *Kad smo mu pokušale objasniti da žene koje nama dolaze na kavu dolaze pričati o šemama, kolačima, ogovarati susjede, komentirati gluposti, uvrijedio se i digao nos do neba.*

Iz navedenih se primjera mogu iščitati četiri frazema: *dignuti/dizati* (*uzdizati*) *do neba* (*nebesa*) *koga, što* (primjeri 29 i 30) u značenju ‘pretjerano se oduševljavati kime ili čime, jako pohvalno govoriti o kome, čemu’, zatim *dignuti/dizati glas* (*galamu, buku*) *do neba* (*nebesa*) (primjeri 31, 32 i 33) u značenju ‘intenzivno se zalagati i boriti za što ili protiv čega’, *dignuti/dizati* (*dignulo se / diže se*) *što do neba* (primjeri 34, 35, 36 i 37) u značenju ‘potencirati, uvećavati što’ te *dignuti nos do neba* s dvama značenjima: ‘uobraziti se, biti nadmen’ (primjer 38) i ‘naljutiti se’ (primjer 39). Može se zaključiti da je veliki broj primjera upotrebe koji pruža računalni korpus nužan uvjet za pouzdano i jasno određivanje oblika frazema te razgraničavanje njihovih značenja, posebno kad su u pitanju iste sastavnice. Ključnim se pokazao i *corpus-driven* pristup zahvaljujući kojem se nisu ciljano tražili poznati oblici i značenja frazema, jer bi tada oni drugi neizbježno ostali izvan dosega istraživanja, nego je početak bio jedna imenica, a zatim se dalje utvrđivala njezina česta okolina i moguća figurativna značenja.

3.4. Frazemi s više značenja

Pretražujući u korpusu rezultate koji pokazuju najčešću okolinu riječi i uočavajući pritom konstrukcije s prenesenim značenjem, često je u daljnjim koracima potrebno detaljno čitati primjere upotrebe kako bi se sa sigurnošću utvrdilo značenje frazema. Pritom se ponekad pokaže da pojedini frazemi imaju dva značenja. I u tim se primjerima uočava sustavnost kao posljedica konceptualne motivacije u pozadini značenja frazema. Naime, frazemi sa somatskom sastavnicom, poput noge, glave, nosa, prsta javljaju se u dvama značenjima, što se može uočiti na primjeru frazema *ostati na nogama* koji se javlja u značenjima ‘ostati uspravan, uspjeti stajati’ (40) i ‘opstati, održati se’ (41):

(40) *Stajao je u sredini, optužen za krađu. Nije dugo ostao na nogama. Kad su ga udarcima srušili na tlo, počeli su ga šutati.*

(41) *Kada su agresori polomili sve druge odašiljače, Radio Posušje je ostao čvrsto na nogama i prenosio sve najvažnije događaje u tim teškim danima.*

Općenito su frazemi sa somatskom sastavnicom u jeziku brojni, zbog važne uloge tijela u čovjekovu shvaćanju svijeta. Naše konvencionalizirano znanje o dijelovima tijela i za što su pojedini dijelovi važni ili kojeg su oblika, omogućuje nam njihovo preslikavanje u sferu apstraktnog. U primjeru frazema *ostati na nogama* prvo je značenje motivirano znanjem o važnosti nogu za stajanje, konkretno stajanje se ostvaruje isključivo nogama, dok se u drugom značenju dogodio pomak s fizičkog stajanja na simbolično stajanje koje predstavlja opstanak, održavanje čega stabilnim. Isti se pomak dogodio i u primjeru frazema *biti na nogama*, pri čemu prvo značenje glasi 'ustati se' (42), a drugo 'uzbuniti se, aktivirati se' (43):

(42) *Ja ne mogu spavati dugo, jutros nisam imala nikakve obaveze, a već sam u 7 bila na nogama.*

(43) *U subotu je helsinška policija bila na nogama nakon što je dojavljeno da se u jednom kamionu koji brodom stiže u luku nalazi – bomba.*

Također, frazem *doći glave* koga javlja se u dvama značenjima:

(44) *Samoujerenost i podcjenjivanje planine mnoge je došlo glave, a tu opasnu kombinaciju na svojoj koži osjetio sam i sam.*

(45) *Dakle, još jedno neozbiljno shvaćanje protivnika moglo bi Dinamo doći glave, ali možda je ipak manja sramota ispasti sada nego ponoviti blamažu iz prošle sezone.*

Ti se frazemi razumiju zahvaljujući središnjem mjestu koje glava ima u čovjekovu poimanju sebe i njezinoj važnosti za život, pa u primjeru (44) metonimijski odnos GLAVA ZA ČOVJEKA čini motivacijsku pozadinu za razumijevanje značenja 'umrijeti, izgubiti život', dok se u primjeru (45) znaenje o glavi kao najvažnijem dijelu tijela, presudnom za život preslikava na druge pojavnosti osim čovjeka, koje tada bez svoje metaforičke glave ne mogu opstati, propadaju ili zapadaju u velike probleme.

U dvama se značenjima javljaju i frazemi *dobiti po nosu* sa značenjima 'dobiti batine, biti istučen' (46) i 'biti oštro iskritiziran, ukoren' (47):

(46) *Dobro upućeni u stanje stvari u šali ističu kako bi se taj problem mogao izgleda riješiti samo još jednom kavanskom tučnjavom, ali takvom tučnjavom u kojoj bi neki od hrvatskih čelnika dobio po nosu.*

(47) *Svaki put kad sam ušao u rat s medijima dobio sam po nosu. Što mi sada treba da se opet nekom zamjerim.*

i *ne vidjeti prst pred nosom* sa značenjima 'ne vidjeti ispred sebe zbog mraka, magle ili kakve druge zapreke' (48) i 'ne shvaćati širinu problema, ne vidjeti stvari kakvima jesu' (49), vidljivima iz primjera:

(48) *Gospođa Šantek vozi po Zelenom valu, kiša lije, brisači rade punom parom, a ona svejedno ne vidi prst pred nosom jer je to, podsjetimo se, izrazito tmuran dan, dan koji ne obećava.*

(49) *Tko od nas nije bio u situaciji da se zaljubio, da od silne zaljubljenosti nije vidio prst pred nosom, stvari koje su drugima bile očite?*

Konačno, treba spomenuti da podaci iz korpusa ukazuju na to da su frazemi u značenjima koja prelaze fizička obilježja somatizama i proširuju se u sferu apstraktnog – frekventniji, što potvrđuje sada već znamenitu postavku Lakoffa i Johnsona (1980) da čovjek u velikoj mjeri svakodnevno koristi metafore u razmišljanju i govoru.

3.5. Specifična upotreba

Na velikom broju primjera upotrebe kakav donosi računalni korpus moguće je primijetiti još neke specifičnosti vezane uz frazeme. Najčešće je u pitanju određen kontekst u kojem se frazem vrlo često javlja, kao u primjeru frazema *biti na izmaku* u značenju ‘biti pri kraju, pri završetku’ (*Čitav tjedan koji je na izmaku potrošen je na liječničke preglede*) za koji se pokazalo da ga govornici često koriste kada govore o završetku kalendarske godine (50) i (51):

(50) *Kraj godine je vrijeme kad se povlače bilance i daje inventura godine koja je na izmaku i najjavljaju događanja u novoj.*

(51) *Prigodnim poklonom u sva domaćinstva nastojimo unijeti dio vlastitog kraja: kulturu, tradiciju, običaje, krajolik i događaje koji su obilježili godinu na izmaku.*

Također, frazem *pokrenuti s mrtve točke* što u značenju ‘pokrenuti što nakon duže pasivnosti i mirovanja’ (*Akcija banaka, kojom su ponudile nekretnine na kupnju po nešto povoljnijim uvjetima, pokrenula je tržište s mrtve točke*) često se upotrebljava s imenicom ‘stvar’, odnosno ‘stvari’ (52) i (53):

(52) *Nakon skoro godinu dana djelovanja pokrenuli smo neke stvari s mrtve točke.*

(53) *Na tom području novi predsjednik Republike neće moći učiniti mnogo bez obzira na njegove želje da stvar pokrene s mrtve točke.*

Takvi podaci o specifičnoj upotrebi posebno su se odrazili na leksikografiju. Rječnici koji se temelje na korpusima počeli su u natuknicu uključivati i informacije o upotrebi (engl. *usage notes*) koje uglavnom upućuju na određena ograničenja u upotrebi riječi i višerječnica ili na specifične kontekste u kojima se pojavljuju. Kada je o frazemima riječ, informacije o upotrebi posebno su korisne onima koji uče strani jezik, jer im bez korpusnih podataka takva obilježja frazema ostaju nepoznata. Navodimo još jedan primjer iz korpusa koji pokazuje da se frazem *dobiti žuti karton* ponekad javlja u kombinaciji s frazomom *dobiti crveni karton*:

(54) *U slučaju da tortka dobije žuti karton, počinje teći rok u kojem mora ispraviti propust. Imate osam dana da popravite stvar. Nakon toga dobijete zeleni ili crveni i kaznu.*

(55) *Povećanje plaća ne dolazi u obzir. Uprava HŽ Holdinga ovim je slučajem zaradila prvi žuti karton. A dva će biti crveni što znači otkaz upravi.*

4. Zaključak

Brojna suvremena frazeološka istraživanja temeljena su na podacima iz velikih računalnih korpusa. Razlog za to su jedinstvene mogućnosti pretraživanja korpusa koje daju specijalizirani alati u kojima se korpusi nalaze, kao što je npr. Sketch Engine, a koji pružaju statistički značajne podatke o karakteristikama i ponašanju frazema u jeziku, kao što su frekvencija upotrebe, sistematično pojavljivanje varijanata i moguća specifična okolina u kojoj se javljaju. Također, jedno od istaknutijih obilježja frazema – varijante i modifikacije – fenomen su jezika u upotrebi pa ih je moguće istraživati jedino na velikom broju primjera stvarne upotrebe, kakav sadržavaju računalni korpusi. Dosad provedena istraživanja u mnogim jezicima dala su rezultate važne za spoznaje o opsegu frazema, njihovoj promjenjivosti i stupnju prozirnosti značenja. Budući da računalni korpusi daju nebrojene mogućnosti istraživanja tog jezičnog fenomena, frazeologija i korpusna lingvistika tek trebaju dosegnuti svoj puni potencijal istraživanja.

U ovome radu bavili smo se frazemima koje pronalazimo u korpusu i podacima o frazemima koje saznajemo iz korpusa. Primjeri su pokazali da računalni korpusi: 1) donose podatke o postojanju frazema, odnosno čestoci njegove upotrebe, 2) putem primjera stvarne upotrebe olakšavaju razumijevanje značenja frazema i daju uvid u mogući specifični kontekst u kojem se frazem češće ili jedino javlja, 3) pokazuju sistematičnost u upotrebi varijanata određenog frazema, što je važno za uvrštavanje varijanata u rječnik i 4) pokazuju kreativnu upotrebu frazema u komunikacijske svrhe u obliku namjernih modifikacija. U pitanju su znanja o frazemima koja ne možemo saznati čitajući odabrane zasebne tekstove bilo koje vrste ili konzultirajući rječnike, pa se korpusi opravdano mogu smatrati neizostavnim jezičnim alatima u frazeološkim istraživanjima i frazeografskoj praksi.

Literatura

- Biber, Douglas; Susan Conrad; Randi Reppen. 1998. *Corpus linguistics: Investigating language structure and use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cignoni, Laura; Stephen Coffey; Rosamund Moon. 1999. Idiom variation in Italian and English: Two corpus-based studies. *Languages in Contrast*, 2/2, 279–300.
- Collins COBUILD Idioms Dictionary. 2002. Glasgow: HarperCollins Publishers.
- Computational and Corpus-Based Phraseology. Second International Conference, Europhras 2017, London, UK, November 13-14, 2017. Proceedings*. 2017. Ur. Mitkov, Ruslan. Cham: Springer.
- Computational and Corpus-Based Phraseology. Third International Conference, Europhras 2019, Malaga, Spain, September 25–27, Proceedings*. 2019. Ur. Corpas Pastor, Gloria; Ruslan Mitkov. Cham: Springer.
- Filipović Petrović, Ivana; Jelena Parizoska. 2017. Leksikografska obrada frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom u hrvatskome. *Jezikoslovlje*, 18, 2, 245–278.
- Fleischer, Wolfgang. 1997. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Granger, Sylviane; Magali Paquot. 2008. Disentangling the phraseological web. Prir. Granger, Sylviane; Fanny Meunier. *Phraseology: an interdisciplinary perspective*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 27–49.
- Hanks, Patrick. 2009. The impact of corpora on dictionaries. Prir. Baker, Paul. *Contemporary Corpus Linguistics*. London: Continuum, 214–236.
- Julije Benešić: *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*. 2017. Ur. Moguš, Milan; Anja Nikolić-Hoyt. Prir. Filipović Petrović, Ivana; Milan Moguš; Anja Nikolić-Hoyt; Bojana Schubert. Sv. 14. *spužvica–švrljuga*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Kovačević, Barbara; Milica Mihaljević. 2005. Frazemi u publicističkome funkcionalnom stilu (modifikacija, kontaminacija i transformacija frazeološke strukture). Prir. Granić, Jagoda. *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike: zbornik Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku*. Zagreb – Split: HDPL, 393–404.
- Lakoff, George; Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Langlotz, Andreas. 2006. *Idiomatic Creativity*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Longman Idioms Dictionary*. 1998. Harlow: Longman.

- McEnery, Tony; Costas Gabrielatos. 2006. *English Corpus Linguistics*. Prir. Aarts, Bas; April McMahon. *The Handbook of English Linguistics*. Blackwell Publishing Ltd, 33–71.
- Melerovič, Mokienko 2005 = Мелерович, А. М.; В. М. Мокиенко. 2005. *Фразеологизмы в русской речи*. Словарь. Москва: Астрель.
- Menac, Antica. 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.
- Meyer, Charles F. 2002. *English corpus linguistics: an introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moon, Rosamund. 1998. *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Omazić, Marija. 2003. *Modifications of phraseological units in English*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu (disertacija).
- Omazić, Marija. 2008. Processing of idioms and idiom modifications: A view from cognitive linguistics. Prir. Granger, Sylviane; Fanny Meunier. *Phraseology: An interdisciplinary perspective*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 67–80.
- Omazić, Marija. 2015. *Phraseology through the looking glass*. Osijek: Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences.
- Parizoska, Jelena. 2006. Semantičke modifikacije frazema u novinskim naslovima. Ur. Granić, Jagoda. *Jezik i mediji. Jedan jezik: više svjetova*. Zbornik HDPL-a. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 533–540.
- Parizoska, Jelena. 2019. *Promjenjivost glagolskih frazema u engleskom i hrvatskom jeziku – kognitivnolingvistička analiza*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Parizoska, Jelena; Ivana Filipović Petrović. 2017. Variation of Adjectival Slots in kao ('as') Similes in Croatian: A Cognitive Linguistic Account. Prir. Mitkov, Ruslan. *Computational and Corpus-Based Phraseology. Second International Conference, Europhras 2017, London, UK, November 13-14, 2017. Proceedings*. Cham: Springer, 348–362.
- Parizoska, Jelena; Ivana Filipović Petrović. 2020. Varijantni frazemi u e-rječniku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 46, 2, 941–955.
- Radden, Günther; René Dirven. 2007. *Cognitive English Grammar*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Sinclair, John. 2004. *Trust the text. Language, Corpus and Discourse*. Routledge.
- Stanojević, Mateusz-Milan; Jelena Parizoska. 2005. Konvencionalne konceptualne metafore i idiomatičnost. Ur. Granić, Jagoda. *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 701–712.

Tognini-Bonelli, Elena. 2001. *Corpus Linguistics at Work*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.

A Corpus-Driven Study of Idioms in Croatian

Abstract

Since their advent, electronic corpora have been considered a useful linguistic tool, but today they are virtually a matter of course in research conducted in most linguistic subdisciplines, including phraseology. Idioms, the subject matter of phraseology, are characterized by conventionality, (in)variability and desemantization. Their systematic study requires not only numerous examples of their use, but should also rely on statistical trends, including their frequency, characteristic combinations, the environments where they appear and, ideally, instantaneous access to their wider context.

This paper presents a study into the characteristics of idioms by relying on data from the largest Croatian electronic web corpus, hrWaC. The study has been conducted within the project to compile the *Dictionary of Croatian Idioms*. The aim of the paper is to determine the characteristics of idioms used by speakers of Croatian, particularly their variability, meaning and use, in an attempt to contribute to gaining a deeper and a more complete insight into Croatian phraseology.

Ključne riječi: frazemi, računalni korpus, frekvencija, konvencionaliziranost, varijantnost, primjeri stvarne upotrebe

Keywords: idioms, corpus, frequency, conventionality, variability, examples of actual use

Mira Menac-Mihalić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

mmenac@ffzg.hr

OPĆESLAVENSKI LINGVISTIČKI ATLAS U ZAVODU ZA LINGVISTIČKA ISTRAŽIVANJA

U članku se daje pregled dosadašnjega i plan budućega rada hrvatskoga povjerenstva projekta *Općeslavenskoga lingvističkog atlasa* u okviru *Zavoda za lingvistička istraživanja*, što je ilustrirano kartama i drugim prilogima koji su najvećim dijelom nastali u *Zavodu za lingvistička istraživanja*.

U *Zavodu za lingvistička istraživanja* već dvadesetak godina jednom tjedno održavaju se radni sastanci hrvatskoga povjerenstva projekta *Općeslavenski lingvistički atlas* (OLA)¹ na kojima se prikuplja, ispisuje i interpretira hrvatska dijalektološka građa, izrađuju se karte, nastaju knjige.

Projekt iz lingvističke geografije *Općeslavenski lingvistički atlas i Europski lingvistički atlas*, pri ministarstvu znanosti i pri *Hrvatskoj zakladi za znanost*, vodili su akademici Dalibor Brozović, Petar Šimunović i Ranko Matasović. Rad na OLA nastavljen je u sklopu projekta *Lingvistička geografija Hrvatske u europskome okružju*, voditelja akademika Gorana Filipija pri *Hrvatskoj zakladi za znanost*.²

Međunarodno povjerenstvo za OLA pak osnovano je još 1958. godine pri Međunarodnom slavističkom komitetu, u kojem odonda do danas

¹ Međunarodni projekt OLA u skoro svakoj slavenskoj zemlji ima svoje nacionalno povjerenstvo. Usto u tim zemljama postoji i OLA kao nacionalni projekt (ili kao dio projekta), u okvirima koje to lokalna situacija omogućava, obično pri nacionalnim akademijama znanosti.

² Rad je napisan u okviru projekta »Lingvistička geografija Hrvatske u europskome okružju (LinGeH)« koji pri HAZU financira Hrvatska zaklada za znanost pod brojem HRZZ 3688.

rade lingvisti, slavisti, dijalektolozi, povjesničari svih slavenskih jezika. Pri akademijama znanosti i umjetnosti osnovana su nacionalna povjerenstva za izradbu OLA, tako da hrvatsko povjerenstvo pri HAZU radi već šezdesetak godina. Izrađen je Upitnik OLA s oko 3 i po tisuće pitanja, što je omogućilo skupljanje podataka na fonetskoj, fonološkoj, prozodijskoj, morfološkoj, sintaktičkoj, tvorbenoj, leksičkoj i semantičkoj razini (usp. 1. prilog). Kao rezultat terenskih istraživanja za OLA skupljena je baza podataka s dijalektološkom građom u svim slavenskim zemljama i Njemačkoj. Tako je nastala i vrlo vrijedna hrvatska dijalektološka građa, koja se čuva u *Zavodu za lingvistička istraživanja*. Svesci atlasa predstavljaju i interpretiraju golemu skupljenu jezičnu građu te utvrđuju lingvističke odnose između istraženih slavenskih punktova.

L	50	'кљув птицы' /напр., курицы/ кљув — kljun — dziób
FP	51	<i>Nsg</i> kridlo крыло — krilo — skrzydło
PM	52	<i>Npl</i>
PM	53	<i>Gpl</i>
Sl	54	<i>dem</i> крылышко — krilce — skrzydełko
F	55	летит — leti — leci
F	56	drozdъ droznъ дрозд — drozd — drozd
SIF	57	ščǫglъ щегол — štiglic, češljugar — szczygieł
F	58	dětylъ dętelъ dętylъ дятел — detao, <i>diata</i> djeteo — dzięcioł
LSI	59	'кукушка' / <i>Cuculus canorus</i> / кукушка — kukavica — kukułka
F	60	kukajetъ kukujetъ кукует — kuka — kuka
F	61	(j)astrębъ -bъ ястреб — jastreb — jastrząb
F	62	<i>Nsg</i> орълъ орел — orao — orzeł
F	63	<i>Npl</i>
L	64	'жаворонок' / <i>Alauda arvensis</i> / жаворонок — ševa — skowronek
F	65	skovornъkъ gajvornъkъ žavornъkъ жаворонок — <i>slm</i> skrjanec — skowronek
LSI	66	'перепелка' / <i>Coturnix coturnix</i> / перепелка — prrepelica — przepiórka
F	67	perregъka перепелка — prrepelica — przepiórka
LSI	68	'куропатка' / <i>Perdix perdix</i> / куропатка — jarebica — kurapatwa
SIF	69	jaskol- lastav- lastov(-ica -ъka) ласточка — lasta, lastavica — jaskółka

Prilog 1: primjer pitanja iz Upitnika OLA, Вопросник 1965:79

Na temelju Upitnika skupljeni su podatci o jezičnim pojavama u 850 naseljenih punktova, od čega u četrdesetak hrvatskih govora – čakavskih, kajkavskih i štokavskih – u zemlji i inozemstvu, usp. Prilog 2.

Hrvatski punktovi OLA

22. Žminj. RH	44. Vrbanj. RH
23. Cres. RH	45. Otok. RH
24. Dobrinj. RH	65. Cavtat. RH
25. Rukavac. RH	52. Gradište. RH
26. Močila. RH	56. Lastovo. RH
27. Domagović. RH	44a. Kruč. (Acquaviva Collecroce). Italija
28. Domaslovec. RH	46. Guber. BiH
29. Sveti Križ Začretje. RH	48. Dobretići. BiH
30. Cubinec. RH	49. Vijaka. BiH
31. Prelog. RH	51. Tramošnica. BiH
32. Virje. RH	57. Grude. BiH
33. Trnovac. RH	59. Kreševo. BiH
34. Brinje. RH	146a. Stinjaki (Stinatz). Austrija
35. Trebarjevo Desno. RH	147a. Čemba (Schandorf). Austrija
37. Sali. RH	148a. Pajngrt (Baumgarten). Austrija
39. Magića Mala. RH	150. Pogan (Pogány). Mađarska
40. Strizivojna. RH	151. Dušnok (Dusnok). Mađarska
41. Valpovo. RH	153. Homok (Fertőhomok). Mađarska
42. Komiža. RH	168. Klokotič. (Clocotici). Rumunjska
43. Trogir. RH	

Prilog 2: Hrvatski punktovi OLA

Na kartama i u komentarima sinkroni se i dijakroni odnosi prikazuju u nizu knjiga – atlasa u mnogim slavenskim zemljama. Izdani su u Beogradu, Bratislavi, Krakowu, Minsku, Moskvi, Pragu, Skopju, Warszawi, Wrocławu, Zagrebu:

OLA – fonetsko-gramatički niz

- 1 Refleksi **ž*, Beograd, 1988.
- 2a Refleksi **ç*, Moskva, 1990.
- 2b Refleksi **ç*, Wrocław; Warszawa; Kraków, 1990.
- 3 Refleksi **br*, **br*, **bl*, **bl*, Warszawa, 1994.

- 4a Refleksi **b*, **b*, Zagreb, 2006.
- 4b Refleksi **b*, **b*, sekundarni samoglasnici, Skopje 2003.
- 5 Refleksi **o*, Moskva, 2008.
- 6 Refleksi **e*, Moskva, 2011.
- 9 Refleksi **tort*, **tolt*, **tert*, **telt*, **ort*, **olt*, Prag, 2020.

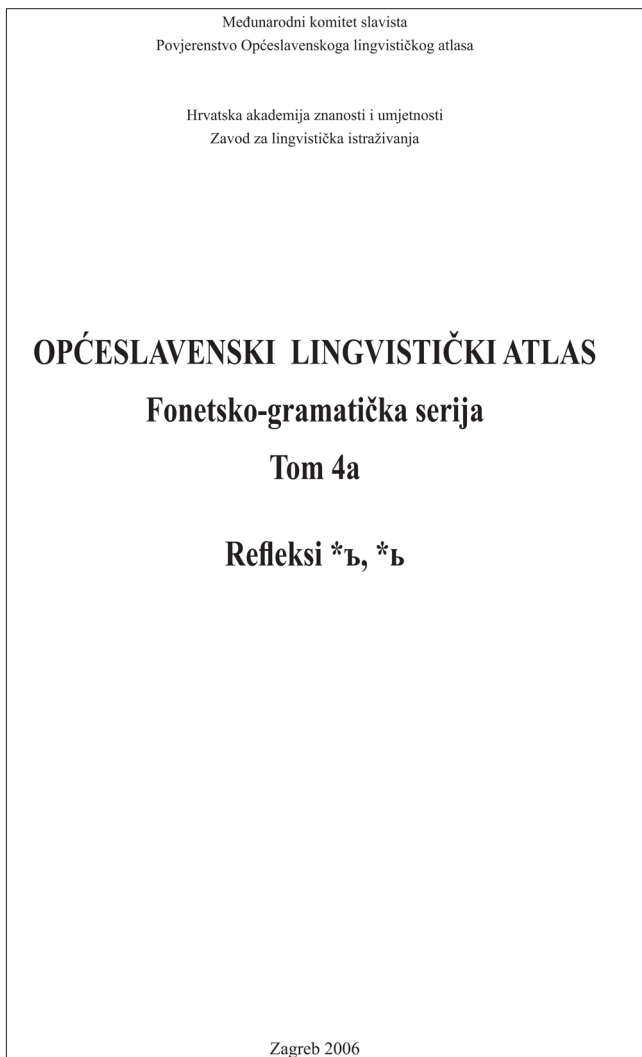
OLA – leksičko-tvorbeni niz

- 1 Životinjski svijet, Moskva, 1988.
- 2 Stočarstvo, Warszawa, 2000.
- 3 Biljni svijet, Minsk, 2000.
- 4 Poljoprivreda, Bratislava, 2012.
- 6 Kućanstvo i priprema hrane, Moskva, 2007.
- 8 Profesije i društveni život, Warszawa, 2003.
- 9 Čovjek, Kraków, 2009.
- 10 Narodni običaji, Moskva, 2015.
- 12 Osobine ličnosti, Moskva–St. Petersburg, 2020.

U prvom su nizu izrađene i izdane fonetsko-fonološke karte, u izradi su i morfološke. U drugom su nizu izdane i još su u izradi leksičko-semantičke i tvorbenne karte.

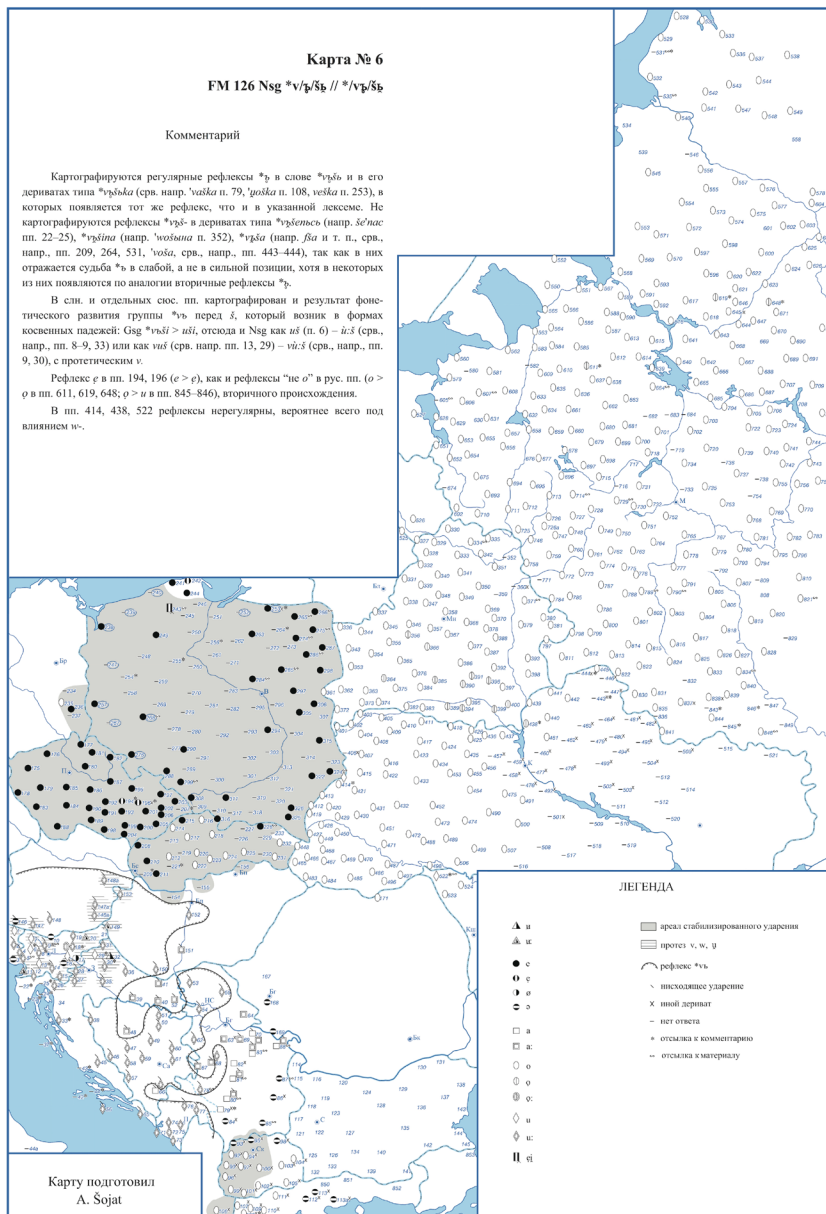
Refleksi jora i jera 4a je svezak u **fonetsko-gramatičkom** nizu. Izrađen je i izdan u Zagrebu u izdanju HAZU.

Akademik Dalibor Brozović, jedan od utemeljitelja OLA, veliki lingvist i dijalektolog, jedan od onih koji su stvarali koncepciju atlasa i jedan od suradnika u izradi Upitnika OLA, urednik je te knjige. On je napisao vrijedni teorijski uvodni tekst. Na knjizi su osim njega, upravo u Zavodu za lingvistička istraživanja, radili i Mijo Lončarić, Mira Menac-Mihalić, Vesna Zečević, Anita Celinović i Boris Kuzmić. Surađivali su i suradnici iz drugih slavenskih zemalja.

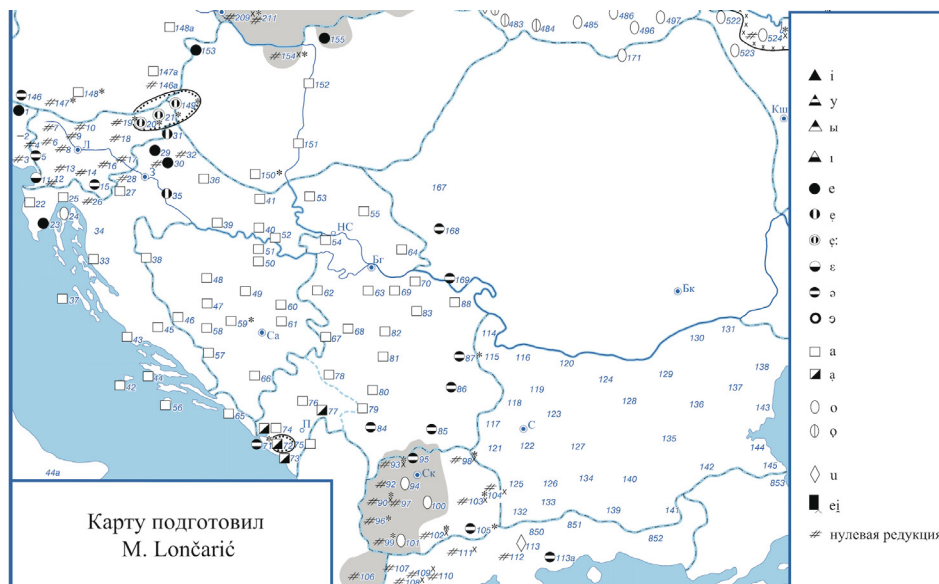
Prilog 3: Svezak 4a *Refleksi jora i jera*, OLA FG 2006: Zagreb

U knjizi su refleksi poluglasa u različitim položajima u pojedinim riječima prikazani na 61 karti.

Prilog 4.a: karta *v/ь/ѣ || *v/ь/ѣ (A. Šojat), OLA FG 2006:37

U Prilogu 4.a kao primjer donosi se karta koju je izradio Antun Šojat o refleksu /ь/ ili /vъ/ u leksemu *v/ь/ѣ || *v/ь/ѣ.

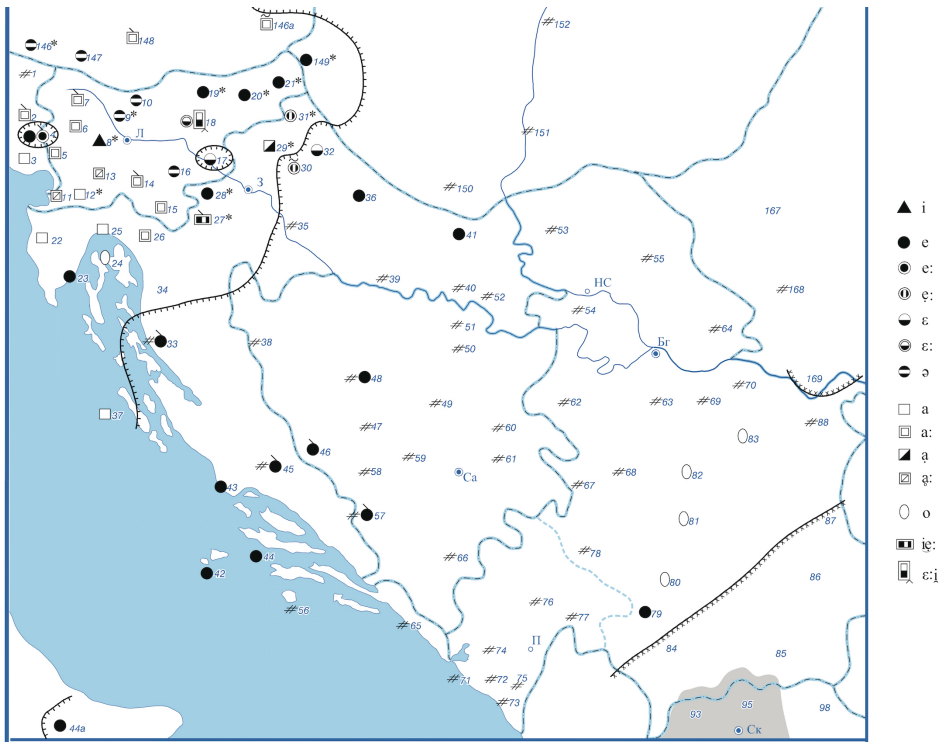
Prilog 5.b: isječak karte *nogъ/ъ/ть (M. Lončarić), OLA FG 2006:57

Na isječku te karte možemo vidjeti da je u hrvatskim govorima *ȝor* dao *nulu*, *a*, *e*, *ɛ* te *ə*.

Prilog 6.b: isječak karte *nēm/ь/ьь (B. Finka), OLA FG 2006:71

Na isječku u Prilogu 6.b vidi se da je *jer* uglavnom dao *a*, *e* ili *zatvoreno e*. Izoglosom su odvojeni govori u kojima je refleks naglašen.

Prilog 7.a: isječak karte *sъ m/ъ/nojъ (D. Brozović, Z. Topolinjska),
 OLA FG 2006:83

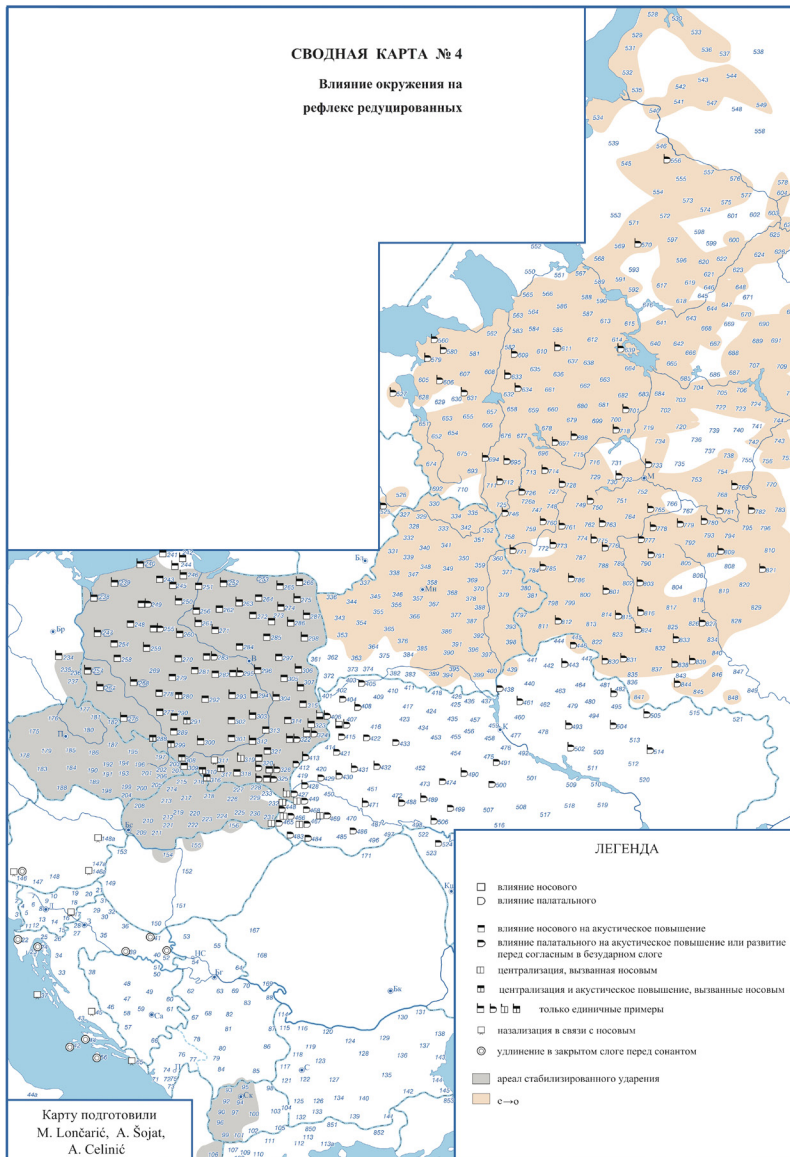
Na karti *sъ m/ъ/nojъ, koju je izradio akademik Dalibor Brozović u suautorstvu, kartografirana je *jor* u instrumentalu zamjenice *ja*. U Prilogu 7.a, na isječku te karte, vidi se da je osim refleksa nula, dakle *sa mnom*, u našim govorima potvrđeno *srednje*, *zatovoreno* i *otvoreno e*, *dvoglas ie*, a ili *o*. Izoglosom su izdvojeni govori u kojima se nije razvio refleks *jora* nego je oblik rezultat analogije s drugim padežima.

№ 28–29		Материал		FM 2782 Isg *sṭ m/ʔ/nojɔ				
1	zəz m'lu	'sa monom	237	zo mnu	325	zɛ mnɔm	471	zo m'noɥ
2	za mǎ:no:	s 'monom	238–240	ze mno	326	ze mnɔm	472	zo m'nom
3	z 'manu,	səs 'mɛnɛ	241	ze 'mnɔ	327–328	sa m'noj,	473	zɔ m'noju
	zəz 'manu	səs 'mene	242	ze mnɔ		sa m'noju	474–478	zo m'noju
4	z mɛnɔ:,	səs 'mene,	243	'zɛ mnɔ	329–330	–	479	z'i m'noju
	z mɛ:ne	səs 'mɛn	244	'zɛ mnɔm	331–333	sa m'noj	480	zo m'noju,
5	z 'ma:nu	'sa mnɔm	245	ze mnɔ	334–335	–		zo m'noj
6	z 'ma:na	so mɛne	246	za mnɔ	336–341	sa m'noj	481	zo m'noju,
7	z mǎ:no	so mɛne	247	ze mno	342–344	–		zy m'noju,
8	z minɔ:j	səs mɛne	248	zɛ mnɔm	345–346	sa m'noju		zɔ m'noju
9	z mǎnɔ:j	so mɛne	249	za mnɔ ^m	347–359	–	482	zo m'noju
10	z mǎ'nuɔj	səs 'mɛne	250	ze mnɔ	360	sa m'noj	483–484	yzo m'noɥ
11	ji:z 'mǎ:ɔ	so mɛne	251	zɛ mnɔ	361	zo m'noju	485	zo m'noɥ
12	z 'man ^v o	so 'mɛne	252	ze mno	362–366	–	486–487	zo m'noɥ
13	z 'mǎ:ɔ	so 'mɛne,	253		367–368	sa m'noju	488	zi m'noju
14	z mǎ:ɔ	sos 'mɛne	254	sy mnɔm	369	–	489	zo m'noju
15	z 'ma:ɔ	sos 'mɛne	255	zy mnɔm	370–371	sa m'noj		[*z'i
16	z mǎnɔj	us 'mɛne	256	ze mnu	372	–		m'noju]
17	z mǎ'nu:j	so mɛne	257	ze mno	373	zo ɥ'noju,	490	zo m'noju
18	z 'mɛ:ɔ	so 'mɛne	258	zy mnɔ,		zo v'noju	491	zo m'noju,
	z 'mɛ:i:ɔ	su 'mɛne		sy mnɔ	374–376	–		zi m'noju
19	z mǎ'noj	so 'mɛne	259	zɛ mnɔm	377	sa m'noju	492–493	zo m'noju,
20	z 'mɛnoj	su 'mɛne	260	ze mnɔm	378–379	–		izo m'noju
21	z 'mɛnuf	səs 'mɛne,	261	ze mnu	380–381	sa m'noju	494–495	z'i m'noju,
22	s 'manun,	s 'mɛne	262	zɛ mnɔ	382	–		zo m'noju
	s 'namun		263	ze mno	383	izo m'noju	496–497	zo m'noɥ
23	is 'mɛnu	z mǎnɔ:	264		384–400	–	498	zo m'noju
24	s 'monu:n	s mǎ:nq ⁿ	265	ze mnɔm	401–402	zo m'noju	499	z'i m'noju
25	s 'mano:n	z mǎnɔ:	266–267	ze mno	403	zu m'noju	500	zi m'noju,
26	s 'ma:ɔ	iz 'mɛ:ɔn	268	ze mnu	404	zu m'no, zu		zo m'noju
27	z miɛ:nu	z mǎ:nɔ	269	zy mnɔm		m'noju	501	z'i m'noju,
28	z 'mɛnum	s 'manu:m,	270	zy mnɔm	405	zo m'noju		zo m'noju
29	z 'mǎnu	s mǎ:ɔm	271	ze mnɔ	406	zi m'noju	502	
30	z mǎ:ɔ	z 'mɛnov,	272		407	zɔ m'noju	503	z'i m'noju
31	z 'mɛ:ɔm	z 'mɛnof	273	ze mnɔ	408	zu m'noju	504	z'i m'noju,
32	z 'mɛnɔm	sǎ mnɔm	274	ze mno	409–411	zo m'noju		zo m'noju

Prilog 7.b: karta *sṭ m/ʔ/nojɔ (D. Brozović, Z. Topolinjska), isječak iz građe, OLA
 FG 2006:82

U Prilogu 7.b isječak donosi dio građe za tu kartu.

Izrađene su i 4 uopćavajuće karte (Fonološki status jora, Fonološki status jera, Fonetski refleksi jora i jera, Utjecaj okruženja na refleks jora i jera). Na njima su sintetski prikazani rezultati svih pojedinačnih karata. Sve su te karte nastale upravo u *Zavodu za lingvistička istraživanja*. U Prilogu 8 donosi se jedna od tih uopćavajućih karata.

Prilog 8.a: Svodna karta 4: Utjecaj okruženja na refleks *jora* i *jera*
 (M. Lončarić, A. Šojat i A. Celinć), OLA FG 2006:161

СВОДНАЯ КАРТА № 4

Влияние окружения на рефлекс редуцированных

Мийо Лончарич, Антун Шойат, Анита Целинич

Сегментное влияние на рефлекс редуцированных можно условно разделить на две части:

1. Влияние отдельных согласных.
2. Особое развитие редуцированных в сочетании с другой фонемой, т.е. редуцированный и соседняя фонема вместе дают один рефлекс. Здесь имеется два случая:
а) редуцированный и *j* с тремя различными случаями:
aa) *-j.b-*, аб) *-b'/bj'o*, ав) *-bj-*
б) редуцированный и *v* в сочетании *vb(-)* дает один рефлекс.

I. Окружение, оказывавшее влияние

Из числа отдельных согласных на развитие редуцированного в отдельных пунктах и диалектах оказывали влияние предшествующие или следующие:

- назальные согласные
- палатальные согласные.

На развитие также влияла структура слога, точнее говоря, его закрытость.

II. Результаты влияния

Влияние было следующим:

- акустически повышенное произношение (повышение подъема гласного)
- акустически пониженное произношение
- тенденция к централизации (передвижение артикуляции в средний ряд)
- удлинение.

ОБЗОР

1. Назальные согласные

В большинстве пунктов влияние оказывал назальный согласный:

- а) большей частью повышение подъема гласного (акустическое повышение), главным образом в польских говорах
- б) в меньшей степени повлиял на тенденцию централизации (более центральное произношение), связанную с акустическим повышением, в польских говорах
- в) назальный повлиял на удлинение рефлекса гласного в закрытом слоге в штокавских диалектах, хорватских, боснийских и в одном хорватском чакавском п. (24)
- г) в меньшей степени повлиял на назализацию рефлекса, хотя ожидалось большее влияние, причем в хорватских и одном словенском и польском п. (37, 45, 146, 148a, 311).

2. Палатальные согласные

В меньшей степени на рефлекс редуцированного повлиял палатальный, причем посредством акустического повышения артикуляции, главным образом в украинских диалектах.

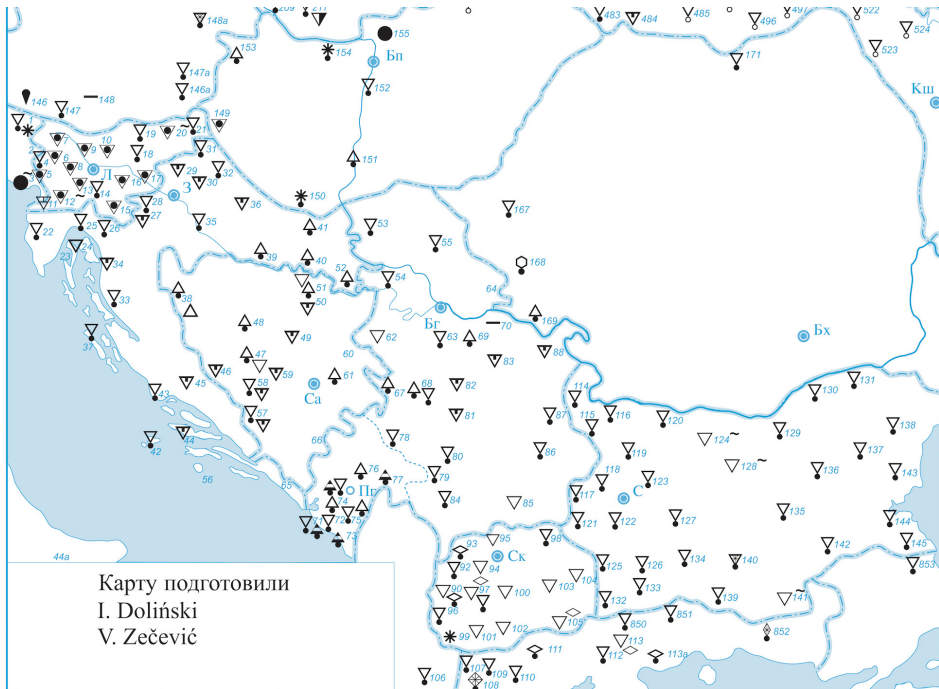
3. *e > o*

Особый случай представляет собой переход регулярного рефлекса *e* (< **ь*) > *o* в русских диалектах; это вторичное явление, охватывающее любое ударное *e* (каждое *e* в более старом слоге под ударением после мягкого согласного перед твердым), а также *e*, развившееся из редуцированного.

Prilog 8.b: komentar svodne karte 4: Utjecaj okruženja na refleks jora i jera
(M. Lončarić, A. Šojat i A. Celinić), OLA FG 2006:160

Sve karte imaju svoj lingvistički komentar u kojem su navedeni podatci o karakteristikama svakoga punkta i zakonitostima koje povezuju sve govore te građa.

Karte su rezultat timskog rada pa su u nastanku naših karata sudjelovali i kolege iz drugih slavenskih zemalja, kao što i članovi hrvatskog povjerenstva OLA sudjeluju u izradi inozemnih karata i atlasa.

Prilog 9.a: isječak karte *srednji prst* (I. Doliński, V. Zečević), OLA LS 2009:109

L 1531 'СРЕДНИЙ ПАЛЕЦ'

сли. sredinec, х. srednjak, srednji prst, с. средняк, велики прст, м. среден прст, бг. среден пръст, ч. prostředník, слц. prostrednik, вл. srjedzny porst, нл. srzejznik, п. šrodkowy palec, бр. сяредні палец, ук. середній палець, р. средний палец

▽ s/erd-ьн-ь; // > t (м., 244),
b > ь (234, 235)	⊙ bol-ьš-ь
▽ s/erd-ьн-ь pal-ьс-ь;
// > t (156, 226-232, н.)	♀ drug-ь рѣrst-ь
▽ <t-ь> s/erd-ьн-ь рѣrst-ь;
// > t (м., 122, 125, 209)	♀ tret-ь pal-ьс-ь
♣ serd-in-ьс-ь	♀ duž-ь pal-ьс-ь
▽ serd-ьš-ь	◇ golēm-ь
▽ serd-ьk-ov-ь	♀ golēm-ь рѣrst-ь
▽ serd-ьk-ov-ь pal-ьс-ь	◇ sьrd-ьč-ьн-ь
▽ s/erd-ьн-ik-ь; // > t (216)	♀ sьrd-ьč-ьн-ь pal-ьс-ь
▽ serd-ьн-ak-ь	♣ vel-ь рѣrst-ь
▽ po-s/erd-ьн-ь; // > t (207)	♣ vel-ik-ь; I > ь (321),
K > g (241)
▽ po-s/erd-ьн-ь pal-ьс-ь; // > t (288)	♣ vel-ik-ь pal-ьс-ь;
I > ь (266)
▽ pro-s/erd-ьн-ь; // > t	♣ vel-ik-ь рѣrst-ь;
I > ь (38, 48, 61, 188, 321)
▽ pro-s/erd-ьн-ь рѣrst-ь; // > t	○ pal-ьс-ь
▽ pro-s/erd-ьн-ik-ь; // > t	● рѣrst-ь
▽ pro-s/erd-ьн-ič-ьк-ь; // > t	▼ (mitelfinger)-ь (1)
▽ pro-s/erd-ьн-ak-ь; // > t;
J > ø (210)	
▽ vь-s/erd-ьн-ь; // > t (н.)	

Prilog 9.b: isječak legende uz kartu *srednji prst* (I. Doliński, V. Zečević),
 OLA LS 2009:109

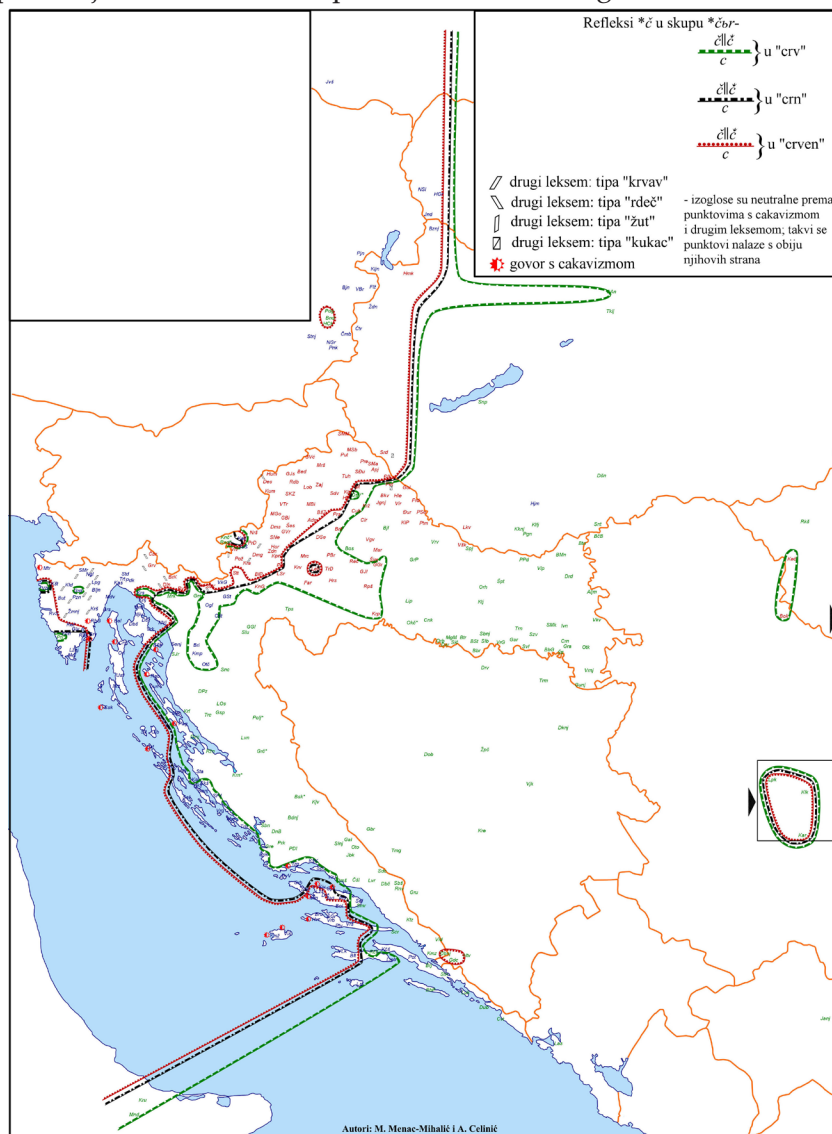
22 s'rednii prs	136 s'red'an p'ras	231–232 štednii: palec	333 s'redn'ij 'pal'ic	445 s'r'edn'ij 'pal'ac
23	137 s'redin p'ras	233 se'redn'ij 'palec	334 s'a'redn'ij 'pal'ec	446 sy'redn'i 'palye'
24 s'ridni:	138 s'red'an p'ras	234 sr'edny palec	335 s'redn'ij 'pal'ec	447 se'red'n'i 'palec'
25 s'rednii: prst	139 s'radn'ot p'ras	235 srejžny palec	336–337	448 s'ren:ij 'palye'
26 s're:dnii prst	140 sre'dečnijø p'ras	236 'mitlfinger	338 s'a'redn'i 'pal'ec	449 se'ren:yj 'palye'
27 srë:dñak	{serd-ьc-ьn-ъ p'rst-ь}	237 srejžansk'i p'orst	339 'pal'ac	450 sy'redn'ij 'palec'
28 srë:dñi prst	ь}	{serd-ь=an-ьsk-ъ p'rst-ь}	340 s'redn'i 'pal'ic	451 s'redn'ij 'pal'ec,
29 srednã:k	141 s'red'en (subst)	238 drug'i palec {drug-ъ pal-ьc-ь}	341 s'a'redn'i 'pal'ic	sy'redn'ij 'palec'
30 srë:dñak	142 s'redin p'ras	239 srednii palec	342 s'a'redn'ij	452 t'ret'ij 'pal'ec',
31 s're:dnii prst	143 s're:d'an p'ra:s	240 srednii palec	343 s'a'redn'i	se'redn'ij 'pal'ec'
32 s'rednii prst	144 s'red'an p'ras	241 'vel'žj	344–346 s'a'redn'i 'pal'ac	453 s'oredn'ij 'pal'ec',
33 srednii: p'rst	145 s'rad'an p'ras	242 ves't'žedni	347 s'a'redn'i 'pal'ic	w'lyk'ij 'pal'ec'
34 srednã:k	146 mitlfingør	243 serdečni	348 s'a'redn'i	454 se'redn'ij 'palec'
35 srë:jni prst	146a sr'i:dnii p'orst, sr'i:dnii p'erst	244 st'žedny	349 s'redn'ij 'pal'ic	455 se'redn'ij 'palye'
36 srë:dñak	147 te sri:dno pã:rst	245 srędni, 'vestšędni	350–351	456 s'ored'n'i 'pal'ec'
37 s'ri:dñii prst	147a s'ridnii pars	246 –	352 s'i'redn'ij 'pal'ic	457 se'redn'ij 'palec'
38 vëlki: p'rst, vëlki: p'rst	148 –	247 šrotkovy palec	353–356 s'a'redn'i 'pal'ac	458 s'oredn'ij 'palec'
39 vëlki: p'rst	148a sredn'i:nski p'j:s {serd-in-ьsk-ъ p'rst-ь}	248 duzy palec, šrotkovy palec	357 s'a'ren':i 'pal'ec	459 se'redn'i 'palec'
40 vëlki p'rst	149 sãr'di:neec	249 serdečny pal'ec	358 s'a'redn'i 'pal'ac	460 se'redn'i 'palec'
41 'veliki prst	150 polov'i:ni p'rst {pol-ov-in-ъ p'rst-ь}	250 šrotkovi, srednii	359	461 se'redn'i 'palye'
42 s'ri:lñi pã:rst	151 'veliki p'rst, 'veliki p'rst	251 šredni palec	360 'sr'edn'ij 'pal'ic	462 s'oredn'ij 'pal'ec'
43 s'rednii prst	152 srë:dñii p'rst	252 ščednii palec, srednii palec	361 s'oredn'ij 'palye'	463 'pal'ec'
44 s'rednãk	153 'valiki p'erst	253	362 s'a'redn'ij 'pal'ic	464 se'red'n'ij 'pal'ec',
45 s'ridnã:k	154 prostranni: p'rst {pro-storn-ьn-ъ p'rst-ь ?}	254 –	363 s'e'redn'ij 'pal'ec	se'red'n'a 'puč'ka
46 s'ridnã:k	155 p'rst	255 serdečni	364 s'a'ren':i	{serd-ьn-ь=А рoč-ьk-a}
47 srednii:, vëlki: p'rst	156 srednii palec	256 šrotkovy	365 s'a'redn'i	465 syryd'n'yj 'palye'
48 vëlki: p'rst	157 šrotkovy palec	257 šrotkovy palec	366 'sredn'i	466 sy'ryn'n'ij 'palye'
49 srë:dñak	167 s'rednijø p'orst	258 –	367 s'a'redn'i	467 syry'n':ak, sy'ryn':ыj p'erst
50 srednã:k	168 d'rugi 'p'rst	259 palec šrotkovy, palec duzy	368 s'a'redn'i 'pal'ac	468 d'ruhыj p'erst, se'ren:ыj p'erst
51 srednii:, vëlki: p'rst	169 'veliki 'p'rst	260 šrotkovy palec	369 'pal'ic	469 se'redn:ыj p'erst
52 vëlki p'rst	171 se'redn'ij p'erst		370 'sredn'i 'pal'ac	470 se'redn'ij 'palec'
53 srednii p'rst			371 'sr'edn'ij 'pal'ic	471 s'oredn'ij 'pal'ec
54–55 srednii p'rst			372 s'a'redn'ij 'pal'ec	
			373 se'red'n'ij 'palec'	
			374 se'redn'ij 'pal'ec'	

Prilog 9.c: isječak građe uz kartu *srednji prst* (I. Doliński, V. Zečević),
 OLA LS 2009:108

U Prilogu 9 primjer je jedne karte iz leksičko-tvorbenoga niza koju je izradila Vesna Zečević u suautorstvu. Donose se samo isječci, na kojima se vidi raznolikost: kako se u raznim slavenskim punktovima kaže *srednji prst*.

Osim konkretnih zadataka u okviru međunarodnoga projekta Općeslavenski lingvistički atlas, članovi OLA bave se i drugim temama u kojima su temelji toga atlasa – polazište. Tako nastaju različite karte na kojima su u centru pozornosti hrvatski govori.

U Prilogu 10 karta je Anite Celinić i Mire Menac-Mihalić koja izoglosama pokazuje reflekske *č u skupu *čbr u hrvatskim govorima.

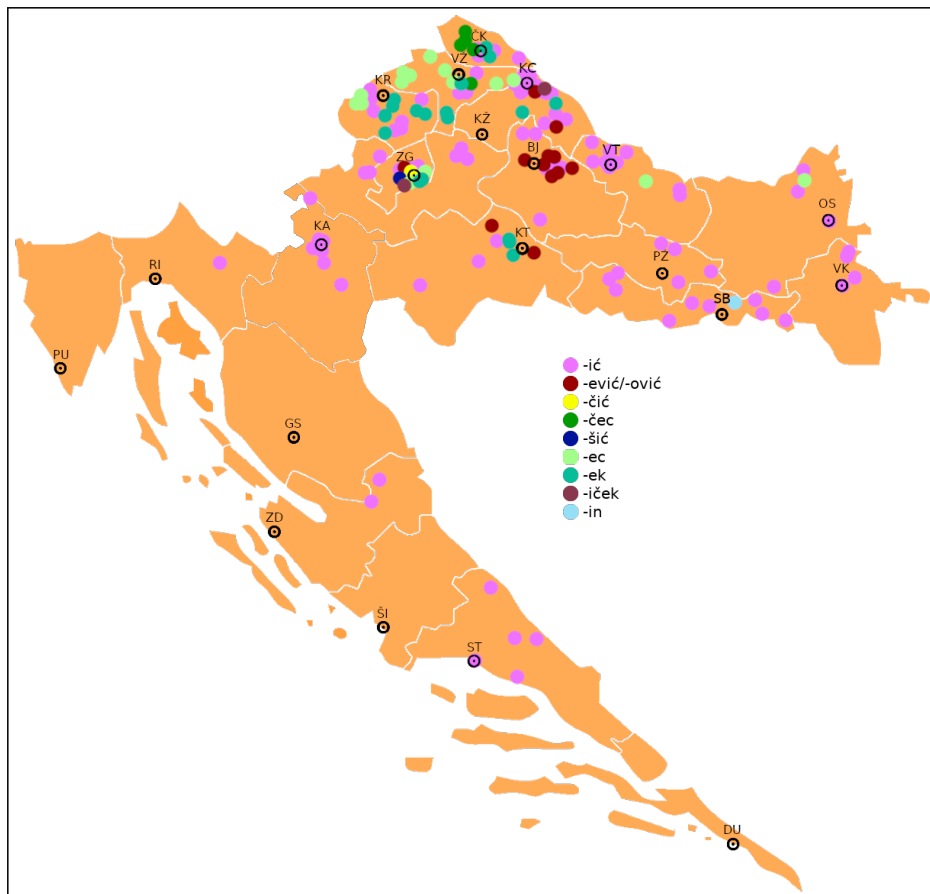
Prilog 10: Celinić–Menac-Mihalić 2016:109

U Prilogu 11. akcenatska je karta Mije Lončarića koja, uglavnom na građi OLA, utvrđuje akcenatske tipove u hrvatskim govorima u Hrvatskoj i izvan nje.

Prilog 11: Akcenatski tipovi hrvatskih punktova za OLA, Lončarić 2019:prilog

Izrada jezičnih karata širi se i na druga područja filologije. U Prilogu 12 primjer je karte nastale na temelju antroponomastičkih istraživanja. Na karti Anđele Frančić pokazan je razmještaj prezimena nastalih od naziva za osobu koja kroji i šije odjeću s obzirom na tvorbene sufikse.

Prilog 12: Razmještaj prezimena nastalih od naziva za ‘osobu koja kroji i šije odjeću’ s obzirom na sufikse kojima su tvorena, Frančić 2019:75

OLA ima velike zadatke i planove. Kao i dosad prikupljat će se, analizirati i interpretirati hrvatska građa za povjerenstva OLA iz drugih zemalja. U idućem razdoblju hrvatsko povjerenstvo međunarodnog projekta OLA ima zadatak pripremiti knjigu *Pridjevi*, za što je potrebno puno truda, vremena i angažmana, posebno zato što još nije izrađen ni jedan morfološki tom. Još su u izradi tomovi koji obrađuju zamjenice, imenice i glagole.

Nadamo se da će naše, u međuvremenu prošireno i pomlađeno povjerenstvo (Martina Bašić, Anita Celinić, Anđela Francić, Mijo Lončarić, Marija Malnar Jurišić, Marina Marinković, Mira Menac-Mihalić, Silvana Vranić, Vesna Zečević) i u budućnosti nastaviti uspješno raditi u ugodnom i prijateljskom okruženju Zavoda za lingvistička istraživanja.

Literatura

- Celinić, Anita; Mira Menac-Mihalić. 2016. Refleksi *č u skupu *čvr u hrvatskim govorima. *Romanoslavica*, LII, 2, 99–115.
- Francić, Anđela. 2019. Geolingvistika i antroponomastička istraživanja. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 23, 55–80.
- Lončarić, Mijo. 2019. Prozodija hrvatskih punktova u Općeslavenskom lingvističkom atlasu – prilog geolingvističkim istraživanjima hrvatskoga jezika. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 3, 81–90.
- Вопросник Общеславянского лингвистического атласа. 1965. Москва: Наука.
- Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1965. Москва: Наука.
- OLA FG: Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая:
Выпуск 1. Рефлексы *ě. Српска академија наука и уметности, Београд 1988.
Выпуск 2а. Рефлексы *ę. Наука, Москва 1990.
Выпуск 2б. Рефлексы *ǫ. Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
Выпуск 3. Рефлексы *br, *br̥, *bl, *bl̥. Instytut Języka Polskiego PAN, Warszawa 1994.
Выпуск 4а. Рефлексы *ъ, *ь. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 2006.
Выпуск 4б. Рефлексы *ъ, *ь. Вторичные гласные. Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 2003.
Выпуск 5. Рефлексы *о. Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. Институт славяноведения, Москва 2008.
Выпуск 6. Рефлексы *е. Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. Институт славяноведения, Москва 2011.
Выпуск 9. Рефлексы *tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt. Academia, Praha 2019.

OLA LS: *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная:*

Выпуск 1. Животный мир. Наука, Москва 1988.

Выпуск 2. Животноводство. Instytut Języka Polskiego PAN, Warszawa 2000.

Выпуск 3. Растительный мир. Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Мінск 2000.

Выпуск 4. Сельское хозяйство. Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. VEDA, Bratislava 2012.

Выпуск 6. Домашнее хозяйство и приготовление пищи. Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. Институт славяноведения, Москва 2007.

Выпуск 8. Профессии и общественная жизнь. Instytut Języka Polskiego PAN, Warszawa 2003.

Выпуск 9. Человек. Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2009.

Выпуск 10. Народные обычаи. Нестор-История, Москва 2015.

Выпуск 12. Личные черты человека. Нестор-История, Москва – Санкт-Петербург 2020.

The General Slavic Linguistic Atlas (OLA) in the Linguistic Research Institute

Abstract

The article provides an overview of the former and future plan of work of the Croatian Commission of the General Slavic Linguistic Atlas project within the Linguistic Research Institute, which is illustrated by maps and other attachments that were mostly created in the Linguistic Research Institute.

Ključne riječi: projekt Općeslavenski lingvistički atlas, Zavod za lingvistička istraživanja, karte, prilozi

Keywords: the General Slavic Linguistic Atlas project, the Linguistic Research Institute, maps, attachments

Alemko Gluhak

Zavod za lingvistička istraživanja

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Ulica književnika Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb

gluhak@hazu.hr

O RIJEČI ZAVOD

U članku se, uz osnovni opis pojma etimologije i toga čemu ona može služiti, daje pregled povijesti riječi *zavod* od vremena ilirskoga preporoda početkom XIX. stoljeća naovamo, s tvorbom te riječi i nastankom, opisuje se etimološka veza između pridjeva *lingvistički* i latinskoga *lingua* 'jezik' sa slavenskom riječju od koje je hrv. *jezik*, te, uz opis tvorbenoga gnijezda u kojemu je riječ *istraživanje*, opisuje se etimologija riječi *trag*.

Opći etimološki rječnici – koji široko ili manje široko obuhvaćaju opći jezik – namijenjeni su i stručnoj i široj publici. Hrvatski jezik ima tri takva – veliki Petra Skoka (1971–74), priručni Alemka Gluhaka (1993¹) i srednji četvero autora (Ranka Matasovića, Tijmena Pronka, Dubravke Ivšić i Dune Brozović Rončević; I(a–nj):2015).²

Slavenski su jezici dobro pokriveni općim etimološkim rječnicima³ –

* Ovaj je tekst nastao proširenjem usmenoga izlaganja. U popisu upotrijebljene literature ne teži se sveobuhvatnosti i potpunosti.

¹ Radi se na drugomu, znatno proširenu izdanju. Prvo je imalo 832 stranice, od toga rječničkih 603, s oko 1800 članaka (oko 1100 a.k.). U rukopisu drugoga izdanja po stanju u listopadu 2019., rječnički dio ima 1074 stranice (formata većega nego u prvomu izdanju; više od 2800 a.k.), s oko 2300 članaka (s više od 14000 riječi).

² Hrvatska je građa (i bošnjačka i crnogorska) *pokrivena* u velikom srpskom etimološkom rječniku, koji je do sad obradio slovo A i dio slova B.

³ Neki još nisu dovršeni, na primjer bjeloruski je, s četrnaest knjiga, došao do slova T (azbučni poredak), bugarski, s osam knjiga (u početku u sveščićima) do slova F (azbučni poredak). Slovenski ima rječnik veliki Franceta Bezlaja (I–IV i V kazala, dovršili Marko Snoj i Metka Furlan) te Marka Snoja (tri izdanja); objavljen je pokusni vezak kao najava novoga (Metka Furlan, 2013).

od *državnih* jezika svoj nema još samo makedonski.⁴ Na primjer, u Poljskoj imamo šest poljskih etimoloških rječnika i jedan kašupski (te praslavenski).

Prošlo je već podosta godina od prvoga izdanja priručnoga *Hrvatskoga etimološkoga rječnika*, tekst za novo izdanje podosta je promijenjen u odnosu na to prvo. Ovdje neće biti mnogo velikih jezičnih dubina, bit će zapravo govora dosta i o dijelovima povijesti riječi.

Naziv *etimologija* u relativno nedavnoj prošlosti odnosio se ponajviše na ono što je nama *tvorba riječi* – pa ako vidimo neku knjigu na primjer iz prve polovice XIX. stoljeća da se bavi etimologijom, ona se zapravo bavi ponajviše tvorbom riječi.

Počeci etimologije kakva je danas idu naravno i u antičko vrijeme, i uvijek je bilo tumačenja odakle neka riječ, zašto je takva, povezivalo se slične riječi i pokušavalo objasniti kakve su među njima veze. Ponekad se uspoređivalo i s riječima drugih jezika. Tako je bilo stoljećima. Smatralo se da će takvo etimologiziranje dati iskonsko, prvotno, pravo, istinito značenje riječi, jer novo značenje možda je krivo, pogrešno, neispravno – odatle naziv grč. ἐτυμολογία, s ἔτυμος 'istinit, prav' i λόγος 'riječ'.

Etimologija se bavi promjenama riječi, i to fonetskima, gramatičkima, značenjskima, i to i unutar jezika i u vezi s drugim jezicima.⁵ Za etimologiju su važni i izvanjezični podatci. Ona rekonstruira prethodna stanja neke riječi, *korijena*. Veliki skupovi takvih podataka omogućuju rekonstrukciju dijela rječničkoga sastava onoga što se tehnički naziva *prajezikom* ove ili one jezične srodstvene skupine, porodice, na raznim razinama. Rekonstrukcija daje dakle samo dio slike jezične prošlosti, i to slike moguće i vrlo vjerojatne.

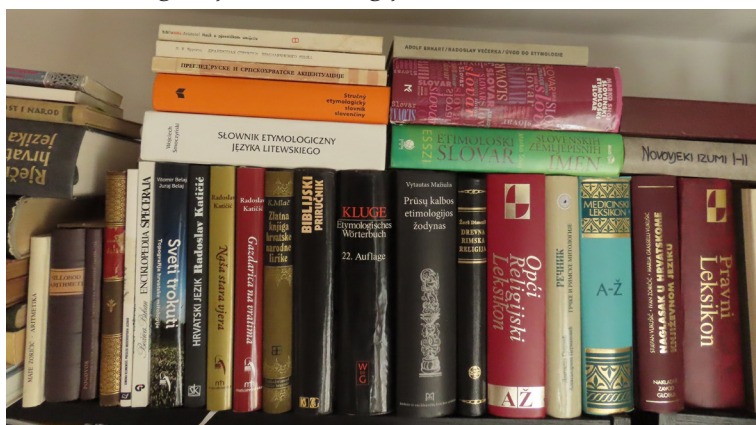
⁴ Makedonski je *pokriven* bugarskim etimološkim rječnikom, u kojemu se lako prepoznaje što je makedonsko.

⁵ No veza s tvorbom riječi i tu je važna, ona se nije izgubila nakon *promjene* značenja pojma etimologije. Od mnogobrojne literature, usp. npr. u nas Babić 1985. A uopće za tvorbu riječi u hrvatskomu, v. Babić 2002.

Prilog 1. Iz etimološke radionice: Skokov rječnik i drugi.

Za upoznavanje osnova etimološke metode mogu poslužiti poredbeno-povijesne gramatike i druga slična djela,⁶ upute u etimološkim rječnicima (i drugima⁷), monografije o etimologiji.^{8,9}

Prilog 2. Iz etimološke radionice: nekoliko etimoloških rječnika i drugih knjiga

⁶ Npr. Ivšić 1971, Jurišić 1992, Kapović 2008 i 2015, Malić 1997, Mihaljević 2002 i 2014, Matasović 2008, i dr.

⁷ Usp. npr. Matasović 2002.

⁸ Evo samo nekih: Birkhan 1985, Brucker 1988, Durkin 2009, Furlan 2013, Ильяди 2005, Malkiel 1976 i 1993, Пизани 1956 i Pisani 1967, Večerka i dr. 2006 i dr. Svaka-ko su važna načela, koja je sazeo O. Szemerényi, v. Szemerényi 1977 (prije obj. 1962.), Трубачев 1965, Герценберг 1972:44–54.

⁹ V. i Gluhak 2003 članak *Kakva nam etimologija treba*; tamo nešto opsežnija bibliografija.

Etimologija svakako mora biti povezana i s nečim što je oko nas ili što je bila negdanja okolina. Možemo jako lijepo razmatrati porijeklo riječi misleći da je to povezano s nečim drugim, a zapravo ako ne gledamo kontekst, širu okolinu, neka druga područja koja su nam opisana u drugim znanjima – nećemo doznati mnogo.

Evo primjera s porijeklom riječi *kuća*. Da je riječ *kuća* povezana s riječju *kut* – naravno, ne na hrvatskoj razini, nego na dubljoj, praslavenskoj, **kōtja*, **kōtʷ* – to se potvrđuje i time što odgovarajuće riječi nisu proširene u sjevernim slavenskim jezicima, a kada se gledaju arheološki podaci, vidi se da je veza *kuća* – *kut* u tome što je predrijč za *kuća* pridjev ženskoga roda koji je značio ‘kutna’, a potječe iz sklopa koji bismo mi danas rekli ‘kutna peć’. I oni Slaveni koji su imali većinom četvrtaste kuće s kutnom peći imaju odraz praslavenske riječi **kōtja* (dakle **kōtja pektʷ*), a oni drugi, s kućama većinom okruglima s ognjištem, takve kutne peći nisu imali. Sjetimo se i onoga što mi imamo danas u standardnomu jeziku: unutra je *kut*, vani je *ugao* (**oglb*). A i to je pojednostavnjena slika, slika je složenija, no i to ilustrira potrebu uvažavanja širih podataka.

Ima i drugih tumačenja porijekla riječi **kōtja*, pa ako je i to bilo moguće, može biti i da su se u prošlosti dešavala razna ukrštanja.¹⁰

kūća

Od psl. **kōtja*: bug. *kīšta*, mak. *kuća*, sln. *kóča*, slč. dij. *kučka*, r. dij. *kuča*, *kutjá*, *kut'já*, ukr. *kūča*, bjr. dij. *kučka*.

Načinjeno zbirnim sufiksom *-ja* od **kōtʷ* ‘kut’, pa bi prvotno značenje bilo takoreći ‘kutevlje’. Staro značenje riječi **kōtja* povezano je s krugom ‘prostorija s ognjištem; kuhinja’. U hrvatskom jeziku u pojedinim govorima, na Cresu i drugdje (te na Kosovu, u Srbiji, Crnoj Gori itd.), riječ znači upravo ‘kuhinja’. Ognjište ili peć smješteni su u *kut* (riječ **kōtʷ* označavala je unutarnji *kut*, a vanjski je bio **oglb*). To je značajno pogotovo za zemunice i poluzemunice, koje su bile – na što ukazuju arheološki podaci – nastambe starih Slavena svih osim onih koji življahu na sjeverozapadu slavenskih zemalja (potomci tih jesu govornici današnjih zapadnoslavenskih jezika, u kojima odraza riječi **kōtja* takoreći ni nema: slovačka je riječ najvjerojatnije, kao i č. dij. *kuča*, posuđenica od drugih Slavena).

Arheološki podaci kažu da su mnogi Slaveni u VI. stoljeću gradili upravo pravokutne zemunice, koje su bile napola ukopane u zemlju. Takve su se kuće mogle naći do XIX. stoljeća naprimjer na Balkanskom poluotoku i u Poljskoj, a u Ukrajini do kraja XVIII. stoljeća.

V.kut.

Prilog 3. Članak *kuća* u *Hrvatskomu etimološkomu rječniku* 1993., str. 356–7.

¹⁰ Ukrštanja mogu biti i u vezi s pučkom etimologijom, to jest s ovakvim ili onakvim govornikovim povezivanjem riječi koje međusobno nisu povezane ni po tvorbi ni po porijeklu. Tako se ‘tumače’ veze na primjer riječi *hodočasnik* i *čast, moral* i *morati, prestiž* i *prestizati, predostrožnost* (za oprez) i *strog, Zagreb* i »Zagrabi, Mandu!« (vodu na zdencu, današnjemu Manduševcu).

kamin), pisano i *camnata*. Iz toga je stv. *chemināta*, *chomenāte*, sravnj. *kem(e)nāte* i sl. (danas nj. *Kemenate* 'ložnica, ženska odaja', st. i 'prostorija, soba', 'kuća' i dr., J. i W. Grimm DWb), a iz toga su, ovim ili onim putevima, došle riječi značenja 'soba', 'prostorija', 'kabinat' i dr. — npr. sln. *kōmnata* 'spremište', p. *komnata* 'stambena soba u dvorcu, palači' (iz toga istsl.) (a st p. od o. 1400. 'neka posebna zgrada ili prostorija, soba (koja se grije kaminom)', st. i 'soba, spavaća soba; prostorija ili soba koja se grije', stč. *komnata* 'soba, spavaća soba', č. *komnata* 'veća, lijevo uređena soba', slč. *komnata* 'bogato, raskušno uređena soba', r. *кoмнaтa* 'soba; prostorija' (pa npr. *вoйнaя кoмнaтa* 'kupaonica'; *кoмнaткa* 'sobica, komorica'), ukr. *кiмнaтa* 'soba' i dr. — Od lat. *camināta* jest i fr. *cheminée* 'soba grijana kaminom', danas u rječnicima 'dimnjak; ognjište, kamin' i dr. (iz toga engl. *chimney* 'dimnjak'). — Usp. u hrv. (Dubrovnik, Čilipi) *komnata* 'dimnjak': *Sve se skupilo oko komina*, *da sluša pucketanje suhih grana na ognjištu i jauk vjetra kroz »kominatu«*, Ivo Vojnović, Stari grijesi, 1919, 52; ako nije talijanizam, onda je raguzejizam, to jest posudnica iz južnodalmatskoga. — Usp. i dodatna, zapravo stara značenja (uz obična 'kuća, zgrada, dom') za fr. *la maison* 'prostorija s ognjištem', tal. dij. *la casa* i nj. dij. *Haus* isto.

Za vezu 'kuća'—jedna prostorija u kući' usp. i kajk. *hiža*, što ima oba značenja; u govorima može biti preciznije 'spavaća soba', 'kuhinja'; u Kajk.rj. 'prostorija; predvorje, soba; ćelija u samostanu; kabina na brodu', usp.: *Vežda pochel je Rōbinzon ofze Rēdom po Lādje preizkāvati. Z-jedne Hife iffel je vu drugu, z-jednoga Lādje-poda na drugi*, (...) J.H. Kampe, Mlaisi Robinson..., Drugi del, iz nemfokoga na horvatzki jezik prenefena po Antonu Vranichu, 1796, 173 [f=ž, ff=š]; i u govorima, npr. medimur. *hiža* i 'kuća' i 'soba' (*Mēlj su prvū i zōđtū hižu-*; uobičajene kuće u Murskomu Središću imale su »hodnik te lijevo veliku i desno malu sobu. Iz hodnika se ravno ušlo u kuhinju. (...)«, Blažeka—Rob).

Za vezu 'ognjište'—'kuća' usp. i današnju uporabu riječi *ognjište* za 'dom' (npr.: *Bili su progtjerani sa svojih ognjišta.*), a sp. i alb. *shtëpi* 'kuća, stan; ognjište' (iz lat. *hospitium* 'boravište, prenoćište, konak', iz čega je i ngrč. *σπίτι* 'kuća'). — Za vezu s grijanjem, v. i *izba, soba*.

V. kut.

Lit.: Skok II, 221–2 (*kuća*), 133 (*komin*), ERHJ I, 518 (»Dublja etimologija nije sigurna. Možda je izvedeno od **koṭati* 'prikriti, sakriti' (...), a to je vjerojatno u vezi s ie. *(s)*keh₁-t-* 'koža' (...) od korijena ie. *(s)*keh₁-u-* 'sakriti', taj je npr. u stv. *hūs* 'kuća', za to v. *hiža*; »Druga je mogućnost (...) s korijenom koji je u stv. *hemidi* 'košulja'«; »Veza s korijenom koji je u *kut* nije vjerojatna zbog naglaska i semantički je nategnuta.«), RHA V, 724–9 (»Korijen vađa da je *kont*, ispredi stv. *svkātati*, utisnuti, sahraniti (pogrepsti i uopće sačuvati (...)) rus.

кутaть, pokrívati, vađa da ne treba misliti na *kut* (vidi ni na rus. *куча*, gomila (isporedi češki *skutiti*, zgrnuti)«, 724; samo jedan, srpski primjer sa značenjem 'kuhinja' i podatak da i takvo ima Karadžićev rječnik, 728/9), Hencir 5, 278 (**koṭja* s *kut*, tj. **koṭv*), Blažeka—Rob 2014: 147, Tentor 1925–26: 208 (*kuća* kao prostorija s ognjištem, i o Niederleovim opisima), Михайлович 1971 (s **koṭati* 'skrivati'), Bezljaj II, 52 (*koča*; »**koṭja* brez trdne etimologije; morda izvedeno iz *koṭv*«, tako prije i M. Murko), 61 (*komnata*), Snoj² 287 (*koča*), Miklosich 128, Berneker 603, ЭССЯ 12, 70–74 (detaljno objašnjenje veze s **koṭv*; 73: karta rasprostranjenosti **koṭja*; za poluzemnice VI–VII. st., po karti Седов 1979: 115), Derksen 2008: 244 EDSIL (**koṭja*: »Etymology obscure. To all appearances, the etymon was originally limited to East and South Slavic. See also: **koṭati*.«), Et. sl. j. stsl. 6, 383–5 (Šarapatková; detaljan pregled obiju etimologija, s **koṭv* i s **koṭati* 'skrivati'), Младенов 268 (veza s **koṭv*), БЕР III, 239–241 (»Думата се средa само у јужнославијските езици.«; povezuje se s **koṭati*, spominje se i veza s **koṭv*), Machek 304, Brückner 279 (*kuca* 'daščara, koliba, šator', povezuje s **kuk-ja*), Sławski III, 310–311 (**kuk-ja*), Преображенский I, 425 (*куца*, gen. *куци*, iz csl. s *кутaть*, kao Berneker i dr.; Ljapunov s *кутъ*), Фасмер II, 432–3 (*кут, кутaть*; ne spominje vezu s **koṭja*), 439 (*куца* 'šator, koliba (od pruča), potleušica', to iz csl. *košta* 'šator, sjenica, koliba' < **koṭja*; Poljanec—Madatova—Poljanec: rus. *куца* »об пл bot kruna, krošnja, lišće; *zast pj šator*«), Шапский 8, 464 (K), ЕСУМ 3, 167, Berneker 554 (*komnata*), Ligorio 2014: 93 dr. (*komināta* iz južnoga dalmatskoga), Machek 271 (*komnata*), Rejzek 2015: 353 (č. dij. *kuća* 'mala primitivni chata' < hš. *kuća* < **koṭ-ja*, s **koṭv*), Králík 279 (*komnata*), Sławski II, 4, 387–8 (*komnata*), ЕСУМ 2, 446 (*кiмнaтa*), Kwoka 2010, Бернштейн 2000: 144, Mačeki 1936: 53, Popović 1960: 383, Trautmann 1923: 145 (**koṭja* s prus. *pakūnst* 'čuvati', sl. **koṭati*, stsl. *svkōtati*, baltoslav. **kuntjō* 'čuvam', tj. s ie. *(s)*keu-t-*), Седов 1979: 115 (za slavenske poluzemnice i nazemne kuće i dr. u VI–VII. st.), Седов 1982: 14–15 (slična karta, za 3. č. I. tis., za istočnoslavenski prostor), Баран—Козак—Терпиловский 1991: 78 (karta s označenim slavenskim prostorima s poluzemnicama s pečju, poluzemnicama s ognjištem, drugim tipom kuća s pečju i s nadzemnim kućama), Moszyński 1929: 459–484 KLS-I (o izgledu slavenskih kuća), Нидерле 1954: 102–4, Sl. starož. 5, I, 184–8 (čl. Budynki mieszkalne), Слав. древн. 2, 116–117 (o prostoru doma), Слов. мит. енци. р. 321–3 (čl. Кућа, aut. А. А. Плотнокова), Вераговá 1988: 188–199 (o obliku slavenskih kuća i o njihovoj grijanju), Журавлев 1996: 129–130 (»**koṭja*, очевидным образом связанное со словом **koṭv* 'внутренний угол, угол в помещении', peč u kutu značajna za zemunice i poluzemnice; o odnosu prema **joṣtoba* i dr.), Goss 2020: 191 (pravokutne zemunice; na str. 104: o **koṭv* u vezi i sa stambenim kućama i svetištima i toponimima *Kutina*, *Kutjevo* itd. te poimanjem *Roma quadrata* itd.), Pokorný 752 (**koṭja* pod ie. *(s)*keu-t-*), ЕЭС 281–4 (pregled ie. naziva za kuću, dom i njihove dijelove: *krōv*, pod itd.), Orel 1998: 438 AED (*shtëpi*), Μπαμπινιώτης 2002: 1637 (σπίτι), Heršak Leks. 123.

Prilog 4. Članak *kuća* za novo izdanje.

Riječi koje nas okružuju dolaze iz raznih izvora. Jedne su izvedene od naših vlastitih, neke su posuđenice, neke su učinjene po tuđemu uzoru i naravno, tu su i kombinacije tih triju mogućnosti, i drugoga.

Prilog 5. Iz etimološke radionice: nekoliko etimoloških rječnika.

I evo, s ovom *proslavom, obilježavanjem* – o trima riječima u našem imenu *Zavod za lingvistička istraživanja*.

Zavod

Riječ *zavod* proširila se u drugoj polovici XIX. stoljeća sa značenjem »mjesto, gdje se odgaja, pripravlja, sprema, uči i slično; ustanova, institut«, to je »danas najobičnije značenje« (RHA).¹¹ Tako će se tom općom riječju zvati konvikt, gimnazij, licej, razne škole (zbog škole, Narodni zemaljski glasbeni zavod u Zagrebu, od 1895., danas Hrvatski glazbeni zavod), sjemenište, internat, fakultet, konzervatorij, akademija znanosti; zavodi su i kazalište, muzej, matice (hrvatska, slovenska i druge), zoološki vrt; to su i bolnica, ljekarna; svjetlopisni zavod (fotografski studio); pogoni i tvornice itd.

¹¹ U RHA dana su, s primjerima, četiri značenja riječi *závod*, ovako: »mjesto, u kojem se zavodi, t. j. zahodi, zastrani, zabludi; mjesto na zavoje; labirint«, »isto što zavoj, zavijaše; bludna, himba, lukavost«, »isto što obilazak radi omeđašivanja zemlje ili posjeda (...); stari tehnički termin za među, granicu, kotar« te »mjesto gdje se odgaja (...)*», RHA XXII, 1975:588–9.*

Zavodi su danas i dijelovi instituta, fakulteta (npr. Matematički odsjek Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu ima osam zavoda: Z. za matematičku analizu, Z. za računarstvo, Z. za topologiju itd.; Agronomski fakultet u Zagrebu ima Z. za herbologiju, Z. za mljekarstvo, Z. za pedologiju itd.), bolnica (npr. Klinički bolnički centar Zagreb ima Klinički z. za patologiju i citologiju i dr.) i dr. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti ima više zavoda (npr. Jadranski z., Z. za istraživanje korozije i desalinizaciju u Dubrovniku, Z. za ornitologiju, Z. za povijesne i društvene znanosti u Rijeci, Z. za znanstveni i umjetnički rad u Đakovu, Zavod za lingvistička istraživanja i dr.). Tu je i ustanova Nastavni zavod za javno zdravstvo dr. Andrija Štampar (osnovan 1947. kao Higijenski zavod), tu su županijski zavodi za javno zdravstvo. Također, imamo Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Državni hidrometeorološki zavod, Državni zavod za statistiku, županijske zavode za prostorno uređenje (uočimo niz *republika (Republika Hrvatska) – županija – općina, grad* prema nizu s drugačijim početkom *državni – županijski – općinski, gradski*), Hidrografski zavod u Puli, Zavod za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom itd.

I zgrada Knjižnice Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, gdje se na ovoj proslavi nalazimo, bila je *zavod*. Na južnu stranu od zgrade Akademije, na ledini koja se onda zvala Novi trg pa Akademički¹² – danas je to Strossmayerov trg – izgradili su 1883/4. arhitekt Herman Bollé i graditelj Matija Antolec zgradu Lučbenoga zavoda Kraljevskoga sveučilišta Franje Josipa I. Zavod je bio osnovan po uzoru na sveučilišni kemijski institut u Grazu i Budimpešti. Knjižnica je tu od 2003., kada su se iz te zgrade Zavod za analitičku kemiju i Zavod za organsku kemiju Kemijskoga odjela Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta preselili u nove prostore, na Horvatovcu.

¹² A Ulica Matice hrvatske bila je nastavak Ulice Matije Petra Katančića.

Prilog 6. Zgrada kemijskoga zavoda 1884./85.

Prilog 7. Zgrada kemijskoga zavoda koju godinu poslije.

Prilog 8. Zgrada Knjižnice Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, snimljena 15. X. 2019.

Riječ *zavod* imamo u imenima onoga što bi se u prošlosti svrstavalo u novčarske i druge zavode – Hrvatski z. za zdravstveno osiguranje, Hrvatski z. za mirovinsko osiguranje. Također, imamo Hrvatski zavod za zapošljavanje. Tu su i nekadanji osiguravajući zavodi (*oz*, i *DOZ*, za Državni osiguravajući zavod, 1945–1970, odonda Croatia osiguranje; poduzeće osnovano 1884. kao osiguravajuća zadruga Croatia). Nekad se i banke nazivalo zavodima (novčarskima). I tiskaru se moglo nazivati tipografskim zavodom i slično; Grafički zavod Hrvatske nastao je 1874. kao Tiskara Narodnih novina, to je od 1945. Nakladni zavod Hrvatske, od 1951. tiskara Grafički zavod Hrvatske, poslije i izdavač). Nekadanja agencija za propagandu Ozeha, nastala 1945. (a *ugašena* 2000.), u svojemu imenu ima skraćenicu za riječi *oglasni zavod Hrvatske*. I neka su poduzeća, pogoni i tvornice u svojim imenima ili opisima svojega djelovanja imala riječ *zavod*.

Isprva se u našim tekstovima pojavljivala riječ *zavedenje*, preuzeta iz ruskoga (i/ili iz slavenoserpskoga), usp. npr.: *Ali odkuda che sze imati takovi sveshteniczi, gde nije bilo javnih zavedeniah (obchinzkih uchilisch)?*, Danicza

Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka I:20, 23. Szvibnya 1835., 79; *Nu zraci blagodatnoga sunca sinuše pod blagom austrianskom šibikom i po Dalmaciji, te to većma raztěrivaju mrak gluposti u narodu. Od nekoliko godinah nahode se po svih gradovih i poglavitih męstih normalna učilišta za obučenje malahne dęce; nu u tih se školah predmeti na italianskom jeziku predavaju, (...). U Zadru ima liceum s c.k. konviktom, gimnazie su u Zadru, Splętu i Dubrovniku. Bogoslovia predava se u arcibiskupskom sęmeništu zadarskom. – Za izobraženje budućega gerčkoga klera osnovano je g. 1834. c.k. klerikalno zavedenje (ustav) u Šibeniku, u kom 20 mladićah (...) razne nauke na maternjem jeziku počerpavaju., Danica ilirska V(1839):25, 25.VI.1839, 99 [očito ustav za 'ustanova']; (...) promislimo samo, kako u ostalih pokrajinah velikoga carstva i u istih onih, gđe su najprostii naravni proizvodi maćušnom rukom puku podđljeni, zavedenja i društva svake vęrsti k unaprędjenju gospodarskih i obęrtnostnih svęrhah svojim iztraživanjem i svojim marljivim sudęlovanjem i uputjivanjem na čudnovati način blagostanje razprostiru., Danica ilirska VI(1840):45, 7.XI.1840, 178; Ove institucie jesu plod što slovjenskoga, što germanskoga duha. Kô što ćemo odmah viditi: Hrvatska uživoala je sva ona slobodoumna zavedenja, koja niknuše iz slovjenske obitelji, občine i župe, kô što i ostale zemlje slovjenske, prije nego li se što čulo o Ugarskoj, i prije nego li s njom dodję u ikakov doticaj. Što se ove institucije u njekih zemljah slovjenskih izgubiše, (...), razloge nam pokazuje poviest onih zemälj., Franjo Rački, Odlomci iz državnoga práva hrvatskoga za narodne dynastie, u Beću 1861, 81.*

Uskoro se pojavljuje i riječ *zavod*, i s vremenom se upotrebljava sve češće; usp. npr.: *Postarii ljudi sude i o mogućnosti i valjanosti takova zavoda, mnogo razgovaraju; (...). [o teatralnomu društvu], Danica ilirska VI., 27, 4. Serpnja 1840, 106; Kolegia francezka brojaše god. 1814. do 21 katedre, a god. 1831. imadjaše ih 24, koi broj sve dosada trajaše. Nu sve te katedre postadoše samo zato, što se iznadje, da su veoma potrebite; jerbo zavod svake nove znanosti postao je posao narodni, paće europejski, u kolegiu bo francezku istim načinom kao i u sve velike naučne ustave [ustanove] u Parizu dolaze u naše vręme, kao i u srędnjem vęku, poslušaooci od svih narodah, počem se dostojno s pohvalom reći može, da se kolegia francezka providjuje sa poslušaooci iz čele Europe., Danica ilirska VI(1840):33, 15.VIII.1840, 130; U širjem smislu imenuju se narodni svi oni zavodi i ustavi [ustanove i dr.], kojih je svęrha izobraženje, blagostanje, ili drugo koje občinsko dobro naroda, i koje čelomu narodu korist donose, kao što su: narodne učionice, narodna stanja, narodna banka, narodni muzej itd., u drugom ogledu takodjer narodno kazalište i narodne novine, ako nastoje izobražavati naravi i jezik, prosvęttjivati i izjasnjivati misli mladoga kojega naroda, braneći zajedno njegove koristi, čega radi i zalsužuju męsto medju narodnimi učionicami., Kolo I(1842), 139, čl. Lubor Travnicki, Još něšto o narodnom balu; Mi Iliri u rodoslovnom smi-*

slu čitamo, mislimo, učimo se i toga se načela dâržimo: da narod samo onda pravu i dugotrajnu sreću stići može, ako se u njem upoznanje samoga sebe probudi, i ako se izobraženost, na rodoljublje oslonjena, razvije. Za tu svârhu radismo dosada: to nam kažu pisma, to svêdoče novine naše, koje su nam političku znamenitost dale, to svêdoče drugi zavodi, i politički i literarni naš život, koj je od razvitja narodnosti po nas probudjene nastao... – Kolo II(1843), 110, čl. Lj.[udevit] [Farkaš] Vukotinović, Ilirisam i kroatisam; A Rimljani opet sami, kamo god dopirahu, pod pobêdonosnim svojim mačem u zemlje osvojene u woodjahu i svoje zavode i zakone, koje su prie toga sâmi od Gêrkah dobivali., Kolo IV(1847), 29, čl. Ljudevit Štur, Život narodah; Institut, n. zavod (zavedenje); Instituts- (in Zus.) zavodni; Institutsdirektor, m. ravnatelj zavoda; (...), Bogoslav Šulek, Deutsch-kroatisches Wörterbuch I, 1860, 719–720; Ja sam njekoje pogreške tek nedavna, pošto je „životinjarstvo“ već i razposlano naknadno tiskati dao i dotičnim zavodom poslao, ta se gg. profesori umoljavaju, da njihovim nastojanjem učenici zamjene posljednji list, (...), s poslanimi podpunijimi „izpravci“. Josip Torbar, bilj., Književnik I(1864):1, 150; To čini, da su zavodi za učiteljsko naobraženje svake godine sve to prazniji., Vienac III:4, 28. siečnja 1871., 64; Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti držala je dne 9. studenoga svoju ovogodišnju svečanu sjednicu. Predsjednik Dr. Fr. Rački spomenu (...) teškoće, koje djelovanju znanstvenoga zavoda na putu stoje, (...), Vienac III:46, 18. studenoga 1871., 744; Izkaz troškovah za unutarne uredjenje i shodno udešenje zemaljske ludnice za 80 dušah. 1. Za unutarne uredjenje prostorijah za ravnateljstvo i upraviteljstvo zavoda 2.100 fr. (...), Dnevnik Sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije (...) godine 1868.–1871, 324; Bogoslovni zavodi, koji stoje izvan sveze sveučilišne: Katoličko-bogoslovni fakultet u Salzburgu, Olomucu, Evangeličko-bogoslovni fakultet u Beču, Židovsko-bogoslovno obrazovnište (zavod rabinatski), Dêržavo-zakonski list za kraljevine i zemlje zastupane u vieću carevinskom, u Beču 1874, 63; Zavod, hist. stat. merc. Institut, Etablissement, Anstalt, tal. stabilimento; dobrotvorni zavod, stat. Wohltätigkeitsanstalt, tal. stabilimento di beneficenza; obrazovni, obrazujući zavod, Bildungsanstalt, tal. istituto di coltura, Bogoslav Šulek, Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja (...) II, 1875, 1334; Statistika vjeresijskih zavoda / Statistik der Credit-Institute za godine 1847–1877, izd. Statistički ured kr. dalm. hrv. slav. zemaljske vlade, 1879; Te godine [1537.] postane (...) sveučilišnim učiteljem (...). Grbić je u Tübingenu predavao latinski i grčki, pa se ondje i oženio. Kad mu je doskora umrla žena, preuzme on zavod »Martinianum« za siromašne djeke kao »magister domus«, Franjo Bučar, Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije, 1910, 66; Pošto mi imamo toliko gluhonijeme ženske djece, bilo bi vrlo nužno, da mi imamo dva zavoda to više, kad sam rekao, da imamo preko 600 (...) za školu sposobne gluhonijeme djece. U jedan zavod ne može se

smjestiti 600 učenika, jer ih mora biti što manje na okupu, da se mogne lakše s njima raditi (...). Antun Cuvaj, Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas 11, 1913, 907; *Imenovani su: Pleše Mihovil, profesor kr. muške učiteljske škole u Petrinji, profesorom istoga zavoda u VII. čin. razr. extra statum*, Nastavni vjesnik XXVI(1918), 63. I u slovenskom je jeziku takvo *závod* 'ustanova, institut'.

Narodne riječi imaju drugačije značenja, npr. hrv. *zavod* 'ograda, međa',^{13, 14} sln. *závod* 'šumska čestica, mlad nasad, lovački revir; dio šume predviđen za krčenje paljenjem' i dr.

Za ustanove i drugo jasno je povezivanje *zavesti* – *zavedenje, zavedenú – zavedénue*, pa se lako dolazi i do tvorbe *závod*, prema *zavòditi*, npr. *zavoditi*, uvoditi spis, ispravu, predmet... u registar i dr., usp. i *voditi posao*.

Za glagol *zavesti* u vezi sa školom (dakle s učnim zavodom) usp. npr.: *Samo u Kotoru imaju četiri klase normalnih školah, godine 1818. zavedene, u koji se ove godine uči 206 muške djetce i 79 djevojčicah.*, Danica ilirska IV(1838), 22.IX.1838, 151.

Usp. ovo, sa *zavesti* i *zavod*:

Radit će se, da se zavede banka i drugi podobni zavodi; da se ustanovi novčana i finacialna sistema, kao i da se otvore glavnice, koje će umnožati izvore materialnoga bogatstva (...)., [Ivan Franjo Jukić], Državne uredbe u turskom carstvu, 97, Bosanski prijatelj III(1861); *Piše nam učiteljica iz nekoga hrvatskoga grada: »Poziolju me odvoješnji gradjani, da zavedem zabavište, a oni da će mi biti na ruku u tom poslu. Učinit ću po svoj prilici; al da znate, čega se bojim? Neimamo i neznamo za zabavište ni jedne jedite hrvatske rieči! (...)*«. *Javljam ovo gospodi pedagogom, koji kad govore o zabavištu, nadimlju se strašno, mislio bi, Bog zna, koliko su učinili za taj zavod, o kom, kako sami vele, visi bolja budućnost pučke škole i prosvjete!*, Vienac III:6, 11. veljače 1871., 96; *Zavesti, stil. verführen, tal. sedurre; zavesti zavod, stat. gründen, errichten eine Anstalt, tal. stabilire, fondare un istituto*, Bogoslav Šulek, rječnik zn.naz. II, 1333. I ovo, sa *zavoditi*: *Sam Luther je svakako nastojao nagovarajući i obučavajuć, da se zavode i podižu učionice za mladež umjesto dojakošnjih manastgirskih učilištah.*, Mijat Stojanović, Crtice iz povjestnice pedagogike, 1865, 23; *Sve škole sbornih crkoah, škole manastirske itd. neka se uzdrže, podpomažu i povećavaju; po većih mjestih, gdje još neobstoje, neka jih zavode predstavnici, opati itd.* [zaključci sinoda u Solnogradu=Salzburgu 1529.], isto, 19.

¹³ Npr. u ruskim narodnim govorima u takav skup značenja za *zavód* imamo 'imovina, stvari', 'obrtnikov alat i drugi pribor', 'posao' i dr., СРНГ 9, 322–3.

¹⁴ V. bilj. 11.

Polazište je dakle ruska riječ *заведѣние* ‘zavod, ustanova, institucija’ (imamo ju zapravo samo u opisnim sklopovima, npr. *учебное з.* ‘škola, učilište’, *высшее учебное з.* ‘viša škola’, *лечебное з.* ‘zdravstvena ustanova’ i dr.). Tu je onda još i riječ *завод* ‘tvornica’, kakva se onda, pogotovo poslije II. svjetskoga rata, pojavljuje u nas u imenima tvornica, pogona i sl. Ruska riječ *заведѣние* dobila je značenje ‘osnivanje’ pa ‘ustanova’ koncem XVIII. st., a *завод* upotrebljava se za radionice, manufakture i sl. otprilike od početka XVIII. st. (od vremena cara reformatora Petra Velikoga), poslije i za tvornice (usp. i *заводский* ‘tvornički’, *заводной* ‘tvornički radnik’) – pa je iz toga č. *závod* ‘tvornica’, i trag je toga i u p. *zawód* ‘profesija, poziv’, *zawodowy* ‘profesionalni, stručni, strukovni, sindikalni’, *zawodowiec* ‘profesionalac’ (a usp. i druge unutarpoljske grane: *zawody* mn. ‘natjecanje’, *zawodnik* ‘natjecatelj’, te *zawodzić* ‘iznevjerivati’).

Tu je i utjecaj njemačkoga jezika, gdje imamo *Anstalt* ž. ‘ustanova, zavod’, prema *anstellen* ‘poredati (se), stati u red; izvesti, izvoditi itd.’.

Prije se mislilo da je riječ *zavod* za ustanove i dr. preuzeta, kao i mnoge druge riječi, iz češkoga jezika (gdje se *závod* odnosi na tvornice i poduzeća; druga pak je riječ, iz drugoga grananja, *závod* ‘trka’, usp. p. *zawody*), no vidimo da se do te hrvatske riječi došlo nekolikim putevima.

Lingvistički

Riječ učena i europeizam *lingvistika* dala je u jednomu smjeru u nas pridjev *lingvistički*, a iz drugoga smjera ona u latinskomu jeziku za polazište ima imenicu *lingua* ‘jezik’. Jedan je stariji oblik u latinskomu bio *dingua* (imali bismo utjecaj glagola *lingō* ‘ližem’).

Raznolikost riječi za ‘govorni jezik’ i ‘jezik u ustima’ – koja se značenja po pojedinim jezicima isprepliću – ne omogućuje nam da ustanovimo jedinstvenu rekonstruiranu indoevropsku riječ; naime, imamo arijsko **jihvā* (s raznim preinakama u indoarijskim, iranskim i nuristanskim jezicima), armensko *lezu*, romansko/latinsko *lingua*, keltsko **tang^wāt-* (ujednačenjem od **dang^wāt-*), germansko **tungōn*, toharsko **tanku* itd. U jezicima najbližima slavenskima, baltijskima, imamo litav. *liežūvis* ‘jezik u ustima’ (*kalbà* ‘govorni jezik’; latvij. *mēle* ‘jezik u ustima’, *valoda* ‘govorni jezik’), prus. *insuwis* [inzuvis]. Za slavensko **ęzykъ* i prus. *insuwis* te litav. **inžūvis* (na što je utjecao glagol *liežti* ‘lizati’, pa odatle *liežūvis*, usp. lat. *lingua* – *lingō*, tu je ie. **leiǵh-* ‘lizati’) prepoznaje se baltoslav. **inžū-*, **inžuv-*¹⁵. Obično se polazi od indoevropskoga **d̥ǵh-*.

¹⁵ Detaljnije u Mažiulis 2013:303 te u drugim etimološkim rječnicima.

Od psl. **ęzykъ* (**językъ*) (a.p.a): stsl. *językъ*, bug. *ezuk*, mak. *jazuk*, dij. (zap.) *jazuk*, *jozuk*, *jāzuk*, (Ohrid) *ʔzuk* itd. (ti mak. oblici preko **jozik*), (ist.) *језук*, *езук*, (kukuški kraj u Grčkoj, Κιλκίς/Κυκυθ) *ιζυκ*, (solunski kraj u Grčkoj) *ензук*, (Visoka/Όσσα, solunski kraj) *inzik*, *inzik*, hrv. čak. *jazik* (s *ę* > *a* iza *ž, š, j*, i u nekim govorima s premetanjem *zajik*), sln. *jęzik*, gen. *jęzika*, č., slč., gluž. *jazyk*, dluž. *język*, polap. *jozěk*, p. *język*, kaš. *jazěk*, slovin. *jāzěk*, r., bjr. *язуік*, ukr. *язуік*.

Prilog 9. Riječ za jezik u slavenskim jezicima.

Međutim, polazište bi za slavensko **ęzykъ* u indoevropskomu bilo **ǵheua-*, starije **ǵheux-* ($x=h_2$ u drugačijem zapisu), s daljnjim **ǵhwā-* (koje je u slav. **zvati*, **zvati*), **ǵhū-* itd. Možda su se u prošlosti dogodila ukrštanja s nekim **dnǵh-* ili čim sličnim, čemu se ne može ući u trag.

Za slavenski se može pomišljati da početno **ę-* nije ie. **en-* 'i', nego da je to neki slabo sačuvan, upravo nesačuvan korijen **en-*, st. **ǵen-* 'govoriti', koji bi se potvrđivao starijim, predindoevropskim stanjem.

Iz toga pomalo razbarušena i kratka pregleda vidi se daleka i duboka srodstvena veza između *lingua* (*lingvistika*, *lingvistički*) i **ęzykъ* (*jezik*).

Istraživanje

Tvorbeni je lanac jednostavan: *trag* – *tražiti* – *istražiti* – *istraživati* – *istraživanje*.

Bogato je gnijezdo toga *trag-*, tako imamo primjerice još i *potraga*, *potražiti*, *potraživati*, *potraživanje*, *potražni*, *potražnica*, *potražnja*, *potražitelj*, *potražiteljica*; *pretraga*, *pretražiti*, *pretraživati*, *pretraživanje*, *pretraživač*; *zatražiti*; *istraga*, *istražiti*, *istraživati*, *istraživanje*,¹⁶ *istraživač*, *istraživačica*, *istražni*, *istražljiv*, *neistražljiv*, *istražitelj*, *istražiteljica*; *otraga*; *straga*, *odostrag(a)*, *odostražni*; *stražnji*, *stražnjica*; *natrag*, *natraške*, *natražni*, *natražnjak*, *natražnjaki*–

¹⁶ Zanimljivo je kako su *istražiti*, *istraživati*, *istraživanje* dobili i nešto slabija značenja – u vezi s *pretraživanjem*, *pretraživačem* preko računala – pa takvo *istraživanje* opisuje i površno preljetanje, brskanje po svakojakim podatcima.

nja, natražnjaštvo; traga 'rod; pasmina' itd.

Sama pak praslavenska riječ **tragb* ima odraze (i izvedenice) u južnima slavenskim jezicima¹⁷ i oni znače upravo to, 'trag, slijed' (te npr. 'rod; pasmina'), a jedina je srodnica u sjevernima samo kašupsko *tragi, trogi* 'na-trag'¹⁸ i slovinsko (na istoku) *trãhi*.

Za indoevropsko se vrijeme pretpostavlja da je tu **trãgh-* 'vući, pokretati, trčati', koje je još u lat. *trahere, trahō* 'vući, poticati, tjerati'¹⁹ (od toga su rumunj. *trage*, veljot. *truar*, tal. *trarre, tràggo*, sardin. *traere*, furlan. *traì*, fr. *traire*, okcitan. *traire*, katalon. *traure*, šp. *traer*, port. *trazer*, tih i drugih značenja), kelt. **treget-* 'noga, stopa' (irski *traig*, kimr. *troed*, breton. *troad*, korn. *troos*, gal. *treide*), german. (got. *þragjan* 'trčati'; također german. **þrahilaz* 'sluga': stnordij., island. *þræll*, farer. *trælur*, norv., dan. *træl*, šved. *träl*, stvisnjem. *dregil*) i dr.

No u indoevropskomu je korijenu nemoguć oblik *T-Dh* ili *Dh-T*,²⁰ pa se može pomišljati na ukrštanja sa sličnim korijenima ili možda na strukturu **trā-* 'preko' (starije **trex-*, u drugačijemu zapisu **treh₂-*) + neki reducirani korijen **gh...* ili kakav sličan, koji nam je ostavio samo takav malen trag možda neke dublje jezične dubine.

¹⁷ U slovenskome malo, u Dolenjskoj i na zapadu, »verjetno sled uskokov«, France Bezljaj.

¹⁸ Te riječi nema u rječniku kašupskih govora Bernarda Sychte ni u kašupskom etimološkom rječniku Wiesława Boryša i Hanne Popowske-Taborske.

¹⁹ Iz kruga latinskih riječi imamo posuđenice primjerice *trakt, traktat, atrakcija, atraktivno, kontrahirati, kontrakt, kontrakcija, distrakcija, suptrakcija, suptrahend, apstrahirati, apstrakt, apstrakcija, apstraktan, traktor* itd., a od naših romanizama u krug latinškoga *trah-*, *tract-* spadaju primjerice *tretirati, tretman, maltretirati, portret, trasa* itd. — Usput budi rečeno, upravo tračak traga latinskoga *tractātus* imamo u riječi NATO, što čitamo upravo tako, i u čemu je englesko *North Atlantic Treaty Organization*, što je nama Sjevernoatlantski savez, gdje je *treaty* 'ugovor', a to je, preko srednjoengleskoga *trete(e)*, preuzeto iz (staro)francuskoga *traité* i/ili anglonormanskoga *treté*, što je od *tractātus*.

²⁰ T oznaka za bezvučni suglasnik (*p, t, k, k', k^w*), D za zvučni i Dh za zvučni aspirirani.

Literatura

- Babić, Stjepan. 1985. Etimologija i tvorba riječi u etimološkim rječnicima. Prir. Deanović, Mirko. *Zbornik u čast Petru Skoku*. Zagreb: JAZU, 65–69.
- Babić, Stjepan. 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Treće, poboljšano izdanje. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus.
- Barić, Eugenija i dr. 1997. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Birkhan, Helmut. 1985. *Etymologie des Deutschen*. Bern – Frankfurt am Main – New York: Peter Lang.
- Brucker, Charles. 1988. *L'étymologie*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Durkin, Philip. 2009. *The Oxford guide to etymology*. Oxford: Oxford University Press.
- Furlan, Metka. 2013. *Novi etimološki slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Герценберг, Леонард Г. 1972. *Морфологическая структура слова в древних индоиранских языках*. Ленинград: Издательство «Наука», Ленинградское отделение.
- Gluhak, Alemko. 2003. Kakva nam etimologija treba. *Filologija*, 40, 41–64.
- Hencir = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. 2002. Prir. Matasović, Ranko; Ljiljana Jojić. Zagreb: Novi Liber.
- Илиади, Александр И. 2005. *Основы славянской этимологии*. Киев: Издательство «Довіра».
- Ivšić, Stjepan. 1970. *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Izdavačko poduzeće »Školska knjiga«.
- Jurišić, Blaž. 1944/1992. *Nacrt hrvatske slovnice I: Glasovi i oblici u povijesnom razvoju* (pretisak). Prir. Babić, Stjepan. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jurišić, Blaž. 1948/1992. *Nacrt hrvatske slovnice II: Tvorba imenica u povijesnom razvoju* (pretisak). Prir. Babić, Stjepan. Zagreb: Matica hrvatska.
- Karović, Mate. 2008. *Uvod u indoeuropsku lingvistiku. Pregled jezika i poredbena fonologija*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Karović, Mate. 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Malić, Dragica. 1997. Povijesne jezične promjene. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga, 601–634.
- Malkiel, Yakov. 1976. *Etymological dictionaries: A tentative typology*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Malkiel, Yakov. 1993. *Etymology*. Cambridge – New York – Melbourne: Cambridge University Press.

- Matasović, Ranko. Etimologija. U knj. Hencir 2002.
- Matasović, Ranko. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Mažiulis, Vytautas. 2013. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Mihaljević, Milan. 2002. *Slavenska poredbena gramatika. 1. dio: Uvod i fonologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mihaljević, Milan. 2014. *Slavenska poredbena gramatika: 2. dio: Morfologija, prozodija, slavenska pradomovina*. Zagreb: Školska knjiga.
- Pisani, Vittore. 1967. *L'etimologia: Storia – questioni – metodo*. Seconda edizione riveduta e accresciuta. Brescia: Paideia.
- Пизани, В. [V. Pisani]. 1956. *Этимология: история – проблемы – метод*. Перевод с итальянского Д.Ф. Розенталя. Под редакцией и с предисловием В.И. Абаева. Москва: Издательство иностранной литературы.
- РНА XXII, 1975. = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio XXII: 1. zaklapača – 1. zlotvor*. Obradili J. Jedvaj; S. Musulin; J. Nagy; S. Pavešić; S. Pavičić; S. Pelz; P. Rogić; M. Stojković; S. Živković. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. [*zavod* obradio Marijan Stojković, *zavode* Josip Jedvaj.]
- СРНГ 9, 1972. = *Словарь русских народных говоров 9: ерепень – заглазеться* [Главный редактор Ф.П. Филин (...).] Ленинград: Издательство «Наука», Ленинградское отделение.
- Szemerényi, Oswald. 1977. Principles of etymological research in the Indo-European languages. Prir. Schmitt, Rüdiger. *Etymologie*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 286–346.
- Трубачев, Олег Н. 1965. [osvrt na članak] О. Szemerényi, Principles of etymological research in the Indo-European languages (...). *Этимология* 1964, Принципы реконструкции и методика исследования (отв. ред. О.Н. Трубачев), 344–345.
- Trubačev, Oleg N. 1991. Slavische Etymologie gestern und heute. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 37, 197–212.
- Večerka, Radoslav, a kolektiv. 2006. *Uvedení do etymologie: K pramenům slov*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

О слове *завод*

Резюме

В статье даются основные данные о принципах этимологии и несколько данных об этимологии и истории хорватских слов *zavod*, *lingvistika/lingvistički*, *trag/istraživanje*. Показывается, что в истории слова *zavod*, в первой половине XIX века, кроме внутрехорватского развития, важную роль имели русский и чешский язык. Как иллюстрация этимологии, здесь данна статья *kuća* < праслав. **kotja* 'дом', которая будет в новом издании хорватского этимологического словаря автора (первое было в г. 1993); в этой статье даются ширшие данные, также этнографические и археологические, чем показывается важность и внелингвистических данных.

Ključne riječi: etimologija, hrvatske riječi *zavod*, *lingvistički*, *istraživanje*, *kuća*

Ключевые слова: этимология, хорватские слова *zavod*, *lingvistički*, *istraživanje*, *kuća*

Iz sjećanja nekadašnjih članova Zavoda

Lelija Sočanac

Zahvaljujem na pozivu za sudjelovanje u proslavi 35. godišnjice našeg Zavoda. Kažem “našeg” premda već dugi niz godina nisam više tu, no Zavod je imao vrlo važnu ulogu u mom životu, što opravdava ovu posvojnu konstrukciju koja ima i određen emotivni prizvuk. U Zavodu sam provela 16 godina svog života i rada – razdoblje dovoljno dugo za lijepe, a i neke manje lijepe uspomene. U ovoj prilici, naravno, prisjetit ću se brojnih lijepih trenutaka koji su prvenstveno vezani uz razdoblje kada je naš voditelj bio akademik Rudolf Filipović, naš profesor, ili “naš Filip”, kako su ga od milja zvali njegovi brojni suradnici.

U Zavod sam došla početkom devedesetih kao asistentica profesora Filipovića, što je za mene bila osobita čast. Prvi projekt na kojemu sam surađivala bio je Profesorov veliki europski projekt *Engleski element u europskim jezicima* koji je obuhvaćao istraživanje adaptacije anglicizama na osnovnim jezičnim razinama – fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj – u 22 europska jezika (albanski, češki, danski, nizozemski, finski, francuski, njemački, mađarski, talijanski, latvijski, litavski, makedonski, norveški, poljski, rumunjski, ruski, hrvatski, slovački, slovenski, španjolski, švedski i turski). Projekt je, kao i mnoge druge Profesorove inicijative, bio ispred svog vremena – pokrenut je u vrijeme kada engleski još nije stekao status globalnog jezika koji ima danas. Profesor je unutar projekta uredio niz rječnika anglicizama u europskim jezicima prije sličnih projekata u inozemstvu, kao što je na primjer bio *Dictionary of European Anglicisms* Manfreda Görlacha koji je Oxford University Press objavio desetak godina poslije Profesorovog rječnika anglicizama u hrvatskom.

Treba napomenuti da je Profesor počeo razvijati svoju teoriju jezika u kontaktu početkom šezdesetih godina prošlog stoljeća neposredno poslije utjecajnih radova Einara Haugena i Uriela Weinreicha koji se smatraju začetnicima suvremene kontaktne lingvistike. Važnost tih ranih Profesorovih radova tim je veća ako se uzme u obzir da su nastajali u zemlji koja je u to vrijeme još velikim dijelom bila zatvorena, u političkoj klimi koja još nije bila sklona otvaranju prema Zapadu i u kojoj su sredstva za znanstveni rad bila neusporedivo skromnija negoli u sredinama gdje su nastajali drugi usporedivi radovi na tom području. Unatoč tome, Profesor je uspostavljao brojne međunarodne kontakte te je i time za svoje suradnike otvarao prozore u svijet.

Moje područje istraživanja unutar projekta *Engleski element u europskim jezicima* bili su anglicizmi u talijanskom jeziku. Tu su nastajali i moji prvi radovi koje bi Profesor i prije formalnog recenzentskog postupka pažljivo pročitao uz korisne i dobronamjerne kritičke primjedbe. To je bio početak mog bavljenja kontaktnom lingvistikom koja je dugo vremena bila moj primarni znanstveni interes.

Kontaktna lingvistika se s vremenom razvila u vrlo snažno i propulzivno područje s mnogobrojnim i raznovrsnim pristupima i metodama. Naravno, pratili smo i druge trendove, no Profesorova teorija uvijek je bila čvrsto uporište i sigurna luka u koju smo se poslije svih traženja i lutanja mogli vratiti.

Profesor je uvijek s velikim entuzijazmom pokretao različite inicijative i okupljao velik broj suradnika. Tako je njegov sljedeći projekt bio *Hrvatski u dodiru s europskim jezicima* pokrenut 2002. Tim je projektom Profesor želio dodatno "testirati" svoju teoriju i metodologiju primjenjujući je na različite parove jezika. Profesor je dao još jedno obilježje ovom projektu inzistirajući na timskom radu – svi članci u kojima smo prikazali rezultate naših istraživanja bili su zajednički, što je uz analitičku davalo i komparativnu perspektivu.

Dok je sinkronijski pristup dobro funkcionirao u analizi engleskog u dodiru s europskim jezicima, proučavanje utjecaja jezika kao što su talijanski, mađarski i njemački zahtijevali su drugačiji pristup i uključivanje dijakronijske dimenzije. Talijanski utjecaj na hrvatski za mene je postao fascinantna tema jer su se upravo u tekstovima iz ranijih povijesnih razdoblja mogli uočiti vrlo zanimljivi kontaktološki fenomeni s kakvima se do tada nisam susretala. Hrvatsko-talijanski jezični dodiri tako su postali temom mog doktorata, a kasnije i knjige. Na moju veliku žalost, na obrani mog doktorata i promocijama projektnih knjiga našeg profesora više nije bilo među nama.

Osim pokretanja projekata, okupljanja brojnih suradnika i organizacije rada, Profesor je doista bio dobar duh našeg Zavoda koji je poticao suradnju, zajedništvo, i kolegijalnost. Profesor je u svakom trenutku bio uz nas, bio je naš voditelj u pravom smislu riječi, a i naš zaštitnik u mnogo većoj mjeri nego što smo tada mogli biti svjesni. Pratio nas je na profesionalnom i privatnom planu, veselio se svakom našem uspjehu. Rado se još sjećam proslava Profesorovih rođendana u Zavodu, uz kolačiće i mnoštvo šarenih balona. Naša zavodska prijateljstva, međusobno razumijevanje i bliskost traju i dalje, mnogo godina nakon što smo otišli nekim drugim putevima.

Ono što bih na kraju mogla poželjeti Zavodu za rođendan je nastavak konstruktivne i produktivne suradnje u atmosferi kolegijalnosti, prijateljstva i međusobne potpore koji su moje najljepše zavodske uspomene – i vjerujem da će takav duh osigurati Zavodu kontinuitet i uspješnu i produktivnu znanstvenu budućnost.

Bernardina Petrović

Poštovani i dragi sudionici trideset pete obljetnice Zavoda za lingvistička istraživanja HAZU!

Dimnuta sam i počašćena pozivom upraviteljice Zavoda doktorice Anje Nikolić-Hoyt da uputim nekoliko prigodnih riječi na zavodskoj važnoj i velikoj obljetnici i moram priznati da to činim s osobito dubokim poštovanjem, prožeta nježnošću i lijepim sjećanjima koje i sam spomen Zavoda u meni izaziva. Shvatila sam to kao priliku da s vama podijelim sjećanja na predivno desetljeće koje sam provela u Zavodu i barem nakratko vratim vrijeme koje je bilo tako posebno u mom životu. Provela sam ga s divnim kolegama i prijateljima. Bila sam smještena na *čardaku*, kako smo svoje radne sobe zvale moja docimerica Anja i ja, a radi se o maloj potkrovnjoj sobi u Kovačičevoj 5 koja gleda u dvorište i izgleda kao kućica s jednim prozorom i krovom, na zavodskoj pozivnici na proslavu 35. obljetnice to je kućica skroz lijevo.

Sve je počelo u siječnju 1992. kada sam na preporuku profesorice Sande Ham kao vanjska suradnica primljena na projekt *Hrvatski rječnik* koji je vodio akademik Stjepan Babić. Na projektu su tada bili zaposleni Marinko Raos, Alemko Gluhak i Anja Nikolić-Hoyt. U to sam vrijeme radila kao profesorica hrvatskoga jezika u srednjoj školi, no rad na leksikografskome projektu bio je uistinu nešto u čemu sam se pronašla. Dobila sam i svoje računalo, *Apple Macintosh* s Windowsima, što je tada bilo potpuno nezamislivo i pomalo nestvarno jer su vladala PC računala s DOS-om, a i rijedak je privilegij bio imati računalo doma. I dan-danas čuvam Alemkove detaljne slikovne upute popraćene tekstom i simbolima, od »*Kako uključiti računalo?*« do »*Kako spremiti datoteku na disketu?*«. Kada je u kolovozu 1993. stigao brzojav: »Bernardina, javi se u Zavod, startaš od 1. rujna. Alemko.«, moja se vanjska suradnja pretvorila u radni odnos. Od 1. rujna 1993., kada sam došla na mjesto Marinka Raosa i kada mi je voditelj Zavoda akademik Rudolf Filipović biranim i toplim riječima poželio dobrodošlicu, pa do 30. lipnja 2003., kada sam prešla na Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na kojemu sam i danas, moja sje-

ćanja i moj doživljaj Zavoda nemaju nijedan negativni predznak, nijednu lošu vibraciju. Možda zato što pamtim samo dobre stvari, a iz malo manje dobrih izvučem pouku.

U Zavodu su tada, uz nas troje na projektu *Hrvatski rječnik* akademika Stjepana Babića – Anju, Alemka i mene – bile zaposlene i kolegice Lelija Sočanac, Jela Maresić, Sanja Vulić i Dunja Brozović Rončević. Puno sam naučila od akademika Babića koji je kao voditelj leksikografskoga projekta bio dobronamjeran i blagonaklon potičući nas na samostalan rad i zadivljujući nas svojom neumornom radnom energijom. Kada su 1995. *Hrvatski rječnik* preuzele kolege iz Zavoda za hrvatski jezik Hrvatskoga filološkog instituta (danas Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje), nas su troje rasporedili na tri različita projekta: Anja je prešla na projekt akademika Filipovića, Alemko na projekt akademika Vojmira Vinje, a ja na projekt *Istraživanje hrvatskih dijalekata* akademika Milana Moguša na kojemu su bile kolegice Sanja i Jela. Bili smo marljivi, radišni i prilično produktivni, možda zato što nismo bili toliko opterećeni pritiskom prikupljanja bodova za izbore u zvanja. Radili smo na projektima raštrkani po svojim sobama, a redovito smo se družili utorkom u 10.00 na zajedničkom zavodskom sastanku u velikoj dvorani kada bismo uz napolitanke koje je redovito donosio Filip (kako smo zvali akademika Filipovića) raspravljali o radnim i inim temama. Tek sam puno godina kasnije shvatila značaj zajedničkoga okupljanja suradnika jednom tjedno na kojemu je insistirao akademik Filipović. I općenito sam puno stvari od njege naučila: uljudnost u komunikaciji sa zaposlenicima, sposobnost donošenja odluka, spremnost za dijalog, umijeće slušanja, pohvala suradnicima, dobronamjerni savjeti (nikada kritike). Ono što je razvijao i poticao među suradnicima u Zavodu ponijela sam kao veliku životnu školu. Bilo je to zajedništvo, poštovanje, ljubaznost, iskrenost i podrška. Filip je bio naš anđeo čuvar, zaštitnik, voditelj i prijatelj i jako smo teško doživjeli njegov odlazak. Njegovim se odlaskom puno toga u Zavodu promijenilo, a čini se da su se promijenili i odnosi među nama. Uskoro se promijenio i sastav Zavoda pa je od postave koju sam zatekla u Zavodu kad sam se zaposlila ostalo troje (Anja, Jela i Alemko), a otišle smo nas četiri (Lelija, Sanja, Dunja i ja).

S kolegama iz Zavoda doživjela sam i proživjela puno lijepih osobnih trenutaka. To su one situacije koje pamтите cijeli život i koje u sjećanju izazivaju osobitu ugodu. Slavili smo rođendane (posebno je slavlje bilo brižno pripremano za Filipov rođendan), okupljali smo se između Božića i Nove godine kada je Kovačićeva bila tiha i prazna, a mi opušteni i bliski, veselili se prinovama u obiteljima, tugovali u trenucima gubitka bližnjih, prigodno darivali kad bi netko od nas magistrirao ili doktorirao. Pamtim i

kako smo zajedno putovali na znanstvene kongrese, kako smo organizirali skupove, kako smo s oprezom ulazili u glavnu zgradu Akademije, kako smo se družili s kolegama iz ostalih zavoda i razvijali susjedske odnose sa stanarima u Kovačićevoj, kako smo radili dokasna završavajući radove na projektu. To su niti u našim sjećanjima koje nas vezuju svih ovih godina, spone koje i dalje postoje među nama iako se ne vidimo, ne čujemo i redovito ne komuniciramo.

Dok razmišljam o tom vremenu, shvaćam da su u Zavodu danas neki novi ljudi. Uz Anju i Alemka tu su i mlade, nove snage, sposobni i ambiciozni mladi ljudi s lijepim profesionalnim postignućima uz koje će ovaj Zavod trajati. To su snage u koje treba ulagati i koje treba čuvati jer oni su sigurno jamstvo za svijetlu budućnost Zavoda. Svoj su potencijal pokazali svojim današnjim izlaganjima. Želim im puno uspješnih zavodskih godina i neka razvijaju dobre i stabilne odnose.

Ne treba tugovati za prošlim vremenima, treba izvući najbolje iz njih. Iz zavodskih sam godina ponijela samo divna iskustva, sve ono lijepo, dobro i nadahnuto što ispunjava čovjeka i čini ga sretnim.

Još jednom zahvaljujem na pozivu da podijelim svoja zavodska sjećanja na dan kad Zavod slavi tako veliku i važnu obljetnicu. I danas se, nakon šesnaest godina, ozarim kad pomislim na Kovačićevo 5.

Kapitalno djelo o povijesti hrvatske leksikografije

Marko Samardžija. *Hrvatska leksikografija: Od početaka do kraja XX. stoljeća*. (Ljubica Josić. *Hrvatska enciklopedika u XX. stoljeću*). Zagreb: Matica hrvatska, 2019., 341 str.

Knjiga *Hrvatska leksikografija*, u izdanju Matice hrvatske, znanstveno je i autorsko djelo akademika i profesora Marka Samardžije. Obuhvaća bitna i temeljna pitanja hrvatske leksikografije na planu povijesti hrvatskih leksikografskih djela od prvih početaka do suvremenih rječničkih izdanja do kraja 20. stoljeća, naslove i autore hrvatskih leksikografskih prinosa, brojne vrste i tipove rječnika, osnovne ali i iscrpne analize pojedinih leksikografskih djela, uključenost u širi europski jezikoslovni i leksikografski kontekst te njihovu relevantnost u okviru razvoja hrvatske leksikografije. Uz temeljne jezičnopovijesne činjenice nastanka rječnikâ i cjelokupne leksikografske utemeljenosti i važnosti hrvatske nacionalne leksikografije autor analizira i izvanjezične čimbenike – povijesne, političke, sociološke, kulturološke – nerijetko djelujuće na nastanak i razvoj hrvatske leksikografije.

Propitivanje hrvatske leksikografije dasad je bilo provedeno na pojedinačnim autorskim analizama leksikografskih djela, njihovih autora, leksikografskih metoda i načela te obilježja zastupljenoga leksika. Suvremeni su elektronički mediji, poput interneta, omogućili pristup pojedinačnim kronološkim popisima i prikazima dosad objavljenih leksikografskih djela, uglavnom dostupnim na mrežnim stranicama pojedinih humanističkih znanstvenih institucija. Valja naglasiti da je od pokušaja jednoga od prvih pregleda povijesti hrvatske gramatike i uz to leksikografije Petra Budmanija, objavljenoga u Radovima JAZU 1885. godine, prošlo gotovo stoljeće i pol, a već nas gotovo cijelo jedno stoljeće dijeli i od članka o hrvatskoj leksikografiji autora Stjepana Musulina, objavljenoga u *Filologiji* 1959. godine. Drugim riječima, vrijednost i važnost hrvatske leksikografije i pojedinačni znanstveni radovi o raznim obilježjima djela kao i znanstveno bavljenje istraživanjima na području leksikologije i leksikografije poticali su autora na pisanje ove knjige kao zaokruženoga, sintetičkoga djela kakvo imaju druge nacionalne leksikografije nedvojbeno skromnije od hrvatske.

Knjiga sadržajno obuhvaća nekoliko središnjih tematskih cjelina strukturiranih u poglavlja koja slijede kronološki tijek nastanka, razvoja i pro-

cvata hrvatske leksikografije od analize prvih rječnika 16. stoljeća, leksikografskih prinosa u 17. i 18. st. te opširnoga i iscrpnoga prikaza hrvatske leksikografije u 19. i 20. st.

Autor analizu temelji od prvih unosa hrvatskoga leksika u rječnike, oko polovice 15. st. i u 16. stoljeću, kao stvaranje vrela potvrda hrvatskim leksemima. U poglavlju o hrvatskoj leksikografiji u 16. st. predmet su analize prvi rječnici, npr. A. von Harfa i P. L. Valentiana, F. Vrančića i njegovih nastavljača te anonimni *Zvanik novi*.

Slijedi opširna analiza razdoblja sljedećih triju stoljeća ispunjena leksikografskim radom niza hrvatskih leksikografa na višejezičnim i dvojezičnim rječnicima (npr. B. Kašić, J. Mikalja, J. Habelić, I. Belostenec, A. della Bella, J. Stulli, I. Mažuranić i J. Užarević, B. Šulek) koji su postupno utirali put hrvatskoj jednojezičnoj općeleksičkoj objasnidbenoj leksikografiji i obradi hrvatskih riječi hrvatskim jezikom.

Poglavlje o hrvatskoj leksikografiji u 17. stoljeću obuhvaća leksikografski rad J. Mikalje i J. Habelića. Posebno je poglavlje posvećeno hrvatskoj leksikografiji na prijelazu iz 17. u 18. st. i leksikografskomu radu I. Tanzlinghera Zanottija i P. Rittera Vitezovića.

Hrvatska leksikografija u 19. st. analizirana je u trima potpoglavljima. Dopreporodna leksikografija obuhvaćena je rječničkim prinosima npr. J. Stullija, J. Voltića i M. P. Katančića, preporodna npr. *Slovarom* I. Mažuranića i J. Užarevića, *Malim rječnikom* J. Drobnića, rječnikom Gundulićeva Osmana. U drugoj polovici 19. st. osim leksikografskoga rada R. Fröhlicha Veselića i B. Šuleka, autorskih rječnika D. A. Parčića i I. Filipovića analiziran je i sam početak rada na Akademijinu *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*.

Budući da u hrvatskoj leksikografiji do preporoda pretežu višejezični rječnici, a od preporoda počinju prevladavati dvojezični rječnici u kojima je hrvatski jezik bio supostavljen onim jezicima s kojima je bio u izravnu i dugu dodiru (npr. s latinskim, njemačkim, talijanskim i mađarskim), autor navodi pojedine dvojezične rječnike, npr. hrvatsko-latinski M. Divkovića, latinsko-hrvatski S. Žepića i suradnika te hrvatsko-mađarski / mađarsko-hrvatski i talijansko-hrvatski / hrvatsko-talijanski rječnik. No, u drugoj polovici 19. st. objavljeni su i autorski dvojezični rječnici u kojima je hrvatski jezik supostavljen npr. klasičnomu grčkome, francuskomu (P. Pierre, D. Lopašić), engleskomu (A. Lochmer), slovenskomu (A. Musić), ruskomu (A. Borisovič Suvorov) ili češkomu (S. Radić) jeziku.

Značajno je i autorovo navođenje hrvatskih terminoloških rječnika u drugoj polovici 19. st., koji su obuhvaćali npr. hrvatsko medicinsko naziv-

lje, pravno i administrativno nazivlje, poštansko, sportsko, pomorsko, tehničko i vojno nazivlje.

Što se tiče početaka enciklopedičke leksikografije, autor ističe da je prvi temelj postavljen 1884. godine kada su I. B. Zoch i J. Mencin sa suradnicima po uzoru na višesveščani češki rječnik počeli pripremati priručni rječnik općega znanja koji je pod naslovom *Hrvatska enciklopedija* objavljen samo u dva sveska (I. sv. 1887., II. sv. 1890.) s nešto manje od deset tisuća natuknica.

Analiza hrvatske leksikografije u 19. st. obuhvaća osvrt na prvi rječnik stranih riječi V. Šeringera (*Priručni rječnik tuđjih riječi i fraza*, 1899.) i na početke purističkih nastojanja od preporoda.

Uz to navode se i najvažniji rukopisni rječnici toga razdoblja, npr. Stullijev *Morfološko-geografski leksikon*, Katančićev *Pravoslavlje* i *Etimologikon*, *Njemačko-hrvatski šumarski rječnik* D. F. Hlave i dr.

Veoma je bitan sadržajni dio knjige osvrt na leksikografiju kod Hrvata izvan Hrvatske, jer su u drugoj polovici 19. st. u okviru preporodnih gibanja u hrvatskoj dijaspori zamjetna i leksikografska djela namijenjena gradišćanskim Hrvatima u zapadnoj Ugarskoj te bunjevačkim i šokačkim Hrvatima u Bačkoj.

Akademik Samardžija posebnu pozornost usmjeruje leksikografiji 20. stoljeća i to od Akademijina rječnika koji je krajem 19. st. započeo, koncipiran i uređivan s namjerom da bude riznica starijega hrvatskoga leksika od najstarijih vremena, preko prvoga dovršenoga dvosveščanog Broz–Ivekovićevega *Rječnika hrvatskoga jezika*, objavljenoga početkom 20. stoljeća kao najbogatijega stoljeća u povijesti hrvatske leksikografije, do iscrpnih analiza ostalih izdanja temeljnih jednojezičnika tijekom 20. st. Poglavlje o hrvatskoj leksikografiji u 20. st. analitički je podijeljeno u četiri dijela. Od jednojezičnih rječnika propituju se temeljna leksikografska djela književnoga (standardnoga) hrvatskog jezika od višesveščanoga Akademijina rječnika, Brozova i Ivekovićevega *Rječnika hrvatskoga jezika*, *Narodnoga blaga* M. Kušara, *Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika* Matice hrvatske i Matice srpske do suvremenih rječnika – rječnika hrvatskoga jezika V. Anića i rječnika Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža i Školske knjige. U toj su cjelini predmet analize i *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje i *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* Julija Benešića. Uz skupinu nedovršenih i neobjavljenih jednojezičnih rječnika pobrojani su i jednojezični rječnici objavljeni potkraj 20. i početkom 21. st.,

čime je u cijelosti predstavljen kontinuitet temeljnih jednojezičnika u hrvatskoj leksikografiji.

Druga je cjelina toga poglavlja usmjerena na dvojezične i višejezične rječnike hrvatskoga jezika koje autor promatra u kontekstu dvosmjernih dvojezičnih rječnika, dvojezičnih rječnika s hrvatskim i sa stranim kao polaznim jezikom i višejezičnih rječnika.

Treća je cjelina poglavlja posvećena posebnim rječnicima hrvatskoga jezika, što je s obzirom na novije leksikografske prinose te vrste jedno od prvih sustavno i pregledno navedenih i analiziranih djela jer obuhvaća rječnike posuđenica, kratica, jezika književnih djela, zatim pravopisne, etimološke, čestotne, slikovne, dijalekt(al)ne, antroponimijske i frazeološke (jednojezične, dvojezične i višejezične) rječnike, uključujući pritom *Rječnik lingvističkih naziva*, rječnik sinonima, paremiološki rječnik, rječnik žargona, *Eponimski leksikon*, *Odostražni rječnik*, *Rimarij*, *Rječnik novih riječi*, *Rječnik rodbinskih naziva* i konkordancije.

U četvrtoj cjelini autor se bavi temeljnim pitanjima odnosa općega i strukovnoga leksika, potrebe sastavljanja posebnih rječnika nazivlja pojedinih struka i znanosti s obzirom na kontinuirani razvoj humanističkih, društvenih, prirodoslovnih, tehničkih i drugih disciplina te razgranatošću hrvatske terminološke leksikografije tijekom 20. st. sastavljanjem i objavljivanjem terminoloških rječnika, od kojih važnije autor nabroja po desetljećima od početka do kraja 20. st., uključivši i naslove važnijih terminoloških rječnika objavljenih u 21. st. Kad je riječ o povijesti i počecima razvoja hrvatske terminološke leksikografije, u 19. st. autor posebno ističe djela *Juridisch-politische Terminologie* (1853.), trojezični *Rječnik znanstvenoga nazivlja* (I. – II., 1874./1875.) B. Šuleka te *Prinose za hrvatski pravno-povijesni rječnik* (1908. – 1922.) V. Mažuranića s početka 20. st.

U posebnom poglavlju *Hrvatska enciklopedika u XX. stoljeću* autorica Ljubica Josić na sedamdesetak stranica analizira razvoj hrvatske enciklopedije (npr. opće, nacionalne, strukovne, personalne, regionalne) i suvremene hrvatske leksikone (npr. opće, strukovne, biografske i književne). Time je strukturno i sadržajno zaokružen cjelovit pregled hrvatske jezične leksikografije i enciklopedike.

Utemeljenost na opširnim i sustavnim autorskim analizama, kritičkim osvrtima i ocjenama leksikografskih izvora, leksikografskih postupaka, obilježja i vrsnoće hrvatskoga leksičkoga blaga zastupljenoga u općim i posebnim rječnicima velik su znanstveni doprinos ovoga djela.

Sustavno je primijenjena metode analize, usporedbe, sinteze, kontrastivnoga pristupa, kritičkoga osvrtu i komentara, što je neophodno za obra-

du svih relevantnih činjenica navedenih i analiziranih u cjelini djela.

Tekst se odlikuje velikom znanstvenom akribičnošću, temeljitošću i sustavnošću obrade, iscrpnošću podataka, analitičkim zaključcima, kritičkim osvrtima i komentarima, što je između ostaloga svojstveno autorovu pristupu tematskim analizama u drugim njegovim dosad objavljenim znanstvenim jezikoslovnim prinosima.

Knjiga je u cijelosti oblikovana prema utvrđenoj metodologiji znanstvenoga pristupa analizi ciljne teme. Na osnovi sustavnih autorovih istraživanja i propitivanja leksikografskih izvora, prikupljenih brojnih podataka, korištenja domaćih i inozemnih bibliografskih izvora teorijske, povijesne i povijesnojezične tematike strukturirana je cjelina knjige koja sadrži i leksikološko-leksikografski pojmovnik. U leksikološko-leksikografskom pojmovniku, koji služi kao svojevrsan dodatak temeljnoj analizi i pregled je osnovnoga nazivlja, abecednim su redom objašnjeni stručni nazivi, s popisom relevantnih bibliografskih teorijskih izvora korištenih u danim objašnjenjima. Time se potvrđuje da je djelo utemeljeno na suvremenim teorijskim leksikološko-leksikografskim spoznajama te da krajnjim korisnicima, posebno širem krugu čitateljske javnosti, omogućuje razumijevanje znanstvene analize i opisa ciljne teme i dodatno pojašnjenje upotrijebljenoga nazivlja u djelu.

Posebna je odlika teksta i u tome što je analiza oprimjerena navodima i citatima primjerâ iz izvornika različitih tipova rječnika, uz to i pojedinačnim leksičkim oprimjerenjima. Valja posebno naglasiti da je cijeli tekst knjige obogaćen sa stotinu pripadajućih ilustracija, ponajviše fotografija. Opširan je i impozantan popis bibliografskih jedinica – njih ukupno više od pet stotina, što korisnicima omogućuje sustavan pregled i poticaj u daljnjim istraživanjima. Sadržaju je knjige za olakšavanje pretraživanja dodano cjelovito i brojem opsežno kazalo imena, zatim bibliografska napomena i bilješka o autoru.

Ovo je prvi strogo znanstveno utemeljen jezičnopovijesni sintetički pregled povijesne okomice hrvatske leksikografije u hrvatskim znanstvenim jezikoslovnim prinosima. Djelo je namijenjeno znanstvenoj javnosti u istraživanju razvoja povijesti hrvatske leksikografije i suvremenih leksikografskih djela, leksikografima i leksikolozima u njihovu primarnom bavljenju leksikografijom i leksikologijom (na teorijskoj razini i na razini povijesti hrvatske leksikografije), kroatistima, lingvistima i filolozima u njihovom znanstvenom i stručnom radu. Knjiga je od neprocjenjive važnosti inozemnim lingvistima i filolozima, posebice slavistima, kao temeljan izvor leksikografskih podataka u komparativnim i kontrastivnim pristu-

pima i metodološkim okvirima proučavanja kako hrvatskih tako i slaven-
skih i drugih rječničkih izvora. Studentima kroatistike, lingvistike i dru-
gih humanističkih studija, profesorima hrvatskoga jezika, kao i autorima
osnovnoškolskih i srednjoškolskih udžbenika ovo je djelo temeljan bibli-
ografski izvor pregleda povijesti i leksikografskih dosega. Svojom temati-
kom knjiga je namijenjena i svim zainteresiranim čitateljima hrvatske je-
zične zajednice.

U dosad mnogovrsnim i mnogobrojnim vrijednim autorovim znan-
stvenim prinosima hrvatskomu jezikoslovlju, filologiji i kroatistici, a po-
sebice hrvatskoj leksikologiji i leksikografiji, ovom nas knjigom akademik
Samardžija iznova potiče na očuvanje hrvatskoga leksičkog blaga, na propi-
tivanje i nasljedovanje, ali i na nastavljanje dugostoljetnoga slijeda boga-
te hrvatske leksikografije.

Knjiga *Hrvatska leksikografija* svojom će sveobuhvatnošću analize dija-
kronijskoga razvoja, a pritom i sinkronijskoga stanja hrvatske leksikogra-
fije utemeljene na bogatome leksičkom blagu tronarječne jezične stilizaci-
je, tj. sinkronijskih presjeka na temelju obilježja određenih rječnika na je-
zičnoj i izvanjezičnoj razini, u konačnici korisniku biti nezaobilazno jezi-
koslovno djelo kao vrijedan i trajan prinos proučavanju nacionalne leksi-
kografske baštine – čitateljima na obogaćivanje novim spoznajama, a istra-
živačima temelj za daljnja jezikoslovna propitivanja znanstvenih spoznaja
o hrvatskim rječnicima u povijesnom slijedu njihova objavljivanja kao pri-
nos povijesti hrvatskoga jezika i jezikoslovlja.

Željka Brlobaš

UPUTE SURADNICIMA

Rukopisi se predaju u tri primjerka ili u PDF-u. Za potrebe Uredništva treba priložiti adrese i telefonske brojeve autora. U zaglavlju rukopisa stoje podatci o autoru (ime i prezime, ustanova, odsjek ili katedra, cjelovita adresa ustanove, e-adresa). Iza naslova dolazi nacrtak na jeziku rada, a na kraju rada sažetak na drugom jeziku s prevedenim naslovom te ključne riječi na hrvatskom i stranom jeziku. Ako je rad napisan na stranom jeziku, sažetak se piše na hrvatskom.

Nakon recenzije Uredništvu se šalje završna, ispravljena inačica teksta u jednom primjerku (ili u PDF-u) i datoteka s istovjetnim čistopisom u formatu RTF ili DOC.

Tekstovi se pišu uobičajenim znakovnicima (npr. *Times New Roman, Zrcola*). Posebna se slova uzimaju iz znakovnika *Zrcola*. Za pisanje dijalektoloških radova preporučamo uporabu *Zrcole* kao jedinoga znakovnika. Proširivanje slova s pomoću dometnutih dijakritičkih znakova treba izbjegavati (npr. »r« umjesto »ṛ«). Ako je proširivanje neophodno, popis tako složenih slova treba priložiti u digitalnom obliku i ispisu. Priložiti treba i posebne znakovnike.

Tekst ne treba posebno formatirati ni prelamati, nego ukloniti sve suvišne bjeline i nepotrebna isticanja (tabulatore, masna slova, podcrtavanje, verzal itd.).

Naslovi, podnaslovi i imena autorâ ne pišu se VERZALOM. Semantički tipovi označuju se, kad je potrebno, MALIM VERZALOM.

Naslove članaka, časopisa i knjiga treba pisati kosim slovima ili pod citatnim navodnicima. Citatni su navodnici »a« (ne «a» ili kosa slova), unutar citata citatni su navodnici ›a‹ (npr. ›a‹ ›a‹.‹), značenjski su navodnici ‘a’ (‘a’), a navodnici za preneseno značenje jesu “a” (“a”). Mrežne poveznice pišu se kosim slovima.

Popis literature i upute na literaturu treba pripremiti i usustaviti prema načelima koja se primjenjuju u *Filologiji*. To vrijedi i za uporabu spojnice (-), crtice (—) i bjeline (npr. Katičić 2002:85—86). Raspon stranica kod dvoznamenkastih i troznamenkastih brojeva nije 85—6, nego 85—86. Upute na literaturu u načelu treba donositi nakon smisaone cjeline (npr. »Katičić je rekao da [...] (2002:85—86)«, a ne »Katičić (2002:85—86) je rekao da [...]«).

Nova polja u tablicama otvaraju se novim tabličnim redcima, a ne običnim odlomkom (»Enter«).

Podrubne bilješke uvijek se završavaju točkom.

Grafički se prikazi priređuju u crno-bijeloj tehnici i prilažu se u odvojenim datotekama (jpg, tiff, bmp), a u tekstu se obilježava njihovo mjesto.

Tehnička sredenost i razina pravopisno-stilske dotjeranosti teksta odraz su autorova stava prema vlastitom tekstu.

Ne će se tiskati radovi koji nisu pripremljeni prema uputama ni radovi koji su već objavljeni ili istodobno ponuđeni nekome drugomu časopisu. O iznimkama odlučuje Uredništvo na pismenu zamolbu autora.

Radovi se šalju na adresu Uredništva:

Filologija

Zavod za lingvistička istraživanja HAZU

Ulica književnika Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb

filologija@hazu.hr

FILOLOGIJA br. 75, 2020.

<http://doi.org/10.21857/hypn4oc6j89>

Elektronička inačica cjelovitih tekstova objavljenih u časopisu *Filologija* dostupna je u *Digitalnoj zbirci Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* i na središnjem portalu hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa
HRČAK: <http://hrcak.srce.hr/filologija>.

Prilozi objavljeni u *Filologiji* zastupljeni su u bazama *Scopus* i *ERIH* i prikazuju se u referalnim časopisima *Linguistics and Language Behavior Abstracts*, *MLA Directory of periodicals*, *MLA International Bibliography*, *Linguistic Bibliography – BrillOnline Bibliographies*.

Računalna priprema

MARTINA BAŠIĆ

Tehnički urednici

MARTINA BAŠIĆ

MARIO GRČEVIĆ

Urednik mrežnoga izdanja

MARIO GRČEVIĆ

Korektura

MARINA MARINKOVIĆ

BOJANA SCHUBERT

Nakladnik

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Trg Nikole Šubića Zrinskog 11, HR-10000 Zagreb

Za nakladnika

Akademik DARIO VRETENAR, glavni tajnik

Tisak

Stega tisak d.o.o.

84,00 kn

ISSN 977-0449-363X

